POTA IN CILJI

- ZBIRKA POLJUDNO -
ZNANSTVENIH SPISOV

I. ZV.

ANTON MELIK:

ZGODOVINA SRBOV
HRVATOV IN
SLOVENCEV

TISKOVNA ZADRUGA
LJUBLJANA

POTA IN CILJI

- ZBIRKA POLJUDNO -
ZNANSTVENIH SPISOV

1. ZV.

ANTON MELIK:

ZGODOVINA SRBOV HRVATOV IN SLOVENCEV

TISKOVNA ZADRUGA
LJUBLJANA

VAVPOTIČ I.

ZGODOVINA SRBOV HRVATOV IN SLOVENCEV

I. DEL

NAPISAL

ANTON MELIK

TISKOVNA ZADRUGA
LJUBLJANA 1919

VAVPOTIČ I.

TISKARNA MAKSO HROVATIN, LJUBLJANA.

PREDGOVOR.

S pričujočo knjigo je podan slovenskemu občinstvu prvi nekoliko obširnejši pregled zgodovine Srbov, Hrvatov in Slovencev. V tem je tudi že določen značaj knjige. Imel sem pred očmi dejstvo, da Slovenci hrvatske, zlasti pa srbske zgodovine na splošno doslej sploh nismo poznali. Zato je bil moj namen, podati predvsem pregled političnih dogodkov, ki naj daje šele podlago za natančnejši študij notranjega življenja. Bolj ko kje drugje je pri nas južnih Slovanih različna politična usoda posameznih delov odločila vso mnogotero notranjo divergenco naroda.

Hkrati sem sodil, da je umestno opozarjati v tem prvem skupnem pregledu zgodovine Slovencev na momente v naši preteklosti, ki so bili za nas najusodnejši, bodisi v pozitivnem kakor v negativnem smislu. Poleg tega pa sem skušal obrniti pozornost na tiste dobe, dogodke in vplive v minulosti, ki nam nudijo razlago za mnogotere pojave današnjega narodnega življenja, bodisi v etnografskem, nacijonalno-političnem kakor kulturno-civilizacijskem oziru ter podati na ta način nekak historičen komentar k našim današnjim notranjim narodnim problemom, v zavesti, da leži ravno v tem eden glavnih momentov za upravičenost študija zgodovine. Seveda pa je bilo v tem

oziru treba imeti pred očmi, da pregled zgodovine ne more preiti v podrobno premotrivanje. Samo po sebi je umljivo, da se tudi nisem mogel pečati natančneje z mnogoterimi spornimi vprašanji naše zgodovine, pri katerih razrešitvi se nazori zgodovinarjev med seboj še več ali manj razlikujejo.

Za delitev naše zgodovine v dva dela je meja dana sama po sebi. Turški naval je pogazil staro Srbijo; ta moment je za srbsko zgodovino najvažnejši in najusodnejši; saj loči slavno dobo narodne samostojnosti, mnogo obetajočega razmaha stare srbske državne in nacijonalne sile od težke dobe, ko je sredi XV. stoletja po srbskih zemljah zavladala barbarska turška sila. Tako dele Srbi svojo zgodovino; enako delitev sem pridržal tudi jaz, ne morda samo zato, ker je srbski del našega naroda predstavljal vedno na zunaj in na znotraj najjačjo skupino med nami. To razdobje se namreč v glavnem vjema z delitvijo splošne zgodovine na srednji in novi vek; toda dočim se za ostalo Evropo novi vek začenja s kulturnim, verskim ter slednjič političnim preporodom narodov, se uvaja pri Srbih s političnim, gospodarskim, kulturnim in verskim zasužnjenjem. Taka delitev pa se v bistvu prilaga tudi hrvatski in slovenski zgodovini, ker imamo tudi Slovenci in Hrvatje v isti dobi važnejša razdobja. Turška sila je navalila čez srbske zemlje na Ogrsko in Hrvatsko ter dosegla tudi slovenske pokrajine; ostala je za stoletja tudi za te zemlje najvažnejši politični činitelj. Po drugi strani je le malo pozneje Hrvatska z Ogrsko prišla pod vlado Habsburžanov (1526); to dejstvo pa je bilo drugi važni moment za nadaljno hrvatsko zgodovino. Pri Slovencih preneha približno v istem

času prva doba germanizacije, malo nato pa se pričenja prva doba narodne probuje v kmetskih uporih in v začetku lastne književnosti.

Drugi del obravnava boje s Turki, pri Srbih združene z velikimi selitvami na sever, boje, v katerih so imeli Srbi v Avstrijcih svoje naravne zaveznike. Dalje sledi doba splošnega narodnega preporoda, pri Slovencih in Hrvatih predvsem v kulturnem in notranje-političnem oziru, pri Srbih pa vstajenje nove države in nje notranjo in zunanjo rast, kar nas privede slednjič do ustanovitve skupne jugoslovanske države.

Koncem II. dela priobčujem seznam glavne historične literature slovenske, hrvatske in srbske, ki naj bo nekak kažipot tistim, ki se žele sami natančneje seznaniti z našo zgodovino, dokler ne dobimo sami večjih, obširnejših in popolnejših del.

V Ljubljani, aprila 1919.

Anton Melik.

1. Zemljepisna lega južnoslovanskega ozemlja.

Predno se poglobimo v zgodovino južnih Slovanov, predvsem Srbov, Hrvatov in Slovencev, je potrebno, da si v njeno lažje razumevanje predočimo površinsko sliko južnoslovanske zemlje, nje prirodo, kakor tudi nje razmerje do teritorijev, ki jo obdajajo. Na podlagi tega popisa bomo spoznali najvažnejše činitelje, ki so v izdatni meri vplivali na potek naše zgodovine, v marsikaterem oziru pa naravnost odločilno določali našo dosedanjo usodo.

Južnoslovansko ozemlje pripada skoro izključno balkanskemu polotoku. Izven njega leži le slovensko ozemlje, toda lahko bi šteli tudi naše južne predele še k Balkanu. Naš polotok namreč nima izrazite naravne meje napram celini, v čemer se bistveno loči od ostalih dveh južnoevropskih polotokov, pri katerih tvorijo Alpe oziroma Pireneji krepko, popolno ločnico proti evropski celini. Naravno severno mejo mora polotoku nadomestovati umetna ločitev. Sicer se smatra navadno rečna črta Donava — Sava kot ločnica, ali pogled na zemljevid nam koj pokaže, da je kljub navidezni naravni utemeljenosti ta meja vendarle pretežno umetna. Zakaj prepusti nam v nemogočem položaju

Dobrudžo ter Vlaško nižino, ki omahujeta med polotokom in trupom, prepusti nadaljno mejo do Jadranskega morja nedoločeno, negotovo. Kako važna pa je bila okolnost, da je naš polotok odprt na severu, za potek naše zgodovine, bomo imeli ponovno priliko opazovati.

Balkanski polotok sestoji iz dveh delov: iz širokega severnega trupa, ki ga omejuje na jugu nekako črta od Carigrada ob Marmarskem morju čez Galipoli, Solun in macedonsko-tesalsko mejo na Valono, — in iz manjšega posebnega „grškega“ polotoka ter k njemu pripadajočih neštevilnih otokov. Po legi, prirodi, pa tudi po prebivalstvu in zgodovini sta ta dva dela med seboj močno različna in sta imela v preteklosti razmeroma malo skupnega. Za nas je važen le severni del, zato se pečamo v prvi vrsti z njim.

Po svoji površini pripada Balkanski polotok trem, po Cvijiću štirim gorskim sestavom. Na vzhodnem delu se razprostira gorovje Balkan v lepem loku od Timoka do Črnega morja, dolga, razmeroma ozka in dovolj prehodna gorska vrsta. Na njegovi severni strani se razprostira do Donave široka, ne preveč rodovitna bolgarska obdonavska nižina, ki kaže zlasti proti severovzhodu že stepni značaj. Na južni strani gorovja leži dokaj rodovitna kotlina ob gorenji in srednji Marici. — Zapadno stran polotoka zavzemajo pogorja ter planote Krasa ali Dinarskega gorovja, kakor se ta skupina v zadnjem času navadno imenuje. To gorovje tvori v mnogoterem oziru nadaljevanje naših Julijskih alp, v katere prehaja polagoma brez izrazite vidne meje, v ozemlju med Sorico in Bačo ter Ljubljanico in Idrijo. Njega gorske sku-

pine se vlečejo v smeri od severozapada proti jugovzhodu do okolice Skadarskega jezera, kjer zavijejo z gorovjem Prokletije v severni Albaniji proti vzhodu in celo severovzhodu. Vse to obsežno gorovje sestoji pretežno iz apnenca, kar je združeno z znanimi usodnimi „kraškimi“ pojavi. Na celi črti pada strmo k bregovom Jadranskega morja, kar ima za klimo pokrajine, zlasti ozadja, pa tudi za zgodovino odločilni pomen. — Južno od Skadarske kotline pričenja Albansko-grško gorovje, ki se vleče v smeri od ssz proti jjv po Albaniji in dalje v Grčijo; s svojim severnim delom se enako Dinarskemu gorovju zabrne proti severovzhodu ter konča z visoko Šar-planino. V nasprotju z Dinarskim gorovjem prevladujejo v njem škriljevci in peščenec, vsled tega so kraški pojavi tod redkejši. Med gorovjem in albansko jadransko obalo posreduje obsežnejša obrežna ravnina, ki pa je precej zamočvirjena; vrh tega je obala tu izredno slabo razvita. Albansko gorovje je slabo prehodno; ker pa teče vprek gorovja v smeri proti morju več znatnih rek, ne bo težko, te ozke, sotesk polne doline z modernimi prometnimi sredstvi napraviti dovolj prehodnim, kar je pri Krasu na severu pač znatno težavnejše. — Osrednje dele polotoka, zapadno in jugozapadno od Balkana in vzhodno od Dinarskega ter Albanskega gorovja pa zavzema Rodopska gorska skupina, sestoječa iz starejših kamenin. V tem delu se nahaja znatno število samostojnih gorskih kotlin, globoko ugreznjenih v gorato pokrajino.

Zemljepisno torej polotok ni enoten; skupno mu je le to, da povsod prevladuje gorata krajina. Kakor smo videli, se vlečejo posamezna gorovja

v različnih smereh. Razen na severovzhodu ni nikjer večjih ravnin; pač pa imamo povsod med posameznimi gorovji manjše ali obsežnejše planote ter kotline, ki pa so zopet medsebojno ostro ločene, tako da je občevanje med njimi močno oteženo po mnogoštevilnih vmesnih gorskih hrbtih ter soteskah. Dalje pa je važno, da se nahajajo domala vse obsežnejše ravnine ob periferiji polotoka in da so od zunanje strani lahko pristopne, bodisi na jugu v Macedoniji, kakor na vzhodu v Traciji ali na severu v Bolgariji, v Pomoravju ter Podunavju Srbije, dalje v Posavju in tudi v slovenskem ozemlju. Med slednjimi navedene pokrajine pa že vse gravitirajo v veliko ogrsko nižino ter tvorijo zemljepisno pravzaprav samo še njene obrobne dele.

Površina balkanskega polotoka je torej taka, da prav gotovo ne pospešuje političnega združenja ljudstva, ki prebiva na njem. Pri narodih, ki se nahajajo po svoji civilizaciji na nižji stopnji, pa povzroča brez dvoma politično razkosanost, ker si nujno vsaka zemljepisno samostojna kotlina zgradi svojo posebno politično organizacijo. Tako vidimo, da je bil naš polotok politično razcepljen v predrimski dobi, ko so po njem živeli samostojno politično življenje civilizacijsko primitivni ilirski in traški rodovi, ravno tako pa tudi v dobi, ko so se po njem naselila slovanska plemena. Čim bolj pa so navedena ljudstva napredovala v omiki, tembolj so relativno močnejše politične organizacije širile svoje območje preko večjih delov polotoka. — Vidimo pa dalje, da je bil cel polotok združen v eni politični oblasti le takrat, kadar je to združitev udejstvila država, ki je imela svoje

središče izven polotoka; tako je bilo v stoletjih, ko so gospodarili na Balkanu Rimljani, in enako pozneje, ko so mu vladali Bizantinci ter Turki. Da so ti imeli sedež svoje države v Carigradu, ki leži še na Balkanu, dasi že na skrajnem robu, ne govori proti gorenji trditvi, ker je bilo v obeh slučajih težišče države v Mali Aziji ali sploh v Prednji Aziji.

Kakor že zgoraj navedeno, težijo številni posamezni deli polotoka na periferijo. Vse Podravje, Posavje in Pomoravje tvori prehod v ogrsko nižino, kakor tvori ravan severno Balkana odprt prehod k Vlaški nižini, čez Moldavijo in preko Dobrudže pa dohod k obširnim stepam južne Rusije. Razumljivo je torej, da politični dogodki v teh stepnih predelih — in ogrska ravan tvori njih zadnji, daleč proti zapadu pomaknjeni člen — niso mogli ostati brez vpliva na navedene balkanske pokrajine; primerov za to nam nudi naša zgodovina pač dovolj. Stepni pas je bil v starem in srednjem veku vedno domovališče nomadskih mongolskih ljudstev; po njem so prihajali v srednjo Evropo ter dalje proti zapadu in jugu valovi nomadskega gibanja. Res da znači nomadsko življenje nizko stopnjo gospodarske civilizacije, ali kljub temu so se v političnem oziru izkazali nomadi večkrat državnotvorno močnejše kakor poljedelska ljudstva. Le prepogostem v zgodovini opazujemo pojave, ko so nomadi zagospodovali nad zemljedelskimi predeli, dasi se trajno njih gospodstvo nikdar ni dalo držati.

Ta stepni pas na severnem obrobju Balkana je tudi v zemljepisni legi našega polotoka prevažen činitelj. Njen vzhodni del, bolgarsko-rumunska

obdonavska ravan, tvori važna vrata, skozi katera so prihajali narodi, nomadski in napol poljedelski, na polotok, se naselili po njem, tako Slovani, tako Bolgari, — ali pa prihajali le plenit, tako Huni, Avari, Pečenegi, Tatari, tako Rusi, bodisi kijevske kakor moskovske države. Enako važna je ogrska nižína ; Obri-Avari ter slednjič Madžari, ki so se ustavili tod, so svoji moči podredili bližnje ravninske in gričevnate dele polotoka ob Moravi, Savi in Dravi. Niso sicer mogli teh pokrajin trajno obdržati, vendar pa so stalno ogrožali naše centralne politične tvorbe ter vsled tega indirektno pospeševali politično razcepljenost na severu.

Na ostalih straneh obdaja morje naš polotok. Ali na jugovzhodu tvori le ozek pas do Male Azije, tega najbolj na zapad pomaknjenega člena Prednje Azije, enega najstarejših zibelk kulture. Prednjeazijska kultura ni nikdar izgubila svoje posebnosti, — za Evropo je bila vedno „orijentalska"; — proti zapadu se je širila ali preko morja ali preko Male Azije na Balkan. Narodi, ki so si v Prednji Aziji zgradili močnejše države, so po večini skušali razširiti svojo oblast tudi po tej najnaravnejši poti, kar moremo opazovati pri stari Perziji in pozneje pri Arabcih in Osmanih.

Na južnovzhodni strani je torej orijentalska kultura preko Male Azije komunicirala z Balkanom in sledove orijentalskih vplivov imamo na našem polotoku iz vseh dob, iz starega, srednjega in novega veka.

Vzhodna, črnomorska obala je zemljepisno nevažna, trgovsko in kulturno brezpomembna in vsled tega tudi politično brez nevarnosti. Zapadna obala odpira zvezo s trgovsko in kulturno važno

in malo oddaljeno Italijo, zato je bila z njo vedno v ozkih stikih. Vpliv Italije se je pojavljal tudi v političnem oziru; spredaj navedene okolnosti pojasnjujejo, zakaj je igral polotok pri tem navadno pasivno vlogo.

Že iz navedenega razmotrivanja, še bolj pa iz podrobnega opazovanja naše preteklosti postaja vedno bolj očitno, da je odločilne važnosti za zgodovino polotoka ne le zemljepisna lega sama po sebi, temveč enako tudi politična lega, to se pravi okolnost, kaka kultura, kaka civilizacija, kake politične tvorbe se nahajajo na sosednih ozemljih ter nadalje, v kakem razmerju se nahaja domače ljudstvo po svoji civilizaciji, po svoji politični organizaciji, pa tudi po svojih trenutnih nositeljih moči do ljudstev sosednih zemljá.

Tako smo velikokrat prisiljeni, da iščemo razlage za marsikatere zgodovinske dogodke v celi vrsti medsebojno vzročno zvezanih činiteljev, ki niso direktno odvisni od zemljepisne lege same po sebi. Ves Balkanski polotok je pripadal velikanski rimski državi, ki je obsegala vse območje Sredozemskega morja. Ko se je ta slednjič razcepila na dve polovici, je šla meja ravno preko polotoka. V tej razdelitvi se zrcali delitev antiškega sveta v grško-orijentalski in rimsko- oziroma latinsko-okcidentalni kulturni krog. Severozapadni del polotoka je podlegal vsled tega latinskim, zapadnoevropskim kulturnim in političnim vplivom, ostali večji del pa Orijentu. Ko je politično dedščino Bizanca prevzel islam po Turkih, sc je ista delitev nadaljevala in je obstojala v raznih oblikah do najnovejše dobe; učinek se kaže v naši preteklosti v mnogoterem oziru in je ostal v današnjih

političnih, kulturnih, gospodarskih in etnografskih razmerjih balkanskega prebivalstva. Tudi vloga Carigrada je težko razložljiva brez tradicije iz rimske dobe in se ne da dovolj utemeljiti samo z zemljepisno lego, dasi se tu nahaja prevažno stečišče morskih in suhih cest.

Tako so torej za potek zgodovine južnih Slovanov važni činitelji: zemljepisna površina polotoka samega, zemljepisna lega polotoka z ozirom na najbližjo in v drugi vrsti z ozirom na oddaljenejšo okolico, poleg tega pa pred vsem politična lega, to je razmerje civilizacije ter od nje odvisne politične organizacije balkanskih ljudstev do periferičnih oziroma sosednih narodov ob različnih odločilnih dobah. V zvezi z vsem tem nastopajo gotove kulturno-politične tradicije kot močne samostojne politične komponente, vplivajoč večkrat odločilno na potek zgodovinskih dogodkov. Človek je pač le deloma produkt zemlje, na kateri živi; njegovo dejanje in nehanje nam priča, da je pred vsem socijalno bitje, na katero vpliva v enaki ali celo še bolj odločilni meri medsebojni vpliv človeške okolice, skratka vsi socijalni činitelji. Enako pa je tudi z narodi in njih usodami; ravno južnoslovanska zgodovina nam kaže za to dovolj primerov.

2. Predslovanska doba.

Ob početku historične dobe so bili naseljeni na balkanskem polotoku trije indogermanski narodi: Ilirci, Tračani in Grki. Ilirci so stanovali po zapadni polovici polotoka od srednje Donave pri Dunaju in Pešti, od avstrijsko-nemških Alp ter Padove nižine pa dol do Epira, do Grkov. Ilirci so se delili na veliko število posameznih plemen; znani so od teh zlasti Japodi in Liburni ob obalah Kvarnera, dalje Dalmati, Dardani v današnji južnozapadni Srbiji, Albani v današnji srednji Albaniji okrog Kroje. Stari Ilirci so se pečali bolj s pastirstvom ter živinorejo kakor s poljedelstvom; znani so po svoji izredno bojeviti in junaški naravi ter kot drzni pomorski roparji, ki so dali vsem sosednim narodom, zlasti Rimljanom, silno veliko opraviti. Sledovi ilirske kulture se nam kažejo v izkopaninah takoimenovane Hallstattske dobe, katere največja najdišča so Vače in Glasinac v Bosni. Vzhodno od Ilircev od Sibinjskih Karpatov preko Donave, Balkana do morskih ožin Marmarskega morja in še preko njih v Mali Aziji so stanovali Tračani; njih domovina se vjema, kar se tiče slovanskega ozemlja, nekako z današnjo Bolgarsko, vendar je pleme Tribalov n. pr. zavzemalo še

moravsko dolino Srbije. Vzh. sosedje Dardanov so bili Sardi, njih glavno mesto Serdika (sedaj Sofija-Sredec).

Ilirci ter Tračani so stali kulturno pod grškim vplivom, ki se kaže v mnogoterem oziru; na severozapadu, ob severni Adriji pa se je uveljavljal mesto njega etruščanski vpliv.

Ilirci so podlegli naposled Keltom, ki so bili prodirali iz Galije skozi Alpe vedno bolj proti vzhodu in jugovzhodu. V prvi polovici 4. stoletja so si podvrgli sedanje slovenske pokrajine, Panonijo ter hrvatsko Posavje ter prodirali nato še globlje na polotok proti Grčiji in Mali Aziji. Polagoma so se spojili s podvrženimi Ilirci; rimski ter grški avtorji navajajo več ljudstev po navedenem ozemlju kot „keltsko-ilirsko“ mešanico; tako na primer Tavriske v današnjem zapadnem slovenskem ozemlju, Skordiske v današnji pomoravski Srbiji z glavno trdnjavo Singidunum (t. j. današnji Beograd); važno mesto keltske dobe je Segestika (Siscia, Sisek), po mnenju nekaterih tudi Naissus (Niš).

Med tem časom so bile nastale ob jadranski obali nekatere grške kolonije (Epidamnus, pozneje imenovan Dyrrhachion, Drač; Epidaurus, sedaj Cavtat pri Dubrovniku, dalje Tragurion, Trogir; Lissos, Lješ i. dr.). Oblast Macedoncev Filipa in Aleksandra je obsegala predvsem vzhodne dele polotoka, dočim na sever in zapad ni segla veliko izven Macedonije.

Za prvotno ilirsko prebivalstvo pa je bila usodna osvojitev polotoka po Rimljanih. Ilirci so si bili namreč po keltskem navalu vnovič opomogli ter so ustanovili močno državno zvezo od Vojuše-

v južni Albaniji pa skoro do Kvarnera na severu; zlasti močna na suhem in na morju je bila ilirska država pod vlado kralja Agrona in po njegovi smrti njegove vdove Teute. Na urnih čolničih so vozarili Ilirci daleč na jug ter vznemirjali morje in obrežne pokrajine. Oplenili so celo obalo Peloponeza ter ovirali rimsko pomorsko trgovino, kar je privedlo konflikt z Rimom. Kljub izredno hrabri in trdovratni obrambi so bili Ilirci na suhem in na morju premagani l. 229—228 ter so morali od takrat svoj vojaški in politični nastop prilagoditi rimskim željam in zapovedim. Ko pa se je podjetni kralj Gentij pridružil Macedoniji v boju z Rimom ter je bil z njo vred premagan l. 168 p. Kr. r., je bila njegova država razdeljena v samostojne občine in podrejena rimski državi. Vendar pa se je dejanska oblast Rimljanov v tej dobi omejevala le na obrežne pokrajine v Dalmaciji; notranjost so si mogli popolnoma pokoriti šele, ko so za stalno posedli Macedonijo (l. 146 pr. Kr.) ter jo uvrstili med svoje province, ali tudi tedaj šele po dolgotrajnih, trdih bojih. Severozapadni Ilirik je podvrgel Oktavijan v letih 35—33 pr. Kr. Definitivno podvrženi so Iliri šele po ponesrečenem velikem dalmatsko-panonskem uporu l. 6—9 po Kr., s čimer je za več stoletij ustanovljena in utrjena rimska oblast po sedanjih jugoslovanskih pokrajinah.

Novo osvojeno ozemlje so razdelili Rimljani na več provinc. Današnje severno slovensko ozemlje je spadalo še k provinci N o r i k, ki je segala na jugu do Karavank ter Karnskih alp, na severu do Donave, na severovzhodu nekako do vzhodne štajerske in dolenjeavstrijske meje, na jugovzhodu pa približno do Pohorja ter gričevja pri Gradcu.

Panonija, razprostirajoča se vzhodno od Norika do Donave, je segala na jugu še preko Save, tako da je spadala k nji še najsevernejša Srbija zapadno od Belgrada, severna Bosna, hrvatsko Posavje ter Dolenjska z Ljubljansko kotlino. Razen mest Emona, Poetovio je treba posebej imenovati najimenitnejši dve, Siscia (Sisek) ter Sirmium (Mitrovica v Sremu). — Ozemlje zapadno od naših Julijskih alp ter notranjski Kras sta pripadala še Veneciji (Venetia), ki je bila sprva samostojna provinca, pozneje pa združena z Italijo. Nje posebna dela sta bili mala Carnia v Karnskih in Julijskih alpah, južno od nje pa Histria, ki pa je v današnji Istri segala le do reke Raše (Arsia) na vzhodni strani. — Južno od Panonije se je razprostirala obširna provinca Dalmacija, segajoča od reke Raše v vzhodni Istri do severnoalbanske reke Mat in od morja pa do reke Kolubare in do Rudnik-planine v Srbiji. Glavno, najimenitnejše mesto te province je bilo Salona (Solin) ob morju. Od Dalmacije so pozneje oddelili današnjo severno Albanijo, Novi Pazar ter vzhodno Črnogoro kot samostojno provinco Praevalis z glavnim mestom Scodra (Skadar). — Pomoravje in sploh današnjo vzhodno Srbijo s Kosovim poljem ter gornjo dolino Vardarja je obsegala Gorenja Mezija (Moesia superior) z mestoma Viminacium (pri Požarevcu) in Singidunum (Belgrad). Njen južnozapadni del je bil pozneje ločen kot posebna provinca Dardania, z mesti Scupi (Skoplje) in Ulpiana (Lipljan). Vzhodno od nje med Donavo in Balkanom do Črnega morja je ležala Dolenja Mezija (Moesia inferior), južno od nje pa Tracija, obsegajoča na zapadu sofijsko, ćustendilsko

in pirotsko okrožje. Srednja Albanija z Dračem ter srednja Vardarjeva dolina (od Gradska ob izlivu Črne) pa je bila združena v provinco Macedonijo. — Cesar Trajan je l. 105 osvojil Dacijo, to je današnjo Moldavijo, Vlaško, južno Bukovino, Sedmograško ter Banat in jo uredil v rimsko provinco. Dasi je ta pokrajina že l. 275. prišla pod gotsko oblast, vendar so se v nji ohranili rimski kolonisti, ki so slednjič celo popolnoma prevladali; njih potomci so današnji Rumuni. — Cesar Dijoklecijan je ob splošni notranji državni reformi popolnoma preuredil province ter jih razdrobil na večje število manjših upravnih enot.

Balkanski polotok se je nahajal nepretrgano več stoletij v rimski oblasti, kar je imelo za posledico, da so se spremenile v mnogoterem oziru civilizacijske razmere domačega prebivalstva. Etnografski odnošaji so se spreminjali zelo hitro. Po eni strani so se naseljevali v novo ustanovljenih, pa tudi v starih mestih rimski kolonisti, trgovci, uradniki, predvsem pa seveda vojaške posadke ter dosluženi vojaki; vsi ti so povsod širili rimsko civilizacijo, znanje latinskega jezika ter latinske običaje. Po drugi strani pa se je vsled očrtanih stikov prvotno ilirsko prebivalstvo skušalo vedno bolj prilagoditi gospodujočemu elementu ter je prevzemalo urno njegov jezik in njegove običaje ter civilizacijske uredbe. Tako se je latinski jezik hitro širil, dočim je jezik domačega prebivalstva vedno bolj ginil, najpreje v obližju večjih mest in prometnih črt, nato tudi v bolj oddaljenih predelih. Traški jezik se že po 6. stoletju sploh več ne omenja, dočim se je ilirski vendarle trdovratnejše držal. Ohranil se je še do danes v najbolj

nepristopnem delu, v albanskem gorovju kot jezik Albancev, ki tvorijo danes zadnji ostanek nekdaj močnega in številnega ilirskega ljudstva. Vendar pa se je ilirski jezik tudi po nekaterih goratih predelih stare Dalmacije držal dalje, še čez rimsko dobo v čase slovanske naselitve, kakor bomo čuli pozneje podrobnejše.

Toda rimski kolonisti z latinskim jezikom niso prevladovali po celem polotoku; v južnih predelih, po Traciji in Macedoniji se je bil namreč razširil grški jezik z grško civilizacijo. Meja med območjem latinskega in grškega jezika je potekala na polotoku nekako v črti od Lješa na Jadranskem morju skozi planine severne Albanije ter severno Macedonijo med krajema Skoplje (Scupi) in Gradsko, dalje med Nišem in Pirotom ter ob severnem obronku Balkanskega gorovja (Hem) proti obali Črnega morja; Pirot, Sofija in Custendil so torej pripadali že grškemu območju.

Po vsem polotoku in ravno tako po sedanjih slovenskih pokrajinah se je krščanstvo zelo hitro razširilo, tako da je že v četrtem stoletju domala prevladalo nad paganstvom.

3. Naše ozemlje za časa preseljevanja narodov.

Med tem pa se je v rimski državi pripravljal velikanski preobrat. Iz raznih gospodarsko-socijalnih in političnih vzrokov se je gostota prebivalstva po rimskih provincah vedno bolj krčila. Zlasti položaj poljedelca je postajal vedno neznosnejši. Vsled strašnih notranjih homatij in zunanjega položaja tekom 3. stoletja je prišla nanj taka teža davčnih bremen, da jih ni mogel več zmagovati; umaknil se jim je ali na ta način, da se je v vedno večjem številu selil v mesta, ali pa da se je kot najemnik (colonus) ali celo kot nesvobodnik (servus) prepustil veleposestniku v varstvo. Na ta način se je rapidno krčilo število kmetskega prebivalstva, vsled tega pa tudi število onih, ki so se priglašali za rimsko vojaško službo.

Istočasno pa se je onstran meja rimskega imperija strašno razmnožilo prebivalstvo pri tamošnjih narodih, predvsem pri Germanih in Slovanih. Najvažnejšo vlogo v tej dobi igrajo Germani; pol tisočletja jih je zadrževal rimski obmejni zid od izliva Renovega do srednje Donave, da niso mogli prodreti dalje proti jugu. Ko je rimska država jela bolj in bolj slabeti, krvaveča vsled notranjih

bojev med vojaškimi poveljniki, so ti barbari z vedno večjim uspehom butali ob obzidje, ga začeli prestopati, ropajoč in pleneč po obmejnih provincah. Od tretjega stoletja dalje so se ti napadi vedno bolj množili in jačili; Rimljani so si slednjič pomagali na ta način, da so začeli naseljevati Germane na redko naseljena zemljišča ob meji in jih sprejemati kot pomožne čete v vojaško službo. To pa je imelo za posledico, da so prihajali Germani v vedno večjem številu.

Ko so l. 375. mongolski Huni pridrli v vzhodno Evropo ter zadeli na razna germanska ljudstva, predvsem na Gote, naseljene po južnozapadni Rusiji ter Rumuniji, so Germani začeli prestopati rimsko mejo vedno bolj nasilnim potom. Zapadnim Gotom so morali Rimljani dovoliti, da so se naselili kot „foederati" (zavezniki) v obdonavskih provincah (375—382), — Dacijo so morali že l. 275. prepustiti Gotom. Istočasno pa so mnogoštevilna germanska ljudstva vedno huje pritiskala na zapadu preko meje. V svrho smotrenejše in zanesljivejše obrambe so cesarji od Dijoklecijana dalje ponovno razdelili državo na dve upravni polovici, ki pa so ju večkrat zopet združili; definitivno je bila država razdeljena ob smrti cesarja Teodozija l. 395. ter se nato ni več združila. Meja med „vzhodnim" in „zapadnim" rimskim cesarstvom je šla po sredi čez stari Ilírik, nekako od Kotorskega zaliva proti Belgradu. Province Gorenja Mezija, Dardanija in Praevalis so pripadle vzhodni državi, dočim je ostala Dalmacija in stara Panonija pri zapadni polovici. Kakor uvodoma povedano, se kažejo še dandanes posledice te meje v etnografskih, kulturnih ter narodnostnih razmerah polotoka;

ob navedeni črti približno se stika še danes ozemlje grško vplivanega dela, pripadajočega pravoslavju, rabečega cirilsko pisavo, z latinsko vplivanim, katoliškim, latinico uporabljajočim delom na severozapadu polotoka.

Zapadnorimska država je kmalu prenehala. Preplavili so jo germanski narodi, Franki, Goti, Burgundi, Vandali in drugi ter ustanovili na njenem ozemlju svoje države. Vzhodno-rimsko cesarstvo, imenovano po glavnem mestu tudi Bizantinsko ali Grško, pa se je obdržalo, dasi v zmanjšanem obsegu, še celih tisoč let. V njem je kmalu prevladal v vsem javnem življenju grški jezik nad latinskim, zakaj vse vzhodne province so bile že od Aleksandrove dobe dalje močno pogrčene. Vendar pa se je latinski jezik v prvi dobi še držal poleg grškega.

Ko so se početkom petega stoletja naselili Huni sredi ogrske nižine, so imele sosedne zapadno- in vzhodno-rimske pokrajine pod njihovimi strašnimi napadi veliko prestati. Takrat so bile močno opustošene sedanje slovenske pokrajine, ki so prej ko slej ležale ob glavni poti v Italijo, po kateri so prihajali proti zapadu mnogi narodi. Podobno pa se je godilo ostalemu Podravju ter Posavju ter sploh obdonavskim provincam. Po Atilovi smrti l. 453. pa je hunska država razpadla. ostanki Hunov so se umaknili nazaj na južno-ruske stepe, kjer pa so kmalu postali zopet mogočen politični činitelj. Po razpadu hunske države so bili najimenitnejši Vzhodni Goti, ki so bivali po Panoniji od Dunaja do Belgrada. Toda odšli so kmalu v Italijo, kjer so z zavzetjem Ravene l. 493. vrgli Odoakarja ter ustanovili pod Teoderikom mo-

gočno državo Vzhodnih Gotov v Italiji. K njej so pripadale tudi vzhodno-alpske dežele s Panonijo ter staro Dalmacijo vred. Toda Goti so bili povsod, zlasti pa še pri nas, le maloštevilna vladajoča vojaška plast.

Justinijan, eden najznamenitejših bizantinskih cesarjev (527—565), katerega načrt je bil vzpostaviti zopet nekdanjo enotno rimsko državo, si je osvojil Italijo, popolnoma premagal Vzhodne Gote (535—555) ter tako tudi severozapadni del polotoka združil z bizantizsko državo. Justinijanova pozornost je bila obrnjena le proti zapadu, kjer si je, stremeč za zastavljenim ciljem, razen Italije osvojil tudi Vandalsko državo v severni Afriki ter jugovzhodno obalo zapadnogotske Španije. Zato ni posvečal potrebne pozornosti severni balkanski fronti. V območju ogrskih nižin so se nahajali še germanski Heruli okrog Belgrada in po Sremu, Gepidi, istotako germansko ljudstvo, po Erdeljskem in pozneje po Banatu, v Noriku in severni Panoniji pa močni Langobardi; pred temi narodi bizantinske mejne pokrajine niso bile nikdar varne. Po Justinijanovi smrti so Heruli izginili, Gepide pa so Langobardi v zvezi z mongolskimi Avari ali Obri popolnoma uničili, nakar so l. 568. Langobardi odšli v Italijo ter jo večinoma iztrgali Bizantincem. Tako so Germani izginili iz srednje- in dolenjedonavskih predelov; z navedeno preselitvijo Langobardov se konča obenem „preseljevanje" germanskih narodov. — Za vladanja Justinijana pa so se na severovzhodni meji polotoka pojavili prvikrat predniki sedanjih južnih Slovanov, stari Sloveni. Pojavili so se na severni strani dolenje Donave, kjer so bili zavzeli začetkom

VI. stoletja nova bivališča po sedanjih rumunskih nižinah. Odtod so začeli napadati bizantinske pokrajine, prihajajoč na plenjenje daleč na jug do Carigrada, Soluna in na Grško. Neizmerno gorja so povzročali ti slovanski pohodi Bizantincem; začeli so že prva leta Justinijanove vlade in so se ponavljali odslej skoro neprestano leto za letom.

4. O starih Slovanih.

Naši predniki so prišli v svoja nova bivališča na Donavo s severa. Odkod in zakaj, o tem nam zgodovina ne ve poročati nič zanesljivega; mnogotera znamenja pa kažejo, da je bila njih prvotna domovina ozemlje današnje vzhodne Poljske in zapadne Rusije, med Karpati ter rekami Visla, zapadna Dvina, Dnjepr in Dnjestr. Ker so bivali daleč od kulturnih narodov Grkov in Rimljanov, zato nam stari zgodovinarji in geografi o njih ničesar ne poročajo; vendar pa se splošno smatra, da nam je v ljudstvu „Venedae“, ki je bivalo na gori označenem ozemlju, iskati stare Slovane. Iz te stare domovine so začeli naši starodavni predniki siliti na vse strani. En del je pritiskal proti zapadu, to so bila češka, poljska in polabsko-slovanska plemena, drug del se je razprostrl proti vzhodu in jugovzhodu v današnjo srednjo in vzhodno Rusijo, tretji del pa je prodiral proti jugu ter se je ustalil v začetku 6. stoletja na severni strani dolenje Donave. Slednji so bili predniki nas, južnih Slovanov; sami so se imenovali Slovene in tako so jih nazivali tudi vsi narodi, s katerimi so prišli v dotiko, predvsem Bizantinci.

Vzroke, zakaj so Slovani zapustili svojo staro domovino, je iskati predvsem v tem, da zemlja ni mogla več prerediti vedno večjega števila prebivalcev, zato je bil en del prisiljen, iskati si drugod novih zemljišč. Seveda pa je poleg tega vplivala tudi splošna težnja po junačenju, po plenjenju in lahkotnem življenju, težnja, kakor jo opazujemo pri narodih na nižji stopnji civilizacije.

Točnih podatkov o takratni civilizacijski stopnji Slovenov nimamo; naši predniki so se pač pečali s poljedelstvom, živinorejo in lovom, videti pa je, da je živinoreja skoroda še prevladovala.

Kakor znano, so stari Slovani živeli v zadrugah. Vsaka zadruga je obsegala po več krvnih sorodnikov, potomcev istega pradeda; nastala je pač na ta način, da so ostali sinovi, tudi ko so se poženili, s svojimi ženami ter otroci pri očetu v skupni hiši. Ko so teh otroci dorasli, so sinovi zopet ostali z ženami pri starših. Kmalu je postala ena hiša pretesna za naraslo družino, treba je bilo postaviti poleg nje drugo, vedno nove, tako da je nastala slednjič iz ene koče cela vas. Tako se je zgodilo, da so bili vsi prebivalci ene vasi med seboj sorodniki, vsi člani ene zadruge. Zadrugarji so imeli skupno premoženje, skupno zemljišče, živino, hišno in gospodarsko orodje. Predstojnik, glava zadruge, je bil navadno najstarejši mož v nji, zato starejšina ali starosta imenovan; ta je vodil gospodarstvo, sodil prepire in daroval bogovom. Po starosti so imenovali dostikrat prebivalce vse vasi, vse zadrugarje, n. pr. Vidovci, Ivanci. Še danes se imenujejo tako vasi na Slovenskem, n. pr. Juršinci, Ivanjkovci itd. v Slovenskih goricah, pa tudi po Istri in drugod.

Ko je postala takšna razširjena zadruga prevelika, so se nekateri ločili od nje ter osnovali novo zadrugo, ki se je seveda zopet večala in se slednjič vnovič razcepila. Tako je iz ene zadruge nastalo celo pleme, katerega členi so bili torej potomci enega pradeda. Ozemlje enega plemena se je običajno imenovalo župa. Načeloval ji je ponavadi najstarejši ali najimenitnejši mož; imenovali so ga župana, pa tudi vojvodo; bil je obenem v vojni poveljnik svojega plemena. Iz teh prvakov slovanskega javnega življenja se je bržkone razvilo posebno plemstvo, vendar pa v tem oziru nimamo zanesljivejših podatkov.

Verstvo. Stari Slovani so oboževali prirodne moči; razlikovali so dobra božanstva, ki so jih imenovali bogove, in sovražne bese; prvi so vladali v letni, drugi v zimski polovici leta. Najvišji bog, stvarnik neba in zemlje, jim je bil Svarog, imenovan tudi Perun, kot bog groma. Njegov sin je bil Daždbog, tudi Svarožič imenovan, bog solnca, izvor vsega dobrega na zemlji. Bog jasnega neba in čistega zraka je bil Svetovit, kot boga čred so častili Velesa; Vesna je bila boginja lepote in pomladi. Častili so tudi Triglava, ki je veljal pri nekaterih plemenih kot solnčni bog. Med besi je znamenita Morana, boginja smrti. Razen teh pa so častili Slovani tudi božanstva nižje vrste, kakor Vile ali Rusalke, ki prebivajo ob rekah, po gorah ter gozdih, ali Sojenice ter Rojenice, boginje usode. Bogove so častili večinoma po gajih ali na gorah; nalašč zato zgrajenih svetišč sprva niso imeli, kakor tudi ne posebnih svečenikov; žrtve bogovom so opravljali staroste ali župani. Slovani so vero-

vali v posmrtno življenje duš v raju. Volkodlak, to je človek, ki se je po smrti spremenil v volka, blodi brez prestanka po svetu ter ima nadčloveško moč in oblast; preganja in prevaža oblake po nebu, zleze včasih na solnce ali mesec ter ga gloda; tako so si razlagali nastanek mrka.

Stari Slovani so mrliče pokopavali, v nekaterih krajih pa so jih sežigali. Umrlemu na čast so prirejali bojne igre na grobu in pa slovesne gostije, imenovane strava. Posebne praznike so praznovali zlasti o Kresu, ko je dan najdaljši, in o Božiču, ko je dan najkrajši.

Slovani so bil izredno gostoljubni, posebno radi so imeli petje, pa tudi godbo in ples. Bili pa so tudi zelo bojeviti, na vojsko so hodili navadno peš, s ščitom in sulico; oklepa navadno niso nosili. Kadar jih je napadel premočni sovražnik, so se umaknili v gozdnate, močvirne, težko pristopne predele, odkoder so znali spretno napadati nasprotnika. Vsaka župa pa je imela utrjeno središče, grad, obdan z jarki in nasipi.

Kakor že rečeno, imamo prva zanesljiva historična poročila o starih Slovanih iz dobe bizantinskega cesarja Justina I. (518—527); takrat so namreč naši predniki ob dolenji Donavi prvokrat zadeli ob bizantinske obmejne čete. Za časa Justinovega naslednika Justinijana I. (527—565) pa so postajali slovanski napadi na bizantinske meje vedno pogostnejši.

Po poročilih bizantinskih pisateljev so bili stari Sloveni zelo bojevito in junaško ljudstvo. Iz svoje prvotne domovine so prodirali vedno bolj proti jugu; proti koncu petega in v začetku šestega stoletja pa so zavzeli nekako vzhodno Erdelj-

sko ter nižine med Karpati in dolenjo Donavo ter ob dolenjem Prutu in Dnjestru. Vzhodno od južnih Slovanov ali Slovenov, kakor so se nazivali, se je naselilo drugo veliko slovansko ljudstvo, Anti imenovano; reka Dnjestr je bila nekako meja med prvimi in drugimi. Oboji so šli mnogokrat skupaj na bojne pohode, dostikrat pa so se spoprijeli tudi med seboj. V zgodovinskih poročilih se sprva omenjata oba naroda, pozneje pa ime Antov izgine. Pod imenom Sloveni je razumeti vse prednike današnjih južnih Slovanov, potomce Antov pa je bržkone iskati v sedanjih Rusih.

Prišedši v nova domovališča ob dolenji Donavi, Slovenci niso ostali mirno na svojih domovih, pri živini ter na poljih, marveč so silili vedno dalje proti jugu. V velikih trumah so leto za letom prehajali preko Donave, udirali preko bizantinskih balkanskih provinc ter se bogato obloženi s plenom, z živino, sužniki vračali zopet preko Donave nazaj na svoja selišča. Bizantinci so bili takrat zapleteni v boje z Vandali, nato pa z Grki v Italiji ter s Perzijci, zato niso imeli ne časa, ne čet za svojo severno mejo. Spočetka pa tudi novemu sovražniku ob Donavi niso pripisovali posebnega pomena.

Istočasno s Sloveni pa so napadali bizantinske pokrajine tudi še drugi narodi, zlasti Huni, ki so bivali še vedno kot mogočno ljudstvo v današnji južni Rusiji ter Bolgari, istotako nomadsko mongolsko ljudstvo na severnem obrežju Črnega morja; Sloveni so se večkrat pridružili njihovim trumam na pohodu na jug. Tako na primer so l. 559. v družbi s Huni prihrumeli v Tracijo, po njej pustošili ter nabrali mnogo sužnikov. Pridrli so celo

pred Carigrad in le s težavo se je posrečilo staremu Belizarju, da jih je odrinil od mestnega obzidja.

V tisti dobi se je pojavil na severni meji Bizantinske države nov mongolski narod, kateri je imel igrati v zgodovini Slovenov zelo važno vlogo. To so bili Avari ali Obri, ki so prišli l. 561 do dolenje Donave, nato pa l. 567. v zvezi z Langobardi popolnoma potolkli in uničili Gepide ter se slednjič po odhodu Langobardov l. 568. naselili po ogrski nižini. V družbi z njimi, deloma morda tudi že pred njimi, se je selil tudi en del Slovenov ter posedel predele južno in južnozapadno od avarskih selišč, pokrajine izven ogrske puste. Takrat so dobile prve slovanske prebivalce krajine današnje južne in jugozapadne Ogrske, deli današnje Hrvatske in Slavonije ter slovenske pokrajine, to je tisto ozemlje, ki je ležalo izven takratnih bizantinskih meja.

Kakšno je bilo razmerje med temi Sloveni in Avari, ni dognano, ker iz ohranjenih poročil ni dovolj razvidno. Nekateri so mnenja, da so bili Sloveni kratkomalo hlapčevski podložniki Avarov, drugi pa menijo, da so jim bili le nekako zavezniki, priznavajoči njihovo vodstvo, in da se je to razmerje le v posebnih neugodnih okolnostih krajevno spremenilo v večjo odvisnost. Po vsem, kar nam poroča zgodovina in kar smemo sklepati iz splošnega političnega in civilizacijskega stanja, v katerem so se nahajali tedanji Sloveni in Avari, kaže pritrditi prej drugim nego prvim.

5. Južni Slovani se naselijo po Balkanskem polotoku.

V času, ko so se predniki sedanjih Slovencev in severozapadnega dela današnjih Hrvatov in Srbov naselili po novi domovini, je ostal glavni del Slovenov še vedno severno od dolenje Donave po sedanjem rumunskem ozemlju. Rumuni so se bili umaknili pred njimi v gorate, gozdnate in težko pristopne predele, deloma pa so se pač morali ukloniti njihovi oblasti. Spomin na to staro dobo slovanske vlade na Rumunskem imamo še dandanes v mnogoštevilnih slovanskih krajevnih in rečnih imenih, ki so se ohranila med Rumuni, kakor tudi v velikem številu slovanskih besed, ki so jih sprejeli Rumuni v svoj jezik. Ti Sloveni so ostali popolnoma svobodni ter so slejkoprej napadali bizantinsko ozemlje. Na svojih pohodih, ki so se ponavljali skoro vsako leto za vlade cesarja Justinijana in njegovih naslednikov, so Sloveni plenili in pustošili le po odprtih pokrajinah, odkoder so se prebivalci rešili, kamor so pač mogli, kolikor jih ni dosegla slovenska roka. Najvarnejše zavetje so jim bila utrjena mesta, zlasti ob morskem obrežju, katerih se Sloveni pač niso mogli polastiti, za obleganje pa jim je nedostajalo časa

in oblegovalnih priprav. Prihajali so do Carigrada, Soluna in noter v Helado. Zlasti hud je bil napad Slovenov l. 578., ko je skoro stotisoč mož broječa vojska pustošila po Traciji in sosednih pokrajinah. Bizantinci so bili zapleteni v hudo vojsko s Perzijani, kakor sploh skoro vso to dobo ter niso imeli na razpolago nikakršnih čet. Bili so v strašni stiski; pošljejo tedaj odposlance k Avarom da bi jih pridobili za zaveznike ter jih naščuvali na boj zoper Slovene, češ, ako bo pretila Slovenom nevarnost na domačih tleh, se bodo morali pač vrniti domu. Bajan, kakan avarski, je slednjič res zbral 60.000 mož ter se dvignil na pohod proti Slovenom. Bizantinci so jih prepeljali z Ogrske preko Donave na bizantinsko ozemlje v Dobrudžo, odtod pa zopet čez Donavo v deželo Slovenov. Slednji niso bili pripravljeni na napad ter so sprva iskali zavetja v gosto zaraslih gozdih. Kmalu pa so se zopet zbrali, Bajan pa je poslal k njihovim voditeljem poslance, ki naj bi zahtevali od njih davek. Sloveni pa so jim odgovorili: „Kdo izmed ljudi, katere obsevajo solnčni žarki, je tako močan, da bi nas premagal? Navajeni smo, da si lastimo tuje zemlje, ne pa da bi si drugi osvojili našo. Taka bode naša navada, dokler bode kaj boja in kaj mečev.“ Na te samozavestne besede so tudi Avari ošabno odgovorili, tako da se je vnel med obema skupinama prepir, nakar so Sloveni kratkomalo planili po avarskih odposlancih ter jih pobili. Bajan je moral zapustiti deželo, ne da bi si mogel podvreči Slovene.

Ali Sloveni tudi zanaprej niso mirovali. Težke vojne s Perzijani so Bizantincem slejkoprej onemogočale, da bi zadostno čuvali severno balkansko

mejo; med tem ko so Avari napadali pokrajine po današnji severni Srbiji, so Sloveni leto za letom vedno huje plenili ter pustošili po ostalem polotoku. Prehodili so Macedonijo, Tesalijo, Epir in celó Peloponez, oblegali mimogrede Solun in druga obmorska mesta, l. 584. so vnovič pridrli pred Carigrad. Položaj se je obrnil za Bizantince na boljše šele, ko je cesar Mavricij sklenil l. 590. mir s Perzijani ter poklical svoje čete iz Azije v Evropo.

Vso to dobo pa so Sloveni dostikrat prihajali mirnim potom k Bizantincem ter se jim ponudili v vojaško službo; kot najemniki so se bíli v mnogoterih bitkah za Bizanc, bodisi po azijskih, afriških ali italskih bojiščih, — prav tako, kakor so svoj čas Germani prihajali služit v rimsko vojsko. O oddelkih Slovenov v bizantinskih vojskah vedo povedati že za Justinijana, ravno tako tudi za njegovih naslednikov.

Cesar Mavricij (582—602) je pravilno spregledal položaj svoje države; spoznal je namreč, da je cesarstvu najnevarnejša severna fronta. Zato je v svrho, da zavaruje Balkan pred neprestanimi strašnimi slovanskimi in avarskimi napadi, sklenil preiti v ofenzivo ter poiskati Slovene in Avare v njihovi domovini sami ter na ta način onemogočiti nadaljne napade. Poslal je močno vojsko na sever; ta je pod poveljstvom spretnega vojskovodje Priska prešla preko Donave na zemljo Slovenov, kjer se je prva tri leta (593—595) uspešno bojevala. Ko pa je bil l. 596. cesarjev brat Peter namesto Priska imenovan za poveljnika, bojna sreča Bizantincem ni bila več mila, tako da je bil kmalu Peter odpoklican in poveljstvo zopet izročeno Prisku (598). Ali ta neuspeh so Sloveni in Avari hitro izrabili

ter so l. 597. z zelo številnimi četami vpadli na Balkan, pridrli med strašnim pustošenjem do Soluna in to mesto nekaj časa oblegali, dasi brez uspeha. Kmalu nato pa je bizantinska vojska pod Priskovim vodstvom dosegla znatne uspehe proti Avarom in Slovenom; prodrla je preko Donave v današnjem Sremu na avarsko zemljo ter potolkla Avare ob Tisi, nakar je bil sklenjen z njimi ugoden mir. Nato je poslal Mavricij l. 602. veliko vojsko nad svobodne Slovene ob dolenji Donavi, ali na svojo nesrečo ji je zopet postavil za poveljnika nezmožnega Petra. Ta je sicer vnovič srečno prekoračil Donavo in dosegel začetkoma uspehe; ko pa je nato prišlo od Mavricija povelje, naj armada na slovenski zemlji prezimi, se je vojska uprla, češ da je to vspričo prevelikega števila sovražnikov in pomanjkanja živil nemogoče. Ko Mavricij nikakor ni hotel preklicati povelja, se je vsa vojska, ki je bila tudi sicer nezadovoljna s cesarjem, vzdignila ter pod poveljstvom Foke, voditelja upora, prodrla do Carigrada, ga zavzela ter posadila Foko na prestol (602), dočim je Mavricij zbežal v Azijo.

Ta dogodek pomeni za nadaljno zgodovino južnih Slovanov važen obrat. Doslej so Sloveni napadali bizantinske balkanske dežele le z namenom, da jih oplenijo in pustošijo. Doslej se po polotoku niso še nikjer naseljevali, in severna meja Bizantinske države je potekala za Mavricija ob dolenji Donavi proti svobodnim Slovenom, ob srednji Donavi in Savi pa proti Avarom in tem podložnim Slovenom. Odslej pa so se razmere bistveno spremenile. Za časa vladanja cesarja Foke (602—610) so pretresali državo notranji boji, še hujša nevar-

nost pa ji je pretila od strani Perzijanov, ki so začeli znova s strašno silo boj zoper Bizanc. Vsled tega je bila kmalu severna meja popolnoma nezavarovana in Sloveni ter Avari so jeli zopet napadati bizantinske province. Te razmere se tudi potem niso spremenile na bolje, ko je bil Foka vržen s prestola ter je zavladal cesar Heraklij (610—641), eden najsposobnejših bizantinskih cesarjev. Zakaj Perzijanci so bili na višku svoje moči; porazili so bili bizantinske vojske, osvojili si Sirijo, Palestino in Egipt ter prodirali vedno dalje proti zapadu v Malo Azijo. Heraklij je moral napeti vse moči, kar jih je imela bizantinska država še na razpolago, da je odbijal silovite sunke Perzije; razumljivo je, da za balkansko fronto ni imel na razpolago ne čet, ne drugih sredstev. Bila je podoba, da se bliža konec vzhodnorimski državi. Sedaj so Sloveni in Avari na svojih pohodih ostajali po več let skupaj na bizantinski zemlji ter se slednjič začeli za stalno naseljevati po nji. Tako so poselili v prvih desetletjih sedmega stoletja Sloveni, bodisi svobodni kakor avarski iz Posavja, Podravja in južne Ogrske, pomešani bržkone tudi z Avari, prostrane, močno opustošene dežele od Črnega do Egejskega in Jadranskega ter Jonskega morja in globoko v Grčijo. Velik del dotedanjih prebivalcev je bežal ali v težko pristopna gorska zavetja, kjer so se odslej živili večinoma z živinorejo, ali pa za utrjeno obzidje obmorskih mest, zlasti Soluna, na dalmatinsko obalo in otoke. Najpreje so Sloveni posedli odprto krajino v notranjosti polotoka, brž pa so si začeli osvajati tudi utrjena mesta v notranjosti in na obali. Sloveni se seveda niso naselili po vseh pokrajinah

enako na gosto; najgostejše so posedli ravnino med Donavo in Balkanom (današnja severna Bolgarska), gornjo Mezijo in Dardanijo (nekako Srbija do l. 1912.), notranjo Macedonijo in staro rimsko Dalmacijo. Manj gosto so bile poseljene Tracija, kakor sploh pobrežje Egejskega morja, prava Grčija, pa tudi Albanija. V slednjih dveh se Sloveni niso obdržali, temveč so se polagoma pogrčili, deloma pa poalbanili; na Peloponezu na pr. se je govorilo slovansko še v 15. stoletju. Povsod pa je ostalo med novimi naseljenci še dokaj starih prebivalcev, bodisi Rimljanov kakor Ilircev in Tračanov, deloma romaniziranih, deloma še ne romaniziranih oziroma greciziranih; ti pa so se tekom naslednjih stoletij hitro stapljali s Sloveni v eno ljudstvo. Intenzivnost slovenske kolonizacije in večja ali manjša pomešanost s prejšnjim prebivalstvom se pozna po tem, kako so se ohranila predslovanska krajevna imena. Največ je ohranjenih starih imen po primorskih pokrajinah okrog in okrog polotoka, dalje je najmanj slovanskih imen po vzhodni Traciji in severni Albaniji, največ pa v gornji Meziji, v notranjosti Macedonije in po notranjosti stare Dalmacije.

Tako so torej južni Slovani ali Sloveni posedli svoja sedanja bivališča; zgodilo se je to v prvih desetletjih 7. stoletja.

V tej dobi je bilo videti, da je nekdaj mogočna bizantinska država tik pred popolnim propadom. Kljub največjemu naporu Heraklij ni mogel nadvladati Perzijanov; leta 626. je prišlo celo do strašnega navala združenih Perzijanov, Avarov in Slovenov na Carigrad; dočim so napadali Avari in Sloveni od evropske strani carigrajsko obzidje,

je stala perzijska vojska na maloazijski strani; ko pa so jo hoteli Sloveni, ki so bili zaprli s svojimi malimi, a urnimi in okretnimi čolni Zlati rog, prepeljati na evropski breg, so udarili na nje Bizantinci s svojim brodovjem ter jih popolnoma porazili. V taboru oblegovalcev je nastal sedaj razpor, nakar so se Sloveni prvi vzdignili ter odšli izpred obzidja. Kmalu za njimi so tudi Avari opustili obleganje, zažgali tabor ter odšli domov.

Ta veliki neuspeh pred Carigradom je močno omajal ugled Avarov pri sosednih ter podložnih narodih. Odslej se je nahajala avarska sila v upadanju; pozneje bo še govor, kako so se jim v tej dobi uprli podložni Slovani ter si v zvezi s svojimi svobodnimi soplemenjaki ustanovili veliko, močno državo pod Samom, ki je družila severne in južne Slovane. — Heraklij pa je sedaj obrnil vso svojo silo proti Perzijanom; potiskal jih je vedno bolj proti vzhodu in slednjič se mu je posrečilo, da jih je popolnoma premagal v strašni bitki pri razvalinah Ninive (627). Pri tej priliki so Bizantinci zopet rešili sveti križ, ki so ga Perzijani l. 614. odpeljali iz Palestine; slovesno so ga pripeljali nazaj. Ta strašni, odločilni poraz je za dolgo ugonobil perzijsko moč in rešil Bizanc silne nevarnosti; pričakovati je bilo, da bo sedaj Heraklij obrnil svoje napade proti Slovenom, ki so bili zasedli bizantinske province. Ali še predno se je mogel začeti pripravljati na napad, pa se je na vzhodnih mejah pojavil nov sovražnik, še veliko nevarnejši od Perzijanov.

To so bili Arabci. Med l. 622.—632. je ustanovil Mohamed na podlagi svojih novih naukov in oborožene sile novo državo, ki je združevala

skoro vse rodove Arabije. Drugi kalif, to je naslednik Mohamedov, verski in politični poglavar njegovih vernikov, Omar (634—644) pa je moč Arabcev-mohamedancev razširil daleč preko mejá Arabije; v kratki dobi si je osvojil obširne pokrajine. Leta 634. so porazili Arabci Bizantince ter si osvojili celo Sirijo s Palestino; kristjanom sveti kraji in velika kulturna krščanska središča Jeruzalem, Antijohija in Damask so ostala poslej v mohamedanskih rokah. L. 636. so bili popolnoma premagani Perzijani, oslabljeni še izza bizantinskih vojska, ter so izgubili nele Mezopotamijo in Armenijo, temveč tudi vso pravo Perzijo, kjer je odslej vladal islam ter arabska politična oblast. Druge arabske čete pa so si med tem osvojile Egipt ter prodirale dalje proti zapadni severni Afriki.

Tako so v kratki dobi obsežne bizantinske province prišle v oblast Arabcem, ki pa so pritiskali tudi proti Mali Aziji. Heraklij torej ni mogel misliti na boj zoper Slovene. Ti so ostali v posesti na novo osvojenih dežel in mogli so mirno nadaljevati ter dovršiti kolonizacijo Balkana, ki je bila zaključena že do polovice VII. stoletja. Ob času smrti cesarja Heraklija je imel balkanski polotok že svoje nove prebivalce.

Vsled te velike selitve so seveda pokrajine onstran dolenje Donave izgubile svoje slovansko stanovništvo; v njih je jelo zopet prevladovati romansko prebivalstvo, dasi so pač ostale v deželi še vedno posamezne skupine Slovenov.

6. Sloveni v novi domovini.

Sloveni, ki so posedli prostrane pokrajine od beneške ravnine, izvirov Drave in Mure pa do Črnega, Egejskega in Jonskega morja, niso tvorili doslej organiziranih držav. Delili so se še vedno le na mnogoštevilna plemena. Te razmere se tudi v novi domovini še dolgo niso spremenile; vse slovensko ozemlje se je delilo slejkoprej na plemena in krajevno na župe ali županije, ki so obsegale ponavadi enotnejše rečne doline ter kraške kotline. Ker pa je ozemlje, v katero so bili prišli, zemljepisno zelo neenotno, razdeljeno na mnogo majhnih rečnih sistemov ter kotlin, ločenih medsebojno po visokih gorovjih, je razumljivo, da dolgo niso mogle nastati večje državne organizacije, na drugi strani pa, da so se Sloveni poznejšim poskusom Bizantincev, vnovič si osvojiti izgubljeno ozemlje, ustavljali z vedno manjšo trdovratnostjo. Vsa mnogoštevilna plemena pa so se nazivala s skupnim imenom Slovenov, ime, ki je bilo v rabi tudi pri vseh sosedih. Imeni Srbov in Hrvatov takrat še nista bili tako razširjeni kakor danes; pomenili sta prvotno bržkone le dvoje plemen, ki pa sta obe pozneje dosegli veliko politično moč ter sta razširili svojo oblast na sosedna plemena. Vest bizantinskega cesarja in pisatelja

Konstantina Porfirogeneta, da bi se bili oboji doselili pozneje kot posebno ljudstvo s severa izza Karpatov, je, kakor je sedaj dognano, popolnoma neutemeljena in historično ter filološko ovržena. Vsi Sloveni so tvorili torej eno ljudstvo, ki tudi po jeziku ni moglo imeti med seboj bogvekako velikih razlik.

Vendar pa si ne smemo misliti, da je bilo naseljenje slovanskega prebivalstva že povsod definitivno. Posamezna plemena so se namreč iz raznih vzrokov še vedno selila, menjavala svoja bivališča ali prodirala še vedno dalje na jug in v manj pristopne predele. To premikanje novega prebivalstva se je vršilo še skozi celo VII. stoletje, bržkone pa tudi še v VIII. stoletju ter je bilo definitivno zaključeno šele koncem VIII. in začetkom IX. veka.

Kakor že povdarjeno, južni Slovani niso imeli med naselitvijo večje, enotne vojaške organizacije, vsled česar tudi večje, izrazitejše državne organizacije niso mogli imeti. Slejkoprej je bilo pleme enota vsega njihovega skupnega dejstvovanja. Enako je ostalo tudi v novih bivališčih. Pleme je bilo osnova vojski, temu odgovarjajoče je bila župa ali županija geografsko - politično osnovna enota družabne zveze. Nje predstavitelji, župani, so bili najvišji vojaški in državno-politični činitelji.

Ne more biti pač dvoma, da je v teh političnih uredbah staroslovenskega ljudstva iskati le izraza, znaka civilizacijske stopnje, na kateri so se naši predniki takrat nahajali, ne pa morda kakih rasno-psihičnih posebnosti. Seveda pa ljudstvo na takšni stopnji državno in vojsko-politične razvitosti

doživi tej primerno zgodovino, ako pride med državno in vojaško tako visoko razvite sosede, kakor so bili Bizantinci, Franki, razna mongolska, po svoji zraziti bojni organizaciji se odlikujoča ljudstva kakor predvsem Avari in Bolgari.

Ko so Sloveni še hodili na pohode v Bizantijo, je pač bilo prilike in nujnosti dovolj, da so se plemena družila za čas potrebe v večje vojaške zveze. Zdaj ko so bila naseljena po zemljepisno skrajno neenotnem ozemlju Balkana, so bili spočetka predpogoji za nastanek večjih zvez še slabejši. Te so se mogle razviti šele polagoma.

Ko so se Sloveni naselili na Balkanu, so se dobro zavedali, da so posedli tujo zemljo. Zasedli so bizantinsko zemljo brez dovoljenja, da, proti volji Bizantincev. Zapleteni v neprestano težko borbo s Perzijanci, nato pa v še težjo z Arabci, bizantinski cesarji pač niso mogli tega zabraniti; vendar pa pravno niso nikdar priznali zvršenega dejanja, se niso nikdar odrekli pravici do posedene zemlje, česar pa pač Sloveni niso ne zahtevali ne pričakovali. Zaposlen na vzhodnih državnih mejah Carigrad dolgo ni prišel do tega, da bi mislil na zopetno osvojenje po barbarih posedenega ozemlja. Ali brž ko se je le malo izboljšal politični položaj, je šlo stremljenje Bizantincev za tem, da si pokore vsaj najbližje, njihova obmorska mesta ogrožajoče Slovene. Tako je na primer cesar Konstantin III. (641—668) udaril na Slovene med Strumo in Vardarjem, jih premagal in jih, da bi onemogočil nadaljno napadanje in plenjenje, preselil v Bitinijo v Mali Aziji. Ko pa se je cesarju Konstantinu IV. (668—685) posrečilo skleniti ugoden mir z Arabci na trideset let in je bilo priča-

kovati, da bo sedaj obrnil vso silo proti Slovenom in Avarom, so se ti zavedali, kolika nevarnost jim preti. Zato čujemo, da so se v Carigradu pojavljali odposlanci Slovenov, zagotavljajoč pokornost cesarstvu.

Takšno stanje je ostalo vso naslednjo dobo v razmerju med Sloveni in Bizantinci. Slednji so se zavedali, da veliko več tudi s silo ne dosežejo, zlasti ne v notranjosti polotoka; zato so se zadovoljevali z obstoječim stanjem. Slovenska plemena so živela dejansko s svojimi knezi oziroma župani in političnimi uredbami popolnoma svobodno. Občutnejše je prišla bizantinska nadoblast do izraza le v primorskih pokrajinah, na eni strani ob Jadranskem morju, kjer je gospodovalo bizantinsko brodovje ter vzdrževalo v dalmatinskih primorskih mestih tradicijo cesarske oblasti, na drugi strani pa ob Egejskem morju. Edinole ob Strumi ter sploh v južni Macedoniji in pa v Heladi so bili v tej dobi večkrat hujši boji med Bizantinci in slovenskimi plemeni, ker so ta prepogostem napadala obrežna mesta ali pa gusarila po morju. Ponovno se je zgodilo, da so cesarji nadvladane Slovene v večjem številu preselili v Malo Azijo, kjer so njih vojniki tvorili v vojski posebne vojaške oddelke. Ali ravno o teh poročajo sodobni pisatelji pogostem, da so v boju kratkomalo zapustili Bizantince ter prestopili na arabsko stran.

Opazujemo torej med Bizantinci in priseljenimi Sloveni podobno razmerje, kakor je bilo svoj čas med prvimi in raznimi germanskimi narodi, na pr. Vzhodnimi in Zapadnimi Goti: formalno priznanje njih nadoblasti, dejansko pa popolna samostojnost doseljenega ljudstva.

Kakor v VI. tako so tudi tekom VII. in VIII. stoletja Sloveni pogostem vstopali v bizantinsko vojaško službo kot najemniki.

Kako so se na podlagi plemenske organizacije začele razvijati večje državice, o tem nam je malo znanega. Tik pred koncem VIII. stoletja so že obstojale naslednje politične enote:

Hrvatska država, ki jo nazivljemo točneje kot primorsko ali dalmatinsko Hrvatsko; razprostirala se je od izliva reke Raše v vzhodni Istri do izliva Cetine, pa od Jadranskega morja nekako do Vrbasa.

Panonska Hrvatska, ki se je razprostirala med Dravo in Savo, pa od gorske skupine Risnjak do Une in gorovja Plješivica; njeno središče je bilo v Sisku. Do razpada avarske države je ta država pač še priznavala nadoblast avarskih kakanov, kakor tudi ostali Sloveni po današnjem Sremu in sosednjih predelih dosedanje južne in južnozapadne Ogrske. O lastnem slovenskem imenu za to pokrajino nam ne povedo najstarejša poročila. Šišić sklepa, da je tudi tu veljalo ime Hr atov; dolgo, do XVII. stoletja je za to deželo bilo še vedno v rabi staro splošno ime za slovensko ozemlje, namreč Slovenija (Slavonija, Sclavonia), njeni prebivalci pa se v hrvatskih virih navajajo kot Slovinci.

Ozemlje Neretljanov (Narentani) se je razprostiralo med Cetino in Neretvo ob morskem obrežju; prebivalci so bili izredno drzni in bojeviti gusarji; njih središče je bilo mesto Omiš (Almissa) ob ustju Neretve. V poznejšem srednjem veku se je ta pokrajina imenovala tudi Krajina (Crayna, obmejna zemlja).

Zahumlje (tudi Hlm, Hum ali Humska zemlja imenovano) se je razprostiralo ob obali od Neretve do Dubrovnika, obsegalo pa je tudi večji del doline Neretve v notranjosti. To je pokrajina, ki je dobila pozneje, v 15. stoletju ime „hercegova zemlja“, — današnja Hercegovina.

Travunija ali Trebinje, dežela na obali od Dubrovnika do Kotora ter ob Trebinjštici; najznamenitejši del njen je župa ob morju, imenovana oblast Konavljanov (Konavle).

Duklja, tudi Dioklitija imenovana, ki je obsegala obrežje med Kotorom in izlivom Bojane ter Drima in zaledje, torej nekako južno polovico Črne gore ter vso kotlino Skadarskega jezera. Obmorski del se v srbskih virih posebej označuje kot Primorje. Namesto imena „Duklja“ od 11. stoletja dalje vedno bolj prevladuje naziv Zeta; razlikovali so gorenjo Zeto (gorati svet današnje Črne gore) od dolenje Zete (obala in okolica Skadarskega jezera). V tej pokrajini je bilo prebivalstvo zelo mešano; med Sloveni je bilo še veliko Romanov in Albancev.

V notranjosti je bila ob gorenji Bosni mala pokrajina Bosna (Bosona), ki se je pozneje znatnejše razširila, in pa prava Srbija, tudi Raška imenovana, dežela, oddaljena bodisi od morja kakor od Donave, obsegajoča pokrajino ob Limu, Pivi in Tari, dalje porečje Ibra in gorenje Zapadne Morave.

O začetnih političnih organizacijah oziroma imenih plemen na ozemlju južno in vzhodno odtod, bodisi na jug v Macedonijo, bodisi na vzhod proti Serdiki (Sofiji) nimamo točnejših zgodovinskih podatkov. Pač pa so se nam v frankovskih virih

ohranile vesti o plemenih Timočanov in Braničevcev v današnji vzhodni Srbiji.

Severno od navedenega ozemlja se je razprostirala pokrajina, po kateri je veljala nadoblast avarske države. Semkaj spada pokrajina ob dolenji Moravi v Srbiji, enako Banat in Srem. Zgoraj je bil že govor, da je bila panonska Hrvatska istotako pod nadoblastjo Avarov. Prav tako je bilo pod suvereniteto Avarov vzhodno ozemlje današnjih in nekdanjih Slovencev.

Dalje proti severozapadu pa je bila svobodna Karantanija s središčem v današnji Koroški. Toda tudi o njej so naše historične informacije zelo pičle; ne vemo, katero ozemlje je razen prave Koroške spadalo k nji; ne vemo za gotovo, ali nam je pod tem imenom razumeti tudi današnjo Štajersko, oziroma nje dele, dasi je to verjetno. Dalje tudi ni znano, ali je pripadala k nji današnja Kranjska, ali pa je obstojala že takrat kot poseben del, kakor se nam pozneje pokaže pod imenom Krajina (Chrayna, Carniola); verjetnejše je slednje. Razmerje karantanskih Slovenov do Avarov nam tudi ni natančneje znano.

*

*   *

Iz navedenega je razvidno, kako pomanjkljivo je naše znanje o zgodovini te dobe naše preteklosti. Nikjer nimamo o nji dovolj konkretnih podatkov, tako da si ne moremo napraviti dovolj jasne slike. Vzroka za to nam je iskati pač v okolnosti, da smo bili sami še na tako nizki stopnji civilizacije, da si nismo ohranili lastnih historičnih zapiskov. Kar je danes znanega o naši preteklosti, vse poteka iz tujih virov, iz zapiskov višje civili-

ziranih sosedov, bodisi Bizantincev, Langobardov, Bavarcev ali Frankov, kateri so se vzpričo vpliva romanskega prebivalstva ter krščanske cerkve kmalu povzpeli na višjo civilizacijsko stopnjo. Ti naši sosedje pa seveda poročajo o nas toliko, kolikor so prišli z nami v dotiko. To se je seveda zgodilo pred vsem ob mejah našega novega narodnega ozemlja, zato smo o obrobnih odnošajih razmeroma najboljše poučeni. Ali ti viri poročajo le toliko, kolikor je bilo iz kakršnihkoli vzrokov za sosede važno ali potrebno, zato so ta poročila netočna, pa tudi premalo objektivna in tvorijo le nekake odlomke. Ako si torej skušamo napraviti pregledno sliko o tej dobi, moramo imeti vedno pred očmi, da je vse to, kar nam je sporočenega, kar nam je površno znanega, le del tega, kar je bilo. Na podlagi tega, kar nam je znanega, si rekonstruirati celotno sliko, to pa je stvar vestnega raziskavanja, ki je seveda zelo težavno, pa tudi zelo kočljivo. Zakaj paziti je treba, da slika ne bo popačena po subjektivnem nazoru raziskovalca. Vrh tega moramo priznati, da smo v tem oziru šele ob začetku lastnega dela in da čaka tu našega historika, socijologa in filologa še mnogo težavnega truda — v kolikor se seveda pomanjkljivost in pomanjkanje virov sploh dasta nadomestiti.

V navedenih južnoslovanskih državah so polagoma zavladale dedne vladarske rodbine, od katerih poznamo le posamezne člane. Žalibog se nam ni ohranil niti domači slovanski naslov teh vladarjev; grški viri jih imenujejo arhon, latinski pa dux. Naslov vojvoda je ohranjen šele iz poznejše dobe, knez pa šele od okr. 1050. leta.

Stari župani so bili slejkoprej načelniki posameznih žup.

Južni Slovani prvotno niso imeli plemstva, kakor ga tudi razni germanski narodi niso imeli. Razvilo se je šele pozneje iz sorodnikov vladarjevih, plemenskih poglavarjev in državnih uradnikov.

Število sužnjev je bilo pri južnih Slovanih v tej dobi še zelo veliko. Del prvotnega prebivalstva je zapadel suženjstvu; ob vojnih pohodih, bodisi po suhem kakor na morju, so ugrabljali prebivalce obojega spola ter jih potem porabljali ali prodajali kot sužnje. Pa tudi lastne ljudi so prodajali v sužnje; še dolgo v srednji vek je obstojala na primer za može pravica, nezvesto ženo, ki ni imela imetka, prodati za sužnjo.

Za nadaljno zgodovino južnih Slovanov, za njih politične tvorbe kakor na primer glede pokristjanjenja, so važne velike politične spremembe, ki so se bile izvršile krog južnoslovanskega ozemlja, zlasti začenši z zaključkom VIII. stoletja.

Leta 679. so prišli na Balkanski polotok B o l g a r i, turško-tatarsko ljudstvo, ki je bivalo že dolgo časa po stepah današnje južne Rusije. Odtod so bili v prejšnjih dobah na svojih urnih konjih že večkrat príhajali čez Donavo ter sami ali v zvezi s Huni, Avari ali Sloveni napadali bizantinske pokrajine. Navedenega leta pa so posedli severovzhodni del polotoka ter ostali odslej stalno v tej zemlji. Ustanovili so svojo državo na ravnini med Donavo in pogorjem Balkanom, od Črnega morja do reke Isker. Tam naseljeni Sloveni, — osem plemen — so se morali ukloniti njihovi oblasti. Spočetka je obstojalo med obema ljudstvoma pač močno nasprotje, vendar pa so

podvržena slovenska plemena obdržala svojo upravo in svoje poglavarje ter so se udeleževala v bolgarski vojski bojev v posebnih oddelkih. Pozneje so se mongolski Bolgari polagoma prilagodili milijeju, v katerega so prišli; sprejeli so jezik podložnih Slovenov in se slednjič popolnoma strnili z njimi v eno ljudstvo, kateremu pa so ostavili svoje ime. Toda to se je izvršilo šele polagoma.

Reka Isker je bila v glavnem meja prvotne bolgarske države na zapadu; preko nje Bolgari nad sto let, nekako do leta 800, niso silili; tu so mejili na avarsko oblast ali na samostojna slovenska plemena. Bolgarska zgodovina v ti dobi nam kaže predvsem boje z Bizantinci. Šele v IX. stoletju so začeli Bolgari siliti proti zapadu in jugozapadu ter so v veliki meri uplivali na razvoj političnih organizacij Slovenov današnje Jugoslavije.

Za ves severozapadni del Slovenov pa se je v tem politični položaj bistveno spremenil s tem, da so Franki razrušili že samoposebi zelo oslabljeno avarsko državo ter spravili pod svojo vrhovno oblast velik del Slovenov. Od teh se je večji del sicer kmalu zopet izmotal iz frankovske oblasti, manjši del, mi Slovenci, pa smo ostali zanaprej za več kot tisočletje zvezani s frankovsko državo oziroma njenimi nemškimi naslednicami.

7. Slovenci v VII. in VIII. stoletju.

V dobi od leta 568. dalje so dobile torej slovenske pokrajine svoje nove stanovalce. Naše reke teko na vzhodno stran; ob njih navzgor so prodirali naši predniki ter posedli porečje Save, Drave in Mure prav do izvirkov teh voda, pa tudi pokrajino ob Soči ter Kras, vrh tega pa še na severu doline ob desnih pritokih Donave po današnjem Dolenje- in Gorenje-Avstrijskem nekako do razvodja med Travno in Anižo. Zapadna meja takratnega slovenskega ozemlja je šla torej ob stiku kraškega in alpskega gričevja in beneške ravnine, dalje pa preko toblaškega polja ob izvirku Drave, nekako preko gore Dreiherrnspitz proti vzhodu, po slemenu Visokih Tur do izvira Mure, odtod proti severu na goro Dachstein in preko Mrtvega gorovja med rekama Travna in Aniža na Donavo, kjer so se stikali s Čehi. Vendar pa ne vemo natančneje, kje je šla meja med češkimi in južnoslovanskimi plemeni.

Slovenci so toraj takrat posedli znatne kose ozemlja, ki je danes ponemčeno. Ali ta svet je večinoma gorat; gotovo je, da so bili naši predniki tod le redko naseljeni, predvsem po širših ravnicah ter dolinah.

Ne smemo si misliti, da so bile pokrajine, ki so jih takrat zavzeli Slovenci, popolnoma neob-

ljudene. Po njih so se gotovo še vedno nahajali potomci starih rimskih naselnikov ter poromanjenih Ilircev, vsaj v manjšem številu, prav tako, kakor po ostalem južnoslovanskem ozemlju. Ti stari prebivalci so po navalu Slovencev izginili, bodisi da so bili pobiti ali da so zbežali, ali pa da so deloma ostali v deželi ter se polagoma spojili s Slovenci. Tako je tudi krščanska vera, ki je bila pred prihodom Slovencev v naših pokrajinah splošno razširjena, sedaj popolnoma izginila.

Naši pradedje pa tudi v svoji novi domovini niso mirovali. Večkrat so se dvignili z vojsko ter napadli sosedno bavarsko deželo ali pa Istro ter Furlanijo. Na te pohode so šli včasih sami, drugikrat pa v družbi z Avari, zgodilo pa se je seveda tudi, da so Bavarci ali pa Longobardi pridrli v slovenske dežele.

Ko pa je razmerje med Avari in Slovenci postajalo vedno bolj napeto, so se slednji s Samovo pomočjo popolnoma otresli avarske nadoblasti. Ta podjetni slovanski kralj je bil med tem združil v eno močno državo polabske Srbe in Čehe ter je sedaj, ko so se mu pridružili še Slovenci, svojo oblast razširil na jug do Save in na vzhod do Donave. Vladal je imenovanim slovanskim narodom nekako od l. 623. do 658. ter jih branil na vzhodu pred Avari, na zapadu pa pred Franki. Slednji so pridrli nadenj z velikimi silami, toda glavna njih vojska pod kraljem Dagobertom je bila pri kraju „Vogastisburg“ (na zapadnem Češkem) popolnoma premagana.

Kakšno državno organizacijo so imeli v ti dobi Slovenci, nam ni znano. Prvi po imenu znani

slovenski vojvoda je bil V a l u k v Karantaniji, ki je bil pod vrhovno oblastjo Samovo. Ko je kralj Samo umrl, je žalibog njegova mogočna država zopet razpadla. Posamezna plemena so živela nadalje vsako zase; tako so tudi v Karantaniji še zanaprej vladali samostojni vojvode. V tem času so se naši predniki zopet na svojo roko vojskovali z Furlani in Bavarci, pri čemer so bili navadno Slovenci napadalci.

Kmalu pa se je vnovič spremenilo razmerje Slovencev do sosedov. L. 743. so naši predniki prišli pomagat Bavarcem zoper Franke, toda Bavarci so bili s svojimi zavezniki ob Lechu premagani in njih vojvoda Odilo je moral odslej priznavati frankovsko nadoblast. Kmalu nato, najbrž med letom 743—748, pa je karantanski vojvoda Borut sam prosil Bavarce pomoči zoper Avare, ki so bili začeli vnovič nadlegovati karantanske Slovence. Bavarci so res pomagali premagati Avare, ali zato pa so morali Slovenci odslej priznavati bavarsko ter posredno tudi frankovsko nadoblast. V poroštvo za svojo zvestobo je moral Borut poslati na bavarski dvor kot talca svojega sina Gorazda in nečaka Hotimira.

Ta dogodek spada med najvažnejše v slovenski zgodovini. Prvič se z njim za več ko tisoč let konča doba slovenske samostojnosti, drugič pa je imela ta politična zveza za posledico pokristjanjenje Slovencev. Talca Gorazd in Hotimir sta se namreč na bavarskem dvoru seznanila s krščanstvom ter sta se vrnila domu že kot goreča kristjana. Sicer so nemški misijonarji že poprej poskušali oznanjevati med Slovenci krščansko vero, ali brezuspešno; vrnili so se, ne da bi bili kaj

opravili. Ko pa je po Borutovi smrti okrog l. 750. pri karantanskih Slovencih zavladal kot vojvoda Gorazd, je začel na vso moč širiti novo vero med svojimi rojaki. Po triletnem vladanju pa je umrl in Hotimir, ki mu je sedaj sledil, je še z večjo gorečnostjo širil novi nauk. Poklical je v deželo duhovnike iz Solnograda, kamor je Karantanija v cerkvenem oziru spadala ter je sploh krščanstvo z vsemi sredstvi razširjal med Slovenci. Toda zoper krščansko stranko in tujce, ki so prihajali v vedno večjem številu v deželo ter uživali na Hotimirovem dvoru vsakršne prednosti, so se vzdignili paganski Slovenci okrog l. 765.; videti pa je, da so bili pri tem uporu premagani. Vendar so se že v kratkem vnovič uprli, okrog l. 767., pa bržkone tudi to pot brez večjega uspeha. Ko pa je Hotimir (Cheitmarus, Prešernov Kajtimar) umrl, okrog l. 769., je izbruhnil tretji, največji upor paganske stranke zoper krščanstvo in tujce. To pot se jim je posrečilo, krščansko stranko popolnoma premagati; pognali so iz dežele vse domače in tuje duhovnike, tako da je več let (bržkone 769—772) zopet neomejeno vladala paganska stranka v Karantaniji. Ali pregnani kristjani so iskali pomoči pri Bavarcih; bavarski vojvoda Tasilo II. je s svojimi četami l. 772. udaril v Karantanijo, premagal paganske Slovence ter krščanski stranki zopet pripomogel do vlade. Z njegovo pomočjo bržkone je postal vojvoda Volkun (Valjhun) Hotimirov naslednik; ta je zopet sprejemal tujce v deželo, predvsem seveda svečenike. Odslej se ne poroča več o bojih med obema strujama; verjetno je, da je bil s porazom l. 772. z bavarsko pomočjo protikrščanski stranki zadan

odločilen udarec. Hkrati pa je bil s tem utrjen tudi bavarsko-frankovski upliv v Karantaniji.

— Kakor smo slabo poučeni o političnih razmerah južnega slovenskega ozemlja, tako tudi ne vemo, kdaj in kako so bile pokristjanjene južne slovenske zemlje, ki so spadale v delokrog oglejskih patrijarhov. —

Zavisnost od Bavarcev ter posredno od Frankov je bila pač spočetka le rahla, zakaj kakor smo videli, so Slovenci obdržali svoje vojvode, ki so bili, kar se tiče notranjih zadev, brez dvoma popolnoma samostojni. Vendar pa se je bržkone že l. 772. slovenska politična prostost nekoliko zmanjšala. Še bolj pa se je poslabšal politični položaj Slovencev, ko so vsled sledečih velikih dogodkov prišli v neposredne stike s Franki od l. 788. dalje.

8. Stiki Slovenov s Franki. Ljudevit Posavski. Pribina in Kocelj v Panoniji.

Napram Langobardom oziroma Furlanom ter Bavarcem so bili naši predniki spočetka pretežno agresivni. To razmerje se je spremenilo, odkar so Karantanci morali priznavati bavarsko nadoblast.

V zadnjih decenijih VIII. stoletja pa se je to politično stanje še nadalje spremenilo. Frankovska država, ki je bila nastala koncem V. ter začetkom VI. stoletja v Franciji ter današnji jugozapadni Nemčiji, se je za vlade kralja Karla Velikega silno razširila na vse strani. Za našo zgodovino najvažnejše so bile osvojitve na jugovzhodu; l. 774. je Karel Veliki popolnoma premagal Langobarde in vso njihovo državo združil s frankovsko ter na ta način postal zapadni sosed naših prednikov. Kmalu nato, l. 788., pa si je uklonil upornega Tasila Bavarskega ter vso Bavarsko istotako priključil svoji državi. Naši predniki Karantanci so se morali pokloniti mogočnemu kralju kot svojemu vrhovnemu glavarju, obdržali pa so v glavnem samostojno upravo in domače vojvode. Istega leta so Franki Bizantincem vzeli Istro.

S tem so postali Franki na široki fronti sosedje Avarov; razumljivo je tedaj, da je prišlo v kratkem do spopnda med obema državama. Avari

so bili takrat vsled notranjih bojev in splošnega propadanja tako oslabljeni, da boj proti njim ni bil posebno težaven. Zato so jih Franki primeroma z lahkoto premagali; zgodilo se je to v pohodih l. 791. in 795.—796. Te vojske se je udeležil na strani Frankov slovanski knez Vojnomir, ne vemo pa, ali je bil to knez Karantanije ali panonske Hrvatske. Avarska država je bila popolnoma uničena; avarsko-slovansko ozemlje do Donave je bilo združeno s Frankovsko. Avarske nadoblasti nad Sloveni v Panoniji, Podravju ter Posavju je bilo s tem konec; ali treba pa se je bilo zato ukloniti Frankom.

Hkrati so skušali Franki iz Istre razširiti svojo oblast dalje proti jugu čez ozemlje primorske Hrvatske. V imenu Frankov je vodil tu vojsko furlanski mejni grof Erih; toda že prvi njegov pohod l. 797. bržkone ni bil posebno uspešen, na drugem l. 799. pa je padel v boju s Hrvati pri Trsatu. Vendar pa so se morali Hrvatje v naslednjih letih pokoriti njegovemu nasledniku. Njihovo ozemlje kakor tudi ostale slovanske pokrajine južno od Drave so bile podrejene mejni grofiji Furlanski, katero je seveda Karel Veliki izročal svojim velikašem. Kamor so prišli ta čas Franki, povsod so prisilili premagance, da so morali sprejeti krst; tako so se takrat pokristjanili preostali Slovenci ter Hrvatje v Posavju in v Primorju. Za slednje je bila ustanovljena nova škofija v Ninu, sicer pa so bile vse te pokrajine v cerkvenem oziru podrejene Akvileji.

Tako je med ponovnimi boji od l. 796. dalje prišla vsa zapadna Ogrska do Donave in severozapadno južnoslovansko ozemlje do Cetine v Pri-

morju in vse Posavje do Kolubare v Srbiji pod frankovsko oblast. Kakor v Karantaniji tako so tudi v primorski Hrvatski ter v Posavju Sloveni obdržali svojo samostojno upravo in domače kneze, ki pa so se morali s svojimi oboroženci udeležiti frankovskih vojska, kadar jih je kralj v to pozval. Frankovska politična nadvlada je imela za posledico, da so se vse te zemlje začele pokrščevati.

Dobo bojev Avarov in Slovenov zoper Franke so izrabili Bolgari v svojo korist ter začeli širiti svojo oblast na zapad iu severozapad. V začetku IX. stoletja so si osvojili vlaško nižino in južno in vzhodno Ogrsko do Donave na zapadu, nato pa tudi današnjo severovzhodno Srbijo, kjer sta bivali takrat plemeni Timočani in Braničevci (Braničevo ob dolenji Moravi). Odslej je bolgarska država mejila na frankovsko.

Med Frankom podložnimi Sloveni pa se je po smrti Karla Velikega začelo živahno gibanje. V primorski Hrvatski je takrat vladal knez Bor(i)na (c. 810—821), a v Posavju knez Ljudevit (c. 810 do 823). L. 818. so se uprli Bolgarom Timočani in Braničevci, leto nato, 819. pa so se uprli Frankom posavski Sloveni z Ljudevitom na čelu. Še v istem letu je poslal frankovski cesar Ludovik Pobožni močno vojsko pod vodstvom furlanskega mejnega grofa nad Ljudevita; slednji pa jo je tako popolnoma potolkel, da so se mu sedaj pridružili Timočani in Braničevci, na zapadu pa Slovenci v dosedanji spodnji Štajerski in Kranjski. Istega leta je šla vojska furlanskega mejnega grofa vnovič nad uporne Slovence ter Ljudevita, ne da bi mogla doseči kak uspeh. Med tem pa je prišel od juga primorsko-hrvatski knez Bor(i)na, ki se je na fran-

kovski poziv udeležil vojne zoper Ljudevita; toda bil je na Kolpi nedaleč od Siska popolnoma premagan ter je jedva sam utekel smrti. Prihodnjo zimo je Ljudevit sam vdrl v primorskohrvatsko ozemlje ter tam strašno pustošil.

Ljudevitov ugled je vsled teh vojnih uspehov silno narastel in zaupanje v njegovo podjetje je postalo pri severozapadnih Slovenih splošno. Sedaj so se mu pridružili še drugi soplemenjaki, tako zlasti Slovenci do Soče. Za naslednje leto pa so sklenili na frankovskem državnem zboru nova, še hujša sredstva; poslali so tri vojske, ki so istočasno prodirale zoper Ljudevita; prva na severu iz Bavarske preko noriških Alp, druga skozi Karantanijo, tretja po stari vojni poti iz Italije čez Kras. Ali kljub velikemu naporu se jim ni posrečilo ukloniti Ljudevita, pač pa so si zopet podvrgli Slovence. Frankovski državni zbor je v l. 821. sklenil še enkrat poslati tri vojske nad Ljudevita, toda tudi to pot Franki niso imeli uspeha. Slednjič, ko se je pomikala l. 822. nova vojska iz Italije — bila je že deseta, odkar je trajal upor — proti Posavju, se je Ljudevit umaknil iz glavnega mesta Siska, se zatekel k Srbom in poslal hkrati sle v frankovski tabor s sporočilom, da je pripravljen se podvreči. Tudi pri Srbih ni mogel ostati, ker se je sprl s svojim gostiteljem. Šel je v primorsko Hrvatsko, kjer je bil med tem Borna umrl in je zavladal njegov nečak Vladislav; tu pa ga je dal usmrtiti Bornov vnuk Ljutomisl (spomladi 823). Vse ozemlje, ki se je nahajalo pred uporom pred frankovsko vrhovno oblastjo, se je moralo znova pokoriti Frankom, dočim so se morali Timočani zopet podvreči Bolgarom; zaradi

državne pripadnosti Braničevcev pa se je malo pozneje vnela vojna med Bolgari in Franki.

Doba Ljudevita Posavskega znači eno najimenitnejših epizod v zgodovini južnih Slovanov. Njegov poskus, ustvariti proti frankovskemu prodiranju na slovanski jugovzhod močno državno zvezo slovanskih plemen, se je sicer ponesrečil, ker politična konstelacija ni bila zato ugodna, vendar pa pomeni njegovo podjetje za nas več kakor poskus. Prvikrat v zgodovini vidimo, kako moč je pokazala zveza jugoslovanskih plemen, zveza v kateri so bili združeni vsi trije deli današnjega jugoslovanskega naroda. Prvikrat vidimo jasno oživotvorjeno idejo zveze Slovencev, Hrvatov in Srbov; od izvira Save pa do njenega izteka v Donavo, od Soče do Timoka, še danes mejne reke med Srbi in Bolgari, vse to ozemlje je bilo prvikrat združeno v eno politično organizacijo, ki se je v primeri z okolnostmi pokazala zelo krepko. V življenskem delu Ljudevitovem vidimo torej prvo predhodnico današnje države Slovencev, Hrvatov in Srbov.

* * *

Videti je, da je imel upor Ljudevita Posavskega, kateremu se je pridružila tudi večina Slovencev, za naše prednike usodne posledice. Uporniki so zapadli kaznim za veleizdajo; izgubili so svoja posestva, ki so bržkone že takrat v velikem številu prešla v nemške roke, in marsikatera nemška plemiška rodovina se nahaja izza tega časa kot gospodovalec na Slovenskem. V dobi Karla Velikega se nam imenujejo kot slovenski vojvode Karantanije Inko (Ingo), Pribislav, Semika, Stoj-

mir in Etgar; po ponesrečanem velikem uporu je Ludovik Pobožni domače vojvode nadomestil z nemškimi grofi Helmvin, Albgarij, Pabon. Nemški posvetni in cerkveni velikaši in nemški samostani so prejeli večja posestva na naši zemlji v dar; na njih so se naselili sami, hkrati pa pošiljali v deželo vedno večje trume nemških poljedelcev. Tako se je začela germanizacija naše zemlje.

Kakor že rečeno, je bila Karantanija, obsegajoča v glavnem Koroško ter srednjo in severno Štajersko, le ena izmed slovenskih pokrajin. Kranjska je bila, kakor je videti, že takrat politična enota zase ter je obsegala po najnovejših raziskavanjih razen večine današnje Kranjske tudi spodnjo Štajersko. Dalje pa je bilo zelo veliko slovanskega prebivalstva v dosedanji zapadni Ogrski, ki so jo takrat imenovali še vedno s starim imenom Panonijo. Razlikovali so Gorenjo Panonijo, ki je segala na zapadu do Dunajskega lesa, na vzhodu pa je ob Rabi in Rabici prehajala v Dolenjo Panonijo, ki se je razprostirala odtod bržkone kakor v starem veku do Donave in Drave.

Po zmagi nad Avari in Sloveni so Franki med srednjo Donavo in Adrijo ustanovili dve mejni marki, ki ju je ločila približno Drava; na jugu je bila furlanska marka, na severu Vzhodna marka. Po Gorenji Panoniji je prevladoval preje avarski živelj, enako po vzhodnem delu Dolenje Panonije; v slednje zapadnem delu pa je bilo prebivalstvo pretežno slovensko. V to ozemlje so se začeli po propadu Avarov naseljevati od zapada Nemci, pa tudi slovanski kolonisti. Tej zemlji je bilo usojeno, da pokaže zadnji odsev slovenske samostojnosti.

P r i b i n a i n K o c e l j v P a n o n i j i. Pribina je bil sprva — še l. 836. — gospodar v Nitranski pokrajini na današnjem Slovaškem. Ko ga je takratni moravski knez Mojmir pregnal, je pribežal preko Donave k vzhodnemu mejnemu grofu Ratbodu. Tu se je dal krstiti. Kmalu pa se je z Ratbodom sprl ter zbežal k Bolgarom, ki so si bili medtem osvojili Srem in današnjo Slavonsko ravnino, s katerih pomočjo se je Ratimir, sin Ljudevita Posavskega, polastil panonske Hrvatske. Od Bolgarov se je podal Pribina k Ratimiru, katerega pa je kmalu nato napadel Ratbod, ga premagal in pregnal iz dežele. Tudi Pribina je moral bežati, ali slednjič se je pomiril z Ratbodom in dosegel kmalu tako veljavo, da je dobil okrog l. 840. od kralja Ludovika Nemškega v fevd del Dolenje Panonije ob reki Zali, ki priteka v Blatno jezero. Tu si je zgradil utrjeno mesto Blatograd (v začetku Pribinov grad imenovan), v redko obljudeno deželo pa je privabil novih kolonistov. Pozneje mu je podelil Ludovik še novega ozemlja, tako da se je slednjič njegova oblast razprostirala na jugu do Drave in na vzhodu preko Pečuha do Donave, na zapadu pa pač do Karantanije. Vrhtega sta bila Pribina in Kocelj bržkone tudi gospodarja nad Panonsko Hrvatsko. Ves čas svojega vladanja je Pribina skrbel za razširjanje krščanstva; bil je zelo naklonjen solnograškim nadškofom ter udan nemškemu kralju Ludoviku. L. 861. je padel v boju z Moravci in sledil mu je sin K o c e l j. Tudi ta je bil spočetka v najožjih zvezah s solnograškimi nadškofi. L. 867. pa sta potovala slovanska blagovestnika Konstantin in Metod z Moravskega preko Dolenje Panonije v Rim. Kocelj ju je sprejel z

velikim veseljem in se je zlasti silno razveselil, ko sta mu solunska brata pokazala v slovanskem jeziku pisane knjige, katere je lahko razumel brez tolmačev. Dal jima je na pot večje število učencev, da bi jih podučevala v slovanski pisavi in krščanski veri. Ko se je Metod, ki je bil med tem v Rimu posvečen v škofa, vračal, je na Koceljevo željo ostal v Panoniji ter je med panonskimi Slovenci vpeljal slovansko bogoslužje. Vsled tega so nemški duhovniki, le za največjo silo zmožni domačega jezika, izgubili vso veljavo ter so zapustili deželo. V letu 870. pa je papež Metoda posvetil v nadškofa za Panonijo in Moravsko, s čimer se je Kocelj seveda silno zameril bavarskim škofom. Kljub temu pa je ostal zvest vazal frankovsko-nemških kraljev; ko so se malo nato uprli primorski Hrvatje, je šel Kocelj z močno vojsko nadnje, bil pa je pri tem premagan ter je v boju celo sam padel (okr. l. 876.).

Ravnokar popisana doba je ena najusodnejših v naši preteklosti. Frankovska sila se je nahajala brezdvomno v upadanju, saj se je vsa ogromna država Karla Velikega že l. 843. razdelila na tri dele, pri čemur so južnoslovanske in tudi ostale slovanske pokrajine, ki so bile odvisne od Frankov, večinoma pripadle vzhodnofrankovski tretjini, to je poznejši Nemčiji. Proti centralni kraljevski oblasti so postajali vedno močnejši vojvode posameznih nemških plemen, kar bi bilo tudi za centrifugalne težnje Slovanov ugodno stremljenje. In res vidimo, da je takrat nastala močna V e l i k o - m o r a v s k a d r ž a v a Rastislava in Svatopluka, ki je Nemci kljub največjemu naporu le niso zmogli. Dalekovidna politika je Rastislava učila nasloniti

protinemško politično organizacijo na trdno notranjo vez domače cerkvene organizacije. Proti ponemčevalnemu delu bavarsko-nemške duhovščine je ustvaril sijajno protiutež v kulturnem delu Solunčanov Konstantina in Metoda, s slovanskim bogoslužjem ter s cerkveno samostojnostjo svoje države. Tudi panonski Slovenci so se pridružili tej domači kulturni organizaciji. Da se je obdržalo njeno jedro, zelo verjetno je, da bi se mu pridružili sčasoma tudi ostali slovenski deli in pač enako tudi sosedne južnoslovanske pokrajine. Ali — Rastislavov načrt je bil osebno delo, ne faza v naravnem razvoju dogodkov, zato je hitro podlegel kratkovidni, le malopotezni politiki Svatoplukovi. Metodovi učenci so morali po smrti svojega učitelja zapustiti Veliko Moravo; Nemci so triumfirali in Bavarska duhovščina je kmalu zopet neomejeno vladala po Moravski kakor po Panoniji. Panonsko-moravska nadškofija pa je brž nato prenehala.

V političnem oziru samem bi bila sedaj ugodna prilika za politiko Samovo, za politiko Ljudevitovo. Toda Pribina in Kocelj sta bila zvesta frankovska vazala, enako zvesta pomočnika zoper uporne Slovane kakor zoper Neslovane. Enako vlogo je igral panonsko-hrvatski knez Braslav (okr. 880—896), ki je kot zadnji frankovski vazal pomagal Frankom v boju zoper Moravce.

Nimamo zanesljivih poročil, kaj se je zgodilo po Koceljevi smrti s Panonijo; videti je, da je Svatopluk razširil svojo oblast tudi nad Panonijo ter da je njegova država poleg Polabskih Srbov, Čehov, Moravcev in Slovakov obsegala tudi ozemlje panonskih Slovencev. Ali že 894. je Svatopluk umrl, njegovi sinovi pa niso mogli kljubovati pre-

močnim sovražnikom. Zakaj na vzhodu se jim je pojavil nov sovražnik, ki je postal enako usoden sosed Čehom kakor južnim Slovanom. To so bili Madžari.

Madžari so bili divje, nomadsko mongolsko ljudstvo, v vsem podobni svojim prednikom Hunom, Avarom ter poznejšim Osmanom — Turkom in Tatarom. Prišli so iz centralne Azije izpod Altaja, odkoder so se polagoma preselili v stepe med Donom in Dnjeprom. Ko pa so jih tu napadali sorodni Pečenegi, so se prestavili še dalje proti zapadu na ozemlje med dolenjim Dnjeprom in ustjem Donave. Ko Nemci niso mogli nadvladati Moravcev, so si iskali zaveznikov za njihovim hrbtom; na poziv cesarja Arnulfa so navalili l. 892. Madžari na Moravsko. Bili pa so odbiti ter so odšli zopet na vzhod; kmalu nato pa so jih Pečenegi strahovito potolkli in jim pobili družine skoro popolnoma. Sedaj so se umaknili na zapad ter se l. 895. ali 896. naselili na Ogrskem po širnem nižavju ob Tisi in Donavi. Puste ob teh dveh rekah so torej vnovič dobile divje mongolske nomade za gospodarje. Madžari so opustošili pokrajine, obdajajoče pravo ogrsko nižavje; zlasti je trpela Panonija. Ne le naši predniki, tudi nemški kolonisti, kolikor jih je že bilo v deželi, so bili povečini pobiti, kar jih je ostalo, so tekom stoletij izginili med Madžari. Slovenci so se ohranili le v najzapadnejšemu delu Panonije, to so današnji prekmurski Slovenci. Hkrati je seveda tudi krščanstvo popolnoma izginilo iz teh pokrajin. Nekdaj mogočna Velikomoravska država je mogla le malo časa odbijati navale Madžarov; med letom 904. in 906. je bila uničena ter se nad sto let sploh

več ne omenja. Madžarsko silo pa so kmalu občutile tudi sosednje nemške pokrajine, predvsem pa je postala izredno važen političen činitelj za južnoslovansko zgodovino.

Zlasti pogostem so prihajali Madžari po stari rimski cesti preko Ptuja, Ljubljane in Vipave v Italijo. Na vsem tem slovenskem ozemlju, ki je bilo najbolj izpostavljeno, je vsled madžarskih navalov prenehala frankovsko-nemška oblast, dočim so bili Madžari v gorati Karantaniji, ki so jo napadli l. 901., odbiti. Ker nič ne čujemo, da bi bili sicer na naših tleh naleteli na kake ovire, meni dr. Kos[1], da so morda stari Slovenci, ki so bili pač težko prenašali nemško gospodstvo, celo zadovoljni s politično spremembo ter da so šli Madžarom celo na roko.

---

[1] Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev, II. knjiga, LI.

9. Dalmatinska Hrvatska v IX. stoletju.

Dočim je bil vpliv Frankov v slovenskih pokrajinah, bodisi v Karantaniji kakor v Panoniji, zelo velik, v panonski ali posavski Hrvatski pa ne mnogo manjši, se je gibala primorska Hrvatska bistveno svobodnejše. Pač smo čuli, da je ob uporu Ljudevita Posavskega Borna, knez primorske Hrvatske, zvesto izpolnil dolžnost frankovskega vazala ter se bojeval zoper soplemenjake, združene pod Ljudevitom. Toda tega dejanja ne moremo meriti z današnjimi merili. Zakaj pri takratnih velikaših in knezih — pri slovanskih prav tako kakor pri germanskih, romanskih ali mongolskih — je odločeval le osebni ali najožji partikularistični instinkt, pri čemer splošno-plemenski ali — kakor bi rekli danes — nacijonalni interesi sploh še niso igrali nikake vloge. Do višine Ljudevitove ali Rastislavove koncepcije pa so se seveda mogli povzpeti le redki posamezniki.

Dasi je torej primorska Hrvatska formalno stala pod vrhovno oblastjo Frankov, se je vendarle vse njeno notranje in domala tudi zunanje državno življenje razvijalo samostojno, oziroma pod sovplivanjem raznih drugih činiteljev, važnejših od Frankov. Med te spadajo Benečani in Bizantinci, v manjši meri tudi Arabci.

Benečani so v tej dobi začeli igrati samostojno vlogo. Za rimske dobe se je imenovala vsa pokrajina med dolenjim Padom in Sočo, Alpami in morjem Venecija (Venetia). Ta pokrajina je zelo veliko trpela za časa preseljevanja narodov; iz marsikaterega razrušenega mesta v Veneciji so pribežali prebivalci na številne otoke, ki leže ob ustju njenih rek od Soče do Pada. Ti otoki „lidi“, ležeči med plitvimi pretoki „lagunami“, so se imenovali v tej dobi otočanska Venecija ter so tvorili svojo posebno oblast, baveč se z brodarstvom in trgovino; po invaziji Langobardov je bizantinska oblast ostala omejena le nanje. Na najvažnejših lidih je nastala glavna naselbina, mesto Venezia — Benetke, kateremu je ostalo ime cele pokrajine. Beneška trgovina je stalno naraščala; izkoriščajoč vrhovno oblast bizantinsko, so trgovali Benečani ob vseh bizantinskih morjih. Ker pa so Arabci povzročali Bizantincem vedno hujše stiske, nadkriljujoč njih moč na suhem in na morju, je postala bizantinska oblast nad Benečani sčasoma le še nominalna. Obenem pa so postajali obmorski Sloveni, Hrvati, zlasti pa Neretljani, na morju vedno bolj drzni. S svojimi malimi ladjicami so vznemirjali ne le Jadransko morje, temveč so prihajali plenit celo na obale južne Italije, Grčije in celo Male Azije, zlasti pa so napadali benečanske trgovske ladje. Vsled tega so se med Benečani in Neretljani ponovno vnele ljute vojske, v katere so se vmešavali tudi Hrvatje. V teh bojih Benečani nikakor niso mogli ugnati drznih tekmecev z onstran morja.

Proti sredini IX. stoletja so si Arabci osvojili vedno več važnih oporišč v Sredozemskem

morju. Zavzeli so Sicilijo in se utrdili na mnogih točkah južne Italije, zlasti v Tarentu. Bizantinci, v čigar oblasti so se nahajale dotlej te pokrajine, so se brezuspešno upirali napredujočim mohamedancem. Kljub izdatni benečanski pomoči so bili potolčeni na suhem in na morju. Sedaj so začeli Arabci prihajati celo v Jadransko morje ter so oplenili obrežna mesta, med njimi tudi dalmatinska. Za skalovitim otočjem ležeče slovanske obale pa seveda niso napadali; izpostavljena so jim bila le odprta obmorska mesta, pri čemer je zlasti trpela benečanska oblast. To so hitro izrabili Neretljani ter so l. 846. napadli Benetke same.

Na Hrvatskem je med tem zavladal knez Trpimir (845—864), praded one dinastije, ki je vladala z malimi izjemami do konca XI. stoletja. On je sicer še vedno priznaval nadoblast frankovskega cesarja Lotarja, ki je bil obenem kralj Italije, ali zraven pa je nastopal kot samostojen vladar. Nazival se je „po božji milosti knez hrvatski“ (dux Chroatorum). Imel se je boriti z bolgarskim kanom Borisom-Mihaelom, ki je pridrl nadenj iz neznanega vzroka. Toda Trpimir se je krepko postavil v bran ter je Bolgare zmagal in sklenil z njimi mir.

Njegov naslednik je bil Domagoj (864—876), ki pa je bil iz druge rodbine; očividno je prišel do vlade šele potom prevrata. Njegova prestolica je bil Knin. Zmede ob njegovem nastopu pa so izkoristili Benečani ter udarili z močnim brodovjem na Hrvate. Domagoj se je čutil preslabega, zato je ponudil Benečanom brez boja mir in talce. Malo nato pa so se zopet pojavili Arabci v Adriji. Dobrovnik, takrat še eno glavnih bizantinskih

oporišč, so oblegali celih petnajst mesecev. Bizantinci, ki so dobili v Vasiliju I. zopet zelo zmožnega vladarja, pa so mu poslali močno mornarico na pomoč in Arabci so se morali umakniti iz Adrije. S svojim brodovjem so Bizantinci hkrati dosegli, da so dalmatinska mesta in obrežna slovanska plemena, razen Neretljanov, zopet priznala nadoblast Carigrada.

Frankovski cesar Ludovik II. je hotel iztrgati Arabcem močno obmorsko mesto Bari v južni Italiji. Ker pa se zveza, ki jo je v ta namen sklenil z Bizantinci, ni obnesla, je pozval frankovskega vazala, kneza Domagoja, naj mu pride na pomoč s hrvatskim brodovjem. In res, na svečnico 871 so Franki in Hrvati z naskokom zavzeli Bari.

Tačas je zboroval v Carigradu cerkveni koncil o važnem sporu med Fotijem in Ignacijem; ko so se vračali papeževi odposlanci v Rim, so jih med vožnjo iz Drača v Ankono napadli neretljanski gusarji, jih oropali in jih celo odvedli kot ujetnike s seboj. Ta dogodek je vzbudil seveda veliko pozornost. Bizantinci pa so porabili to priliko, da so poslali svoje brodovje nele proti Neretljanom, temveč tudi proti hrvatski obali, da jo je oplenilo in porušilo mnoga obrežna mesta. Neretljani so sedaj priznali bizantinsko nadoblast, izpustili so slednjič tudi papeške ujetnike. Hrvatje pa so začeli za maščevanje napadati bizantinske zaveznike Benečane.

H r v a t i s e o s v o b o d e f r a n k o v s k e o b l a s t i. Ko je l. 875. umrl zadnji Karoling v Italiji, si je lastil njegove dežele Karlman, sin Ludovika Nemškega, ud nemške vrste Karolingov. Tudi primorska Hrvatska, ki je že od l. 803. pripadala

Italiji, bi morala sedaj pod vrhovno oblast Nemčije. Toda Hrvatje s tem niso bili zadovoljni; uprli so se ter se po težkem boju slednjič osvobodili frankovske nadoblasti. Frankovsko vojsko na suhem je vodil panonsko-slovenski knez Kocelj, kakor smo že čuli, bil pa je premagan ter je sam padel v boju (l. 876.). Med tem je umrl Domagoj; sledil mu je Zdeslav (878—879), sin Trpimirov, ki je priznal vrhovno oblast Bizantije. Hrvatska je torej zamenjala frankovsko vrhovno gospodstvo z bizantinskim, znamenje, da se je boj proti Frankom mogel dovršiti tako uspešno le z bizantinsko pomočjo. Bizantinski vpliv je v deželi močno narastel; tudi v cerkvenem oziru je bila Hrvatska sedaj podrejena Carigradu. Z novo politično smerjo pa večina Hrvatov ni bila zadovoljna; prišlo je do zarote, Zdeslav je bil odstranjen in zavladal je Branimir, voditelj nezadovoljnežev.

Branimir (879—892) je koj ob nastopu poslal odposlanstvo k papežu ter mu izjavil svojo udanost ter povratek Hrvatov pod rimsko apostolsko oblast. S tem činom so se Hrvatje v razdoru med carigrajskim patrijarhatom ter rimskim papežem definitivno nagnili na zapadno stran ter se pridružili za vselej katoliški cerkvi. Pogajanja med Rimom in Carigradom, ki so kmalu nato sledila, so imela med drugim tudi ta rezultat, da se je carigrajski patrijarh Fotios odrekel cerkvenim, cesar pa političnim aspiracijam na Hrvatsko, ki je tako postala povsem samostojna, suverena država (okr. 880). Sedaj se je tudi ninska škofija kot „hrvatska" začela samostojnejše razvijati. Istočasno so prišli na Hrvatsko učenci Metodovi, ki so morali po smrti svojega vodnika in učitelja l. 885.

zapustiti Moravo; z njihovim prihodom se je slovanski obredni jezik začel širiti po Hrvatskem.

Ob celi dalmatinski obali so obstojala takrat številna romanska mesta, ki so bila še vedno v bizantinski oblasti — z nekaterimi otoki vred —, v cerkvenem oziru pa so bila podrejena carigrajskemu patrijarhu. Okrog l. 882. je zapovedal bizantinski cesar Vasilij tem mestom (Spljet, Zadar, Trogir, Cres i. dr.), naj plačujejo „zaradi miru“ hrvatskim knezom letni davek, deloma v zlatu, deloma v naturalijah. Ko se je malo za tem vnela nova borba med Benečani in Neretljani ter je bil beneški dože popolnoma premagan, so se tudi Benečani odločili, da plačujejo Hrvatski letni davek, iz česar je sklepati, da so Neretljani takrat stali pod vrhovno oblastjo hrvatskih knezov.

Tako je torej knez Branimir pravi ustanovitelj hrvatske politične nezavisnosti.

Njegov naslednik je Mutimir (892—910), najmlajši sin Trpimirov, ki je imel prestolico v kraju Biaći pri Trogiru, z dvorom, urejenim po frankovskem vzorcu.

Mutimiru je sledil sin Tomislav (910—930), eden najimenitnejših vladarjev primorske Hrvatske, prvi hrvatski kralj. Prejel je po svojem predniku sicer dobro urejeno državo, ali na severovzhodu so se takrat vsled prihoda Madžarov vršile važne spremembe, katerim so morali hrvatski vladarji posvečati največjo pozornost.

Madžari so v prvi dobi, odkar so bili naseljeni po svoji novi domovini, neprestano napadali sosedne pokrajine. Hrvatska pa je madžarske navale, kakor je videti, uspešno prestala in je mogla

celo razširiti svojo oblast nad panonsko Hrvatsko, do Drave in do današnje slavonske ravnine. S tem se je tudi posavska Hrvatska iznebila frankovske nadoblasti, za kar se je Ljudevit toliko boril; obe Hrvatski sta bili odslej združeni. Plemensko-državno ime Hrvatov, ki je doslej značilo le primorski del, se je vsled združitve razširil tudi na posavski in podravski del.

Tako se je Hrvatska popolnoma osvobodila in združila; predno pa nadalje zasledujemo znamenito Tomislavovo dobo, se ozrimo dalje proti jugu, kjer so med tem srbske zemlje preživljale težke krize.

10. Srbske države v IX. in X. stoletju.

Čuli smo, da so si ustanovili Sloveni, katere dandanes zaznamujemo z imenom Srbi, v prvi dobi več manjših držav, katerih podlaga je bila spočetka plemenska organizacija. Kakor pa so na severozapadu na usodo Slovenov uplivali Franki-Nemci, tako so imele prve srbske državice na vzhodu in jugu močnejše sosede v Bizantincih in Bolgarih.

Bolgarska država se je začela jačiti in širiti v začetku 9. stoletja. Znameniti kan Krum (802—814) je razširil bolgarsko oblast preko Vlaške na južno Ogrsko, kjer je ob dolenji Dravi mejil na frankovsko državo, prodrl pa tudi na zapad proti Srbom, po zmagovitih bojih z Bizantinci pa proti jugu v Tracijo in proti jugozapadu v Macedonijo. Započeto osvajanje se je nadaljevalo za njegovih naslednikov, med katerimi sta najvažnejša Boris-Mihael (852—888), pod katerega vlado so se Bolgari pokristjanili, tako da so se odslej bolgarsko-mongolski priseljenci hitro spajali s podvrženim slovanskim prebivalstvom v en narod. Borisôv sin in naslednik Simeon (893—927) je najimenitnejši bolgarski vladar. Ta je razširil svojo oblast malodane čez cel balkanski polotok; hotel

pa je zavzeti tudi Carigrad ter zavladati tam kot naslednik bizantinskih cesarjev. Tem svojim aspiracijam je dal izraza s tem, da se je oklical za carja vseh Bolgarov in Grkov (917). Kljub ponovnemu obleganju pa Carigrada ni mogel zavzeti. Po njegovi smrti je Bolgarska hitro propadala, slabotni njegovi nasledniki niso znali države braniti pred Bizantijo, ki se je bila med tem vnovič povzdignila ter so ji slednjič podlegli (971).

Bizantinsko cesarstvo je celo VIII. in IX. stoletje imelo povečini mir pred zunanjimi napadi, dasi je seveda popolni mir vladal le redkokdaj. Država pa je ves ta čas trpela vsled notranjih bojev, v katerih je bilo vse prebivalstvo razcepljeno na sovražne stranke, ki so se borile med seboj z največjo ljutostjo — zaradi raznih cerkvenih in verskih vprašanj. Vrh tega se je Bizantija, ki je imela v cerkvenem oziru carigrajskega patrijarha za poglavarja, nahajala vedno v razporu z rimskim papežem. Ta razpor je bil latenten, ob raznih prilikah pa se je še poostril, tako da je prišlo slednjič brez posebnih, brez globljih principijalnih razlik do cerkvene razcepitve krščanstva. Proti koncu IX. stoletja se je začela bizantinska država tudi politično jačiti, zlasti za vlade Vasilija I. (867—886). Tembolj pa so na znotraj in na zunaj dvignili ugled države cesarji v drugi polovici X. in v prvih desetletjih XI. stoletja. Cesar Nikifor II. Fokas (963—969) se je zmagovito vojskoval z muslimani ter jim zopet vzel Armenijo, Ciper in severno Sirijo. Njegov naslednik Ivan I. Tzimiskes (969—976) je svoje napade naperil zlasti proti Bolgariji. Zvezal se je z Rusi ter si z njihovo pomočjo popolnoma pokoril to

državo. L. 971. je postala pokrajina med Donavo in Balkanom zopet bizantinska provinca (prava Bolgarska), dočim so ostale pokrajine, ki jim je vladal Simeon, odpadle ali bile osvojene že preje. Najimenitnejši bizantinski cesar te dobe pa je bil Vasilij II. (976—1025), izredno sposoben vladar, ki je obnovil bizantinsko oblast nad celim balkanskim polotokom; o tem pa bo pozneje natančneje govor.

S tema dvema močnima državama se srbske državice še niso mogle meriti, zato so stale ta čas pod njunim vplivom. Posebno važno pa je, da je bilo bizantinsko cesarstvo po svoji civilizaciji visoko stoječa država, tako da je s svojo višjo omiko močno vplivala na vsa ljudstva, ki so prišla z njo v dotiko, enako tudi na Srbe.

Kakor že zgoraj karakterizirano, pravno razmerje med Bizantinci in Sloveni ni bilo popolnoma urejeno. Bizantinski cesarji so smatrali vse slovansko ozemlje pravno še vedno za bizantinsko in slovanske, srbske kneze in župane slejkoprej za sebi podrejene vladarje, brez ozira na to, kako se je to vjemalo z dejanjskim stanjem odvisnosti. Srbski vladarji se namreč takšnemu naziranju Bizantincev niso upirali; bili pa so v vsem svojem političnem dejanju in nehanju nezavisni; niso se brigali za Carigrad in Carigrad ne zanje, saj je imela Bizantija skoro neprestano homatije doma ali na svojih vzhodnih mejah.

Takšno razmerje je trajalo od dobe naselitve pa do X. stoletja, ko si je Bizantija zopet krepko opomogla ter je stremela uspešno za tem, da si obnovi vso staro oblast in posest. Seveda je bila

ta čas odvisnost od cesarjev toliko konkretnejša, kolikor bližje je ležalo slovansko ozemlje bizantinskim središčem in oporiščem; to velja zlasti za pokrajine južno Balkana, Tracijo, južno Macedonijo ter za Tesalijo in Slovene po Heladi. Tu je bil pač grški politični in civilizacijsko-kulturni vpliv znatno večji.

Še lažje razumemo to razmerje, ako imamo pred očmi historično kontinuiteto. V predslovanski dobi so se namreč ponovno naselila po bizantinskem ozemlju germanska ljudstva, bodisi z dovoljenjem cesarjev ali brez njega. Tudi ta ljudstva, ki so sicer v vsem ostala svobodna in samostojna, se niso nikdar borila zoper pravno naziranje cesarjev, ki so si lastili suverenost nad posedenimi pokrajinami.

V času, ko so se podonavski in posavski Srbi ter Hrvatje in Slovenci borili s Franki za neżavisnost, je bila pri ostalih Srbih najimenitnejša država prava Srbija, ali pozneje po najimenitnejšem kraju Ras tudi Raška imenovana, med Ibrom in Limom. Tu so vladali župani, od katerih se koncem VIII. in začetkom IX. stoletja imenujejo Višeslav, Radoslav, Prosigoj; najznamenitejši je pa Vlastimir, ki je vladal proti koncu prve polovice IX. stoletja. On je razširil državo po porečju Ibra, Drine, Bosne in Vrbasa. V njegovi dobi pa se je že skušala Bolgarija razširiti proti zapadu in je vsled tega prišlo do konflikta s Srbijo. Ali po težki triletni vojni je Vlastimir odbil napade Bolgarov.

Po smrti Vlastimirovi so zavladali njegovi trije sinovi Mutimir, Strojimir in Gojnik, ki pa so

gospodovali vsak na svojem teritoriju. Bolgari so pod kanom Borisom vnovič poskusili bojno srečo, ali bili so zopet odbiti in Srbi so celo vjeli Borisovega sina Vladimira. Za svoje zmage so se imeli v znatni meri zahvaliti goratemu ozemlju, kajti sicer je bila Bolgarska takrat pač veliko večja in popolnejše organizirana država.

Vladajoči bratje pa so se kmalu med seboj sprli. Najstarejši, Mutimir je nadvladal oba brata, bržkone z bolgarsko pomočjo, in ju poslal na Bolgarsko, nato pa sam zavladal v Srbiji (863—891).

Istočasno je vladal v Carigradu energični in bojeviti cesar Vasilij I., o katerem smo čuli, kako je znal zopet povzdigniti ugled svoje države v Aziji in Evropi, pa tudi v deželah ob Jadranskem morju. Tudi Mutimir je moral izrecno priznati bizantinsko nadoblast, sicer pa je njegova država ohranila popolno samoupravo. Pač pa je Vasilij zahteval, da se sme krščanstvo zanaprej prosto razširjati po srbskih zemljah. Nekaj desetletij preje se je bil namreč po srbskih pokrajinah pojavil velik odpor proti krščanstvu; duhovnike so pregnali in paganstvo je zopet prevladovalo. Zlasti se je slednje trdovratno držalo pri Neretljanih, glasovitih gusarjih, tako da so njih domovino imenovali kratkomalo „Pagania“. Odslej se je krščanstvo jelo znova hitreje širiti in je kmalu popolnoma prevladalo; pokrščevanje so pospeševali zlasti Metodovi učenci, ki so bili pribežali iz Moravske in Panonije tudi med Srbe.

Pri tej priliki se nekoliko natančneje pomudimo pri odstavku o pokristjanjenju srbskih zemelj. Prvi krščanski oznanjevalci so prihajali k

Slovenom iz latinskih obmorskih mest Dalmacije ter iz grških ob Egejskem morju; krščanstvo se se je najpreje razširilo po dvorih, pri ljudstvu, ki ni razumelo latinskega ter grškega jezika svečenikov, pa pač počasneje. Novih škofij po notranjosti dolgo časa niso ustanavljali, marveč so že obstoječe škofije iz obmorskih latinskih in grških mest širile svoj delokrog po notranjosti.

Na hrvatskem ter srbskem ozemlju se je dolgo vršil boj med Carigradom in Rimom za odločilen vpliv v cerkvenem oziru. Nekaj časa je sploh vse ozemlje Balkanskega polotoka do Istre pripadalo oblasti carigrajskega patrijarha. Kolikor bolj pa je ob severni Adriji padal bizantinski politični vpliv, toliko bolj je rimski cerkveni vpliv izpodrival patrijarhovega. Enako razmerje bomo imeli priliko opazovati tudi pri zgodovini hrvatskih ter dalmatinskih cerkvenih razmer. Pri tistih državah, ki so se skušale osvoboditi bizantinske nadoblasti, opazujemo očitno taktiko, v politični borbi iskati zaslombe in pomoči ravno v naslonitvi na papeža. Ta tendenca se pojavlja v Bolgariji, ravnotako pa tudi pri Hrvatih in pri srbskih državah. Papeži so se ves čas potegovali za cerkveno-politični vpliv na vzhodni strani Adrije in so skušali navedene protibizantinske tendence primerno izrabiti. Seveda pa tudi patrijarhi niso zamudili prilike, da z grško diplomatsko nadarjenostjo preprečijo razširjenje rimske cerkvene oblasti.

Pri tej priliki naj opozorim na znamenito praznovanje „krstnega imena“ ali „slave“ (= godu) pri Srbih, ki se smatra kot ostanek iz dobe pokristjanjenja. Pri Srbih se namreč ne praznuje le god vsakega posameznega člana družine, temveč cela

rodbina slavi in praznuje enega svetnika, katerega ime se celo ne nahaja vselej kot krstno ime v družini. „Slava“ se praznuje ali „slavi“ v zvezi s posebnimi običaji. Sodi se, da imamo v „slavi“ spomin na tisti pradavni dogodek, ko je rodbina ali pleme sprejelo krščanstvo, nekateri pa mislijo, da je v njej tudi še preostanek paganstva, predkrščanskih običajev. Ne le cela družina, cela rodovina, da celo célo pleme praznuje oziroma slavi istega svetnika. Tako pripovedujejo pripovedke in narodne pesmi, da je slavila dinastija Nemanjićev arhangela Mihaela; dinastija Karadžordževićev slavi apostola Andreja. V Belgradu slavi svetega Nikolaja približno tretjina prebivalstva, dočim slavi svetega Arhangela šestina meščanov. Nadalje je značilno, da je ta običaj razvit le pri Srbih, ne pa pri sosednih Hrvatih in Bolgarih, in da je na podlagi tega v novejšem času na pr. Cvijić ta moment souporabljal pri določanju narodnostne ločnice med Srbi in Bolgari v Macedoniji; tako kakor prava Srbija pozna namreč „slavo“ tudi skoro vsa Macedonija. —

Po smrti Mutimirovi l. 891. so zavladali v Srbiji njegovi trije sinovi Pribislav, Bran in Štefan. Kmalu pa so nastale v državi težke dinastične borbe, v katere so se odločilno vmešavali Hrvatje, Bizantinci in Bolgari. Slednjim je takrat vladal silni Simeon; bili so brez dvoma najmočnejša sila na polotoku. Razumljivo je tedaj, da je njihov vpliv prevladoval tudi v Srbiji.

Že koj prvo leto je nastopil zoper Mutimirove sinove njih bratranec Peter Gojniković. Pridrl je iz Hrvatske ter zmagal, pač s hrvatsko pomočjo, vse tri brate, jih pregnal iz dežele ter zavladal

sam (892—917). Že čez tri leta pa se je eden izmed bratov, Bran Mutimirović, vrnil iz Hrvatske, kamor so se bili slednjič zatekli pregnanci, in začel borbo zoper Petra. Ta pa ga je premagal in ujel. Ali tudi sedaj še ni zavladal mir, zakaj drugi bratranec Klonimir Strojimirović je že dve leti nato udrl s precejšno vojsko iz Bolgarije, dosegel v začetku nekaj uspehov proti Petru, kmalu pa sam padel v boju. Sedaj se je zdelo Petru primerno, da stopi v kolikor mogoče dobre zveze s Simeonom ter se na ta način zavaruje proti pretendentom; in res je nato v prijateljstvu s Simeonom dodobra utrdil svojo vlado v Srbiji. Mogel je celo razširiti srbsko oblast na zapad preko porečja Bosne s tem, da si je podvrgel bojevite Neretljane. Toda sedaj se je čutil ogroženega Mihael Višević, knez Zahumlja, in je iskal ozkih stikov z Bolgari proti Srbiji. Ko je namreč Simeon vnovič strašno porazil Bizantince in so slednji prišli v hudo stisko, so si iskali zaveznikov za hrbtom Bolgarov ter jih našli v Srbih in Madžarih. Ko pa je Mihael Zahumski čul, da nameravajo zavezniki skupen napad na Bolgare, je o tem obvestil Simeona. Ta je nemudoma poslal svojo vojsko nad Petra Gojnikovića. Bolgarski poveljniki so Petra, ki jim je prišel nasproti s svojimi četami, zvijačno zvabili na razgovor, ga tam zgrabili ter odpeljali v Bolgarijo, kjer je ostal v ječi do smrti. Za srbskega vladarja so Bolgari postavili sina Branovega, P a v l a B r a n o v i ć a (917—920), ki pa je moral priznavati bolgarsko vrhovno oblast.

Toda Bizantinci, vedno ogrožani po Bolgarih, so stremeli slejkoprej za tem, da si obdrže pozi-

cijo v Srbiji. Zato so poslali zoper Pavla novega pretendenta Zaharijo Pribisavljevića, ki pa ni imel uspeha, marveč ga je prvi ujel in poslal Simeonu. Kmalu pa je Pavel odpadel od Simeona ter se približal Bizantincem. Simeon je brž poslal v Srbijo Zaharijo, ki je pregnal Pavla in zavladal Srbiji (920—924) pod bolgarsko nadoblastjo.

Toda Zaharija ni ostal dolgo Simeonov pristaš. Kakor že tolikokrat, se je nahajala Bizantija zopet v strašni stiski; Simeon je stal pred Carigradom. V tem težavnem položaju se Bizantinci sprijaznijo s papežem in sklenejo, pač po njegovem posredovanju, zvezo s Tomislavom, kraljem hrvatskim — o čemer bo še pozneje natančneje govor — dalje pa tudi z Zahumskim knezom Mihaelom Viševićem zoper Simeona. Tej zvezi se je pridružil tudi Zaharija, kar je storil tem lažje, ker so se ravno takrat vsled neprestanih vojska Bolgarom uprli Sloveni na vzhodni meji takratne Srbije. Ko je Simeon zaznal o tej koaliciji na severozapadu, je prekinil obleganje Carigrada in se najpreje vrgel na upornike, katere je zopet pokoril, nato pa poslal svoje čete nad Zaharijo. Toda Srbi so bolgarsko vojsko tako potolkli, da sta celo oba njena poveljnika v boju našla smrt; njiju glavi je Zaharija kot trofejo poslal v Carigrad. Sedaj je Simeon sklenil z Bizantinci premirje ter naslednjo spomlad odposlal proti Srbili novo silno vojsko, v katere spremstvu se je nahajal tudi nov pretendent za srbski prestol, Časlav Klonimirović.

Sedaj je zadela Srbijo strašna katastrofa. Časlava je poslal Simeon z vojsko le, da bi Srbom pokazal, da se ne bojuje proti njim, proti državi,

temveč le proti njihovemu nezvestemu vladarju. Zato jih je pozval v bolgarski tabor, da se poklonijo novemu županu. Srbski velikaši so se res dali prevarati; zapustili so Zaharijo, ki se je nato umaknil s svojimi pristaši na Hrvatsko, in se podali v bolgarski tabor. Tu pa so jih Bolgari zgrabili ter jih s Časlavom vred v posameznih gručah uklenjene odposlali v Bolgarijo. Sedaj šele je bolgarska vojska udrla v Srbijo. Kar ji je prebivalcev prišlo v roke, vse je odvedla s seboj na Bolgarsko, drugi so seveda bežali na vse strani, zlasti mnogo jih je uteklo na Hrvatko. Simeon ni postavil nobenega novega kneza v Srbiji, uvidevši, da si Srbov ne more zares pridobiti na svojo stran, marveč je srbsko zemljo kratkomalo priključil svoji državi (924).

Še nikdar doslej se niso Srbi nahajali v takem ponižanju, v tako težki nesreči. Ali kmalu je prišel preobrat. Ko je l. 927. umrl Simeon, je Bolgarska pričela hitro propadati. Prvi je porabil priliko srbski princ Časlav, ki je živel dotlej na bolgarskem dvoru v Preslavu. Pobegnil je iz Bolgarije ter se vrnil l. 931. z nekaterimi drugimi vjetimi Srbi v domovino. Že v kratkem se mu je posrečilo vzpostaviti staro Srbijo in jo osvoboditi bolgarske nadoblasti; od vseh strani, iz Hrvatske, Bolgarije in Bizantije so se vračali begunci in pregnanci domov. Časlavu se je posrečilo, da je v razmeroma kratki dobi utrdil svojo oblast v Srbiji. Koj v začetku je izjavil v Carigrad, da je pripravljen priznavati zopet bizantinsko nadoblast; Bizantinci, ki so takrat v Srbih videli naravne zaveznike zoper Bolgare, so mu šli v vsem nadaljnem na roko.

Ali Časlav (931—960) je bil izredno podjeten vladar; ni mu bilo dovolj, da je vzpostavil staro Srbijo, temveč je razširil svojo oblast daleč preko njenih starih meja. Njegovo nadoblast so priznavale Zeta, Bosna, Neretva, Zahumlje in Trebinje, pa tudi vse ozemlje na severu do Donave in Save med Moravo in Vrbasom. Osvojitev teh pokrajin se seveda ni izvršila gladko, temveč so se knezi uporno ustavljali, boreč se za pokrajinsko neodvisnost. S svojimi uspehi pa je Časlav močno povzdignil ugled Srbije ter veliko pripomogel k razprostranjenju srbsko-plemenskega imena. Moral pa je prestati težke boje z Madžari, ki so takrat iz svojega središča ob Tisi in Donavi ogrožali sosedne pokrajine, tako tudi Srbijo. Časlav se je boril z njimi na Savi ter v teh bojih padel v Sremu (ok. 960).

Pomen Časlava je zlasti v tem, da je bila pod njegovo vlado prvič združena večina srbskega ozemlja. Vendar pa je bila njegova država pač v glavnem osebno delo in je z osebo tudi padla. Po njegovi smrti so partikularistične težnje pri srbskih državah in dinastih zopet prevladale.

Zgodovina Srbije v drugi polovici X. stoletja je malo znana. Država se je skrčila zopet v stari obseg in po Časlavu pridobljene dežele so odpadle ter živele zanaprej kot samostojne države. Ali tudi za Srbijo samo so se med tem razmere bistveno spremenila. Bizantija, ki je doslej bojevala z Bolgarsko boj na življenje in smrt, je iskala in tudi našla v Srbih naravnega zaveznika. To razmerje se je med tem spremenilo. L. 971. so si Bizantinci osvojili celo Bolgarsko ter jo spremenili v bizantinsko provinco; bizantinska država je na vsej

južni in vzhodni črti obdajala Srbijo. Jasno je, da se sedaj tudi ta ni mogla ustavljati premoči oživljenega Bizanca. Cesar Ivan Tzimiskes je res poslal svojo vojsko v Srbijo ter si jo v kratkem pokoril. Srbski prvaki so našli pribežališče in zaslombe v državah ob Adriji in Primorje je postalo v sledeči dobi središče srbskega političnega in kulturnega življenja, težišče srbstva.

---

11. Država macedonskih Slovanov.

Na usodo primorskih srbskih držav pa je znatno vplivala nova država, ki je nastala v tem med macedonskimi Slovani. O teh je bilo doslej malo govora; prišli so najpreje in najobčutneje pod grški politični in kulturni upliv in ni nam znano, če so si bili ustanovili v notranjosti kake večje politične organizacije. Iz dosedanjega popisa je že razvidno, da so bili ostali etnično nezavisni od državnih in narodnih središč srbskega in bolgarskega, ki sta se bili stvorili tekom časa. Macedonski Slovani so bili povečini šele pod Borisom in Simeonom priključeni bolgarski državi. Doba z Bolgari skupnega državnega življenja, zelo bogata po politični vsebini, je zapustila v Macedoniji dokaj tradicije, ne da bi mogla pač globlje uplivati na etnične posebnosti prebivalstva. Vzbudila pa je v deželi predvsem smisel za plemensko državno nezavisnost, kar je imelo za posledico dogodke v drugi polovici X. stoletja. Vrhtega so se po Macedoniji in današnji vzhodni Srbiji, ki je spadala k Boris-Simeonovi bolgarski državi, nahajalo precej bolgarskih velikašev, ki so se bili naselili tod ob času vojaške osvojitve.

V Macedoniji se je torej ob propadu bolgarske države ustanovila samostojna država. Zanjo je doslej v zgodovini prevladoval naziv „zapadnobolgarska država“; v tem nazivu pa vidimo le svežo tradicijo mogočne Boris-Simeonove dobe, ko se je bolgarsko ime razširilo ter preneslo na vse novo osvojene slovanske pokrajine, srbske kakor bolgarske, brez ozira na to, ali je bilo prebivalstvo sličnejše „bolgarskim“ Slovanom ali „srbskim“. Takrat se je Belgrad imenoval bolgarsko mesto, prav tako kakor Prizren ali — cela slovanska Macedonija. V resnici pa bi v Macedoniji na novo nastalo državo prav tako lahko imenovali srbsko ali določneje južnosrbsko. Imenujmo jo torej kratkomalo macedonsko-slovansko.

Ko je v Bolgariji l. 969. umrl slabotni car Peter, naslednik Simeonov, so se uprli v Macedoniji v okolici Ohridskega in Prespanskega štirje bratje, sinovi tamkajšnjega kneza Šišmana, po imenu David, Mojzes, Aron in Samuel[1], ter se odcepili od Bolgarske. Ali ko je l. 971. Tzimiskes napravil konec bolgarski državi in si uklonil tudi srbske pokrajine, so morali tudi Macedonci po kratkem boju priznati bizantinsko nadoblast. Malo nato pa so v Carigradu nastale homatije; to priliko je porabil Samuel, najmlajši izmed bratov — ostali trije so bili med tem že med mrtvimi — da se je znova osamosvojil. Ta energični vladar je znal utrditi svojo moč v Macedoniji, začel pa je širiti svojo oblast v sosedne pokrajine, pod-

[1] Takrat so bila krstna imena po junakih starega testamenta zelo priljubljena, zakaj bila so ljudstvu, šele pred nedavnim pridobljenem za krščanstvo in še vedno zelo bojevitem, bolj pri srcu kakor imena krotkih apostolov in svetnikov.

vrgel si v kratkem času dežele na sever do Sofije in Donave in na jug preko Tesalije do Helade.

Homatije v bizantinski državi je porabil Samuel (976—1014), da se je utrdil v novi oblasti ter utrdil svojo državo zlasti v vojaškem oziru. Cesar Vasilij II., eden najzmožnejših bizantinskih vladarjev, ki je med tem zavladal v Carigradu, je porabil prvo priliko, da uniči to močno, novo državo, ali Samuel ga je popolnoma premagal v bližini Sofije (986), si nato osvojil deželo med Balkanom in Donavo, ter se oklical za carja. Sedaj je imel nad deset let mir pred Bizantinci; ta čas je porabil, da se je ojačil na znotraj, a tudi še dalje razširil meje svoje države. Njegova prestolica je bila na otoku Prespanskega jezera, nekaj časa pa močno utrjeni Ohrid, severno od Ohridskega jezera; Ohrid je postal sedež samostojnega patrijarha in središče avtokefalne cerkve. Osvojil si je tudi Albanijo z Dračem vred, in postal tako tudi z južne strani sosed srbskih držav. Kmalu je prišel z močno vojsko ter si jih pokoril. V Zeti ali Dukliji je takrat vladal knez Vladimir, ki ga je Samuel odpeljal s seboj v Prespo. Ali kmalu je uvidel, da si Srbe najbolj pridobi, ako jim pusti samoupravo in domače kneze. Vladimiru je dal celo svojo hčer Kosaro za ženo. Vse srbske države, Zeta, prava Srbija, Zahumlje, Trebinje pa so pač morale priznavati njegovo vrhovno oblast; celo Srem je iztrgal Madžarom.

Med tem pa si je podjetni cesar Vasilij II. zopet opomogel ter začel vnovič z vso silo ofenzivo proti Samuelu. Razdobje tvori leto 996., ko je bil Samuel premagan blizu Termopil ter je izgubil tudi mnoge pokrajine in mesta na vzhodu,

med temi Sofijo in Vidin. Sedaj se je pričel strašen, skoro dvajsetleten boj med obema izvrstnima vladarjema, v katerem so bili Macedonci že koj v začetku potisnjeni v defenzivo. Kot izhodišče za vojskovanje je služil Vasiliju Solun, od koder je prodiralo več vojska v notranjost; toda šele po ponovnih strašnih bojih so mogle slednjič zlomiti odporno moč Macedoncev. Najodločilnejša je bila strašna bitka pod planino Belasico, kjer je bil Samuel popolnoma poražen in se je jedva rešil v Prilep, dočim je dal Vasilij vse macedonske vjetnike oslepil ter take poslati Samuelu. Malo nato je Samuel umrl (1014), njegova država pa s tem še ni propadla, temveč ji je zavladal hrabri sin Radomir, ki se je ustanovil v Bitolju ter se uspešno branil pred Bizantinci.

Ali k nesreči je v vladarski rodbini nastal razpor. Zoper Radomira se je dvignil bratranec Ivan Vladislav, ga ujel in umrtil ter zavladal sam. Boječ se, da bi mu utegnil Vladimir, zetski knez, kot svak Radomirov postati nevaren, ga je izvabil z zvijačo k sebi v Prespo ter ga tu usmrtil, Zeto pa si je osvojil (1015).

Medtem pa je trajala še vedno borba z Bizantinci, ki so mogli le polagoma zavzemati macedonska mesta. Med Macedonci samimi se je pojavila miroljubna stranka, ki je želela, uvidevši brezupnost nadaljnega odpora, podati se Bizantincem. Po Vladislavovi smrti (1017) je dobila premoč in l. 1018. je Vasilij posedel zadnje macedonske trdnjave, dočim so se najtrdovratnejši še nekaj časa borili v četaškem boju, skrivajoč se po gorah in soteskah. Obenem pa so Bizantinci obnovili vrhovno oblast nad srbskimi državicami,

vendar pa so obdržale slednje svojo samoupravo, dočim so bile ostale srbske ter bolgarske pokrajine pripojene neposredno Bizantiji. V verskem oziru pa so vse pokrajine, velika večina srbske zemlje, ki so bile do te dobe podrejene neposredno carigrajski patrijarhiji, odslej pripadale ohridski arhiepiskopiji, ki je obsegala ozemlje bivše Samuelove države.

---

12. Doba hrvatskih kraljev. Konec hrvatske samostojnosti.

Čuli smo, da je bil Tomislav (910—930) razširil svojo oblast tudi preko posavske Hrvatske ter tako združil obe hrvatski državi. Dočim je bil ta dogodek pač v zvezi s spremembami, ki so se zgodile na severovzhodu vsled prihoda Madžarov, je bila nadaljna zgodovina Tomislavovega vladanja v več ali manj ozki zvezi z važnimi dogodki na polotoku, kjer je ravno takrat Bolgarska pod Simeonom hotela nastopiti dedščino po Bizantiji in sta se v srbskih deželah borili bolgarska in bizantinska stranka za prevlado.

Tomislav je znal izkoristiti spremenljivo politično situacijo. Leta 923. je iskal nevarno ogroženi bizantinski cesar pomoči zoper Simeona; čuli smo, da si je pridobil srbskega kneza Zaharijo. Hkrati pa je po posredovanju papeža pridobil tudi Tomislava za protibolgarsko zvezo, seveda le z važnimi koncesijami. Carigrajski patrijarh se je namreč odrekel svoji dosedanji jurisdikciji nad dalmatinskimi mesti in otoki, ki mu je doslej še pripadala ter jih prepustil rimskemu papežu. Tako so ti

kraji (Zadar, Trogir, Spljet, Krk in dr.) prešli za trajno v okrilje zapadne, katoliške cerkve. Obenem pa jih je cesar izročil v upravo Tomislavu, s čemer so prišli v ožjo politično zvezo s hrvatsko državo.

Dočim je sosedna Srbija preživljala ravno v sledečih letih najbolj kritične trenutke svoje zgodovine, se je utrdil Tomislav na zunaj in na znotraj; glasom sodobnih virov je bila takrat hrvatska vojska izredno močna, bodisi na suhem kakor na morju. Zato pa si je Tomislav, pač po vzgledu Simeonovem, nadel tudi primeren naslov in sicer se je okrog l. 925. oklical za kralja Hrvatov. On je postal tedaj prvi hrvatski kralj.

Vsled podreditve dalmatinskih mest pod papeževo cerkveno in hrvatsko posvetno oblast je postal zopet aktualen prepir med ninsko ali hrvatsko škofijo ter spljetsko nadškofijo, ki si je lastila metropolitsko oblast nad vso veliko „Dalmacijo", kakor je obstojala pred stoletji, prepir, ki je bil toliko akutnejši, ker je bil združen obenem z bojem proti slovanskemu bogoslužju, razširjenem po Metodovih učencih med Hrvati. Proti temu niso takrat le romansko-dalmatinski škofje strogo nastopali, temveč tudi papeži. Razrešil se je na ta način, da je bilo določeno, da sega spljetska nadškofija od Raše v Istri do Kotora in da ostane raba slovanskega jezika omejena na nižje stopnje bogoslužja.

L. 926. je poslal Simeon močno vojsko nad Hrvate kot zaveznike Bizantincev in že premagañega Zaharije, ali Tomislav je Bolgare popolnoma porazil. Predno pa se je mogla vojna obnoviti, je l. 927. Simeon umrl, kmalu nato pa tudi Tomislav.

Za Tomislavom je zavladal Trpimir II., bržkone njegov brat, nato pa njegov sin Kresimir (ok. 935—945), za tem pa Miroslav; toda zgodovina te dobe je zelo temna. Takrat so vzeli Madžari propadajoči Bolgarski vzhodno Slavonijo in Srem. Za vlade Miroslava je prišlo do notranje vojske v Hrvatski, ban Pribina se je uprl, strmoglavil Miroslava ter ga usmrtil, nakar so posadili na prestol njegovega brata Mihaela Kresimira II. (949—969). Ban je bil takrat bržkone vojaški poveljnik severne Hrvatske. Med to meščansko vojno so odpadli otoki Brač, Hvar in Vis ter se pridružili zopet Neretljanom, ki pa so se isti čas nahajali v težki borbi z Benečani. Nadalje pa so se dalmatinska mesta vrnila zopet pod bizantinsko oblast, dočim je Časlav Bosno priključil srbski državi. Tako se je Hrvatska pač občutno zmanjšala, vsled česar je tudi njena moč upadla.

Štefan Držislav (969—995) je bil sodobnik velikega macedonskega vladarja Samuela in usodni dogodki na vzhodni in južnovzhodni hrvatski meji so bili pač za zgodovino dobe odločilni. Proti Macedoncem je iskal Štefan Držislav zaslombe pri Bizantincih, ki so bili seveda veseli zaveznika. Da bi prijateljske vezi še bolj ojačili, so mu poslali kraljevske insignije, na kar je bil — prvi od hrvatskih kraljev — slovesno kronan za kralja Hrvatske in Dalmacije (okr. 986). Obenem so mu Bizantinci zopet odstopili v upravo dalmatinska mesta in otoke. Pa tudi z Benetkami, ki so ravno takrat dobile važne trgovske privilegije v bizantinski državi, je bil Štefan Držislav v dobrih odnošajih. Vendar pa med Hrvatsko in Samu-

elom ni prišlo do večjih bojev, le enkrat je sledji s svojimi četami pridrl prav do Zadra.

Ko je Štefan Držislav umrl, so mu sledili v skupni vladi trije sinovi: Svetoslav, Kresimir in Gojslav. Ker pa je najstarejši izmed bratov, Svetoslav, hotel imeti vlado sam ter je ni maral deliti z bratoma, je prišlo do razdora in do vojne med brati, v katero so se kmalu vmešali tudi Benečani. Prizadeta neposredno vsled notranjih bojev, so se obrnila dalmatinska mesta na Benečane, proseč jih, naj jih vzemo v svojo zaščito. Benečani so rade volje sprejeli ponudbo, hkrati pa odrekli Svetoslavu nadaljno plačevanje davka. Med Benečani in Hrvatsko je prišlo do vojne, v kateri se je postavil Kresimir na beneško stran, dočim so Neretljani pomagali Svetoslavu. Benečani so se obrnili na bizantinskega cesarja Vasilija II., ki se je ravno nahajal v težki borbi s Samuelom, naj jim izroči v upravo in zaščito dalmatinska mesta in otoke, ogrožene vsled hrvatske meščanske vojne, v kar je cesar takoj privolil. Med tem Hrvati v boju niso imeli sreče. Njihovo brodovje je bilo l. 1000. blizu Zadra poraženo, na kar so poleg otokov Krk, Osor in Rab mesta Zadar, Trogir, Spljet (in Dubrovnik) slovesno sprejela Benečane, dočim so bili hrvatsko mesto Belgrad ter neretljanska otoka Korčula in Lastovo s silo zavzeti. Nadaljna usoda premagaganega Svetoslava ni znana; Kresimir III. (1000—1030), ki je sedaj z beneško pomočjo zavladal skupno s svojim bratom Gojslavom, je sklenil z Benečani mir ter jim je izročil svojega sina Štefana za talca, poleg tega pa se odrekel dotlej običajnemu davku.

Ta poraz, povzročen po notranji vojni, je za Hrvatsko v mnogočem usoden. Beneški dože si je privzel naslov „dux Dalmatiae", hrvatska moč na morju je prenehala, hkrati pa se je s tem pričela dolgotrajna borba za Dalmacijo med obema državama.

Kresimir III. (1000—1030) je dolgo ostal v dobrih zvezah z Benetkami, slednjič pa jim je poskusil vzeti Dalmacijo. Sprva je imel uspehe in je mesta in otoke že zavzel, ali Benečani so si jih v kratkem vnovič osvojili (1018). Istočasno si je Vasilij podvrgel macedonsko državo ter si razen srbskih zemelj podvrgel tudi Srem. Sedaj sta se tudi hrvatska vladarja spomnila, da se bizantinska država ni nikdar nehala smatrati za edinega pravnega gospodarja celega balkanskega polotoka, torej tudi hrvatske zemlje. Zato sta koj po teh bizantinskih zmagah prostovoljno priznala vrhovno bizantinsko nadoblast, pri čemer jima je Vasilij pustil popolno notranjo svobodo.

Tako so po letu 1018. Bizantinci dosegli visoko stopnjo svoje stare moči; njihova država se je po tolikih stoletjih zopet razprostirala na severu do Donave in Save, ves polotok jim je bil zopet pokoren, kakor v dobi pred slovansko naselitvijo. Toda že po smrti cesarja Vasilija II., leta 1025., je začela zopet propadati, in v sorazmerju s tem nazadovanjem so se tudi podložne slovanske države začele znova krepiti.

Naslednik Kresimira III., Štefan I. (1030 do 1058), ki je kakor njegov prednik poskušal bodisi s silo, bodisi s pogajanji, da bi zopet dobil v roke upravo dalmatinskih mest, kar pa se mu ni

posrečilo. Za časa, ko je bil kot talec v Benetkah, se je oženil s hčerjo beneškega doža Petra Orseolo; ker se je dožev sin in naslednik Oton oženil pozneje s sestro prvega ogrskega kralja sv. Štefana, so se s tem začele prve rodbinske vezi med hrvatskimi kralji in ogrskimi Arpadoviči.

Za njim je zavladal sin Peter[1] Kresimir IV. (1058—1073); za njegove vlade se je Hrvatska zopet ojačila in razširila. V njegovo upravo so zopet prešla dalmatinska mesta in otoki, ki pa so seveda slejkoprej pravno pripadala Bizantincem. Dalje pa je prišlo v tej dobi Neretljansko ozemlje definitivno pod njegovo oblast. Tako razširjena država pa je imela za vlade Petra Kresimira prestati hude notranje boje, kateri so imeli svoj izvor v cerkvenih sporih.

V tej dobi se je v zapadnokrščanski cerkvi začel veliki boj za osamosvojitev cerkve, za neodvisnost višjega in nižjega duhovništva od posvetne oblasti, kar je imelo za posledico boj med papeži in nemškimi cesarji. Tudi na vzhodu, na Hrvatskem so se nove tendence krščanske cerkvene politike uveljavljale. L. 1060. se je sestal pod predsedstvom papeževega legata Majnarda cerkveni zbor spljetske nadškofije, na katerem so bile sklenjene v smislu splošnokrščanske reformistične stranke naslednje reforme: Slovanska služba božja ima prenehati na korist latinske, duhovniki se ne smejo več ženiti, kar se je doslej skoro

[1] Takrat je bilo običajno na Hrvatskem, da so k ljudskemu, narodnemu imenu pri krstu dali še eno ime, ki je bilo tuje, zvečine latinsko ali grško. Vsled tega opazujemo tako pogostem pri hrvatskih vladarjih dvojna imena.

običajno godilo, dotični pa, ki so že oženjeni, se morajo ločiti od svojih družin. Dalje ne smejo duhovniki več nositi ne brade ne dolgih las. Kdor bi se ne pokoril, se ne sme več puščati v cerkev. Vse te zaključke je papež potrdil.

Razglas teh reform pa je povzročil pravi vihar na Hrvatskem. Cela država se je razdelila na dva tabora, na hrvatsko stranko, sestoječo iz nižjega klera, nižjega plemstva in iz preprostega ljudstva, ki je bila proti reformam, in na latinsko stranko, ki je imela glavno oporo v romanskem prebivalstvu primorskih mest in pa v višjem kleru ter višjem plemstvu. Kakor nekdaj dogmatični prepiri v bizantinski državi, tako je sedaj razpor za navedene reforme obvladal vse hrvatsko javno življenje. Latinska stranka je dolžila glagoljaško duhovščino, da je arijanska, torej krivoverska, enako so blatili tudi spomin sv. Metoda, češ da je bil Arijanec. Prišlo je do težkih, krvavih bojev med obema strankama, v katerih se je Peter Kresimir držal latinske stranke, kar je bilo pač v veliko škodo njegovemu ugledu med ljudstvom.

Ob Kresimirovi smrti je bila latinska stranka navidezno zmagovita, ali pristaši slovanske liturgije še niso obupali. In res je prišlo koj sedaj do velikega upora hrvatske stranke, katerega središče se je nahajalo v nekdanjem neretljanskem ozemlju. Voditelj upora, neretljanski „herceg“ Slavac (Slavić) je pregnal Kresimirovega nečaka in naslednika Štefana, pristaša latinske stranke ter postal sam kralj Hrvatske (1073—1075).

Med tem je bil postal papež mogočni Gregor VII., ki si je po načelu, da stoji papeška oblast nad posvetnimi vladarji, lastil pravico na-

stopati kot sodnik nad vladarji v vseh zadevah in je to svoje načelo s pomočjo velike moralne sile krščanske reformistične ideje zares izvrševal in uveljavljal napram mnogoterim evropskim državam. Ko je čul, da vlada na Hrvatskem vodja sovražnikov cerkvene reforme, je poslal nadenj svojega zvestega pristaša, v južni Italiji vladajočega normanskega kneza Amika. Ta je pristal na dalmatinski obali ter po boju, o katerem pa ne vemo nič natančnejšega, premagal oziroma ujel Slavca ter ga odpeljal v Italijo, odkoder se ni več vrnil domov. Hrvatsko krono je ponudil nekemu danskemu princu, do uresničenja tega načrta pa ni prišlo. Hrvatski prestol je ostal nekaj časa nezaseden, nato pa so po novem cerkvenem zboru spljetske nadškofije l. 1076. cerkveni in posvetni velikaši izvolili za kralja dosedanjega državnega upravitelja, hercega Dmitrija Zvonimira, ter ga kronali hrvatskim in dalmatinskim kraljem. Na omenjeni sinodi so bili obnovljeni tudi reformistični sklepi iz l. 1060., na katere je moral novi kralj priseči; hkrati pa je moral poleg drugega tudi obljubiti zvestobo rimskemu papežu kot svojemu vrhovnemu poglavarju in mu slovesno obljubiti letni davek kot znamenje vazalstva. Tako se je postavil Zvonimir popolnoma na latinsko stran in napram njemu je uveljavil papež Gregor VII. vse svoje znamenite zahteve glede razmerja med cerkveno in posvetno oblastjo.

Dmitrij Zvonimir (1076—1089) je ostal zvest politični smeri, kateri se je imel zahvaliti za prestol. Na papeževi strani se je bojeval proti tega mnogoštevilnim nasprotnikom. Zlasti se je udeleževal vojne kot zaveznik papeževega najzve-

stejšega pristaša normanskega vojvode Roberta Guiskarda zoper bizantinskega cesarja in njegove zaveznike Benečane. Te vojne so se udeleževali Hrvatje pred vsem s svojim brodovjem, ki je v družbi z Normani zmagalo združene nasprotnike pri Draču in pri Krfu. Ker pa so Benečani za svoje velike žrtve v pomorski vojni zahtevali od cesarja odškodnine, jim je ta l. 1085. odstopil svoje pravice do Hrvatske in do dalmatinskih mest ter otokov. Res da zaenkrat ni bilo misliti, da bi si Benečani to svojo nominelno pravico dejanjsko uveljavili, ali takšni pravni naslovi so se dali uresničiti ob priliki ugodne politične konstelacije.

Neugodno je bilo za Zvonimira, da je v tem umrl Robert Guiskard in je njegov sin Roger imel vse druge politične cilje, še neugodnejša zanj pa je bila smrt Gregorja VII. (1085), ki mu je bil ves čas največja opora.

Zvonimirova vlada je bila pri ljudstvu vse prej kakor priljubljena. Dolgotrajno vojevanje po tujih pokrajinah je vzbujalo nezadovoljstvo; še bolj pa so bili Hrvatje nezadovoljni z notranjo kraljevo politiko. Zvonimir je bil namreč postavljal namesto županov grofe (comes) po vzorcu zapadnoevropskega fevdalnega sistema, bržkone je odpravil tudi bansko dostojanstvo. Razen tega pa se je gibal večjidel le med dalmatinskimi Romani, katerim je dajal prednost pri vsaki priliki in med katerimi si je izbiral svoje svetovalce. Vrh tega pa je tudi njegova žena Helena, ki je bila sestra ogrskega kralja Ladislava I., na dvoru vpeljala vpliv tujcev-Madžarov.

Ogorčenost zoper kralja je prišla do izbruha na narodni skupščini na Kninskem polju, ki jo je

bil sklical Zvonimir. Stare kronike pripovedujejo, da je hotel s svojimi četami na pomoč Bizantincem, ki so bili takrat v strašni stiski pred Seldžuki in Pečenegi in so prosili po krščanskem zapadu pomoči, da pa ljudstvo ni maralo nepopularne vojne — za tuje koristi. Zavrgli so tedaj Zvonimirov nasvet in načrt, ali ne samo to — ljudstvo je celo kralja samega posekalo.

* * *

Konec samostojnosti hrvatskega kraljestva. Po Zvonimirovi nasilni smrti so nastale na Hrvatskem velike zmede. Ker kralj ni zapustil nobenega sina, je šlo za to, kdo naj mu bo naslednik. Nastali sta dve stranki; prva, močnejša, se je potegovala za Štefana, poslednjega potomca dinastije Trpimirovićev, nečaka kralja Petra Kresimira IV., in ga posadila na prestol kot Štefana II. (1089—1090). Ta je bil doslej v samostanu, zato je trdila druga stranka, da ima le kraljica-vdova Helena pravico do hrvatske krone. Helena je imela le malo pristašev, zato je bil kmalu Štefan priznan po celi državi. Ali k nesreči je umrl že naslednje leto; ž njim je izumrla dinastija Trpimira, ki je vladala poltretje stoletje na Hrvatskem.

Štefanova smrt je pomenila začetek težkih notranjih borb, ki so se slednjič končale s tem, da je prišla Hrvatska pod oblast tuje dinastije in tuje države Madžarske. Madžarska stranka je postala močnejša; pridružili so se ji nekateri plemiči in dalmatinska mesta ter poslali odposlanstvo k ogrskemu kralju Ladislavu, bratu kraljice-vdove Helene. Ta je že sam smatral, da ima po svojem

sorodstvu pravico do hrvatskega prestola, zato je spomladi 1091 udaril z vojsko čez Dravo ter brez posebnih bojev prodrl v Hrvatsko. V pokrajini Gvozda — tako se je imenovalo v srednjem veku gorovje: obe današnji Kapeli ter Petrova in Zrinska gora — pa je postajal odpor vedno ljutejši. Še predno pa je mogel prodreti do morja, je prišel glas, da so divji Kumani pridrli na Ogrsko; Ladislav se je moral obrniti ter odhiteti zoper nevarnega sovražnika. V osvojenem delu Hrvatske, severno od Gvozda, med Dravo in Savo, je postavil za hrvatskega kralja svojega nečaka Almoša (1091—1095).

Med tem pa je bizantinski cesar Aleksij zopet obnovil bizantinsko oblast v dalmatinskih mestih, katerim se itak ni nikdar odrekel. Bizantinci so kot nasprotniki Madžarov gotovo vplivali tudi na Hrvatsko, kjer se je močno ojačila domoljubna stranka, postavila si za kralja domačina, nekega Petra II. (1091—1097), ki je stoloval v Kninu. Ta je kmalu domala vse Hrvate združil okrog sebe. Almoš se je vrnil na Ogrsko, kjer pa je med tem, l. 1095., Ladislav umrl. Njegov naslednik Koloman (1095—1116) je imel načrt, svojo državo razširiti do morja, zato je obnovil zahtevo do Hrvatske. Z dobro oboroženo vojsko je udaril preko Drave, kjer mu je šla nasproti hrvatska vojska pod Petrom. V gorovju Gvozd se je vnela (l. 1097.) huda bitka med Madžari in Hrvati, v kateri so bili slednji premagani, zadnji hrvatski narodni vladar sam, kralj Peter, je v bitki padel; po njem je dobilo gorovje Petrov gvozd, danes Petrova gora, svoje ime. Madžari so sedaj prodrli dalje do morja, kjer so zavzeli Belgrad ob

obali. Predno pa si je osvojil še ostale dele Hrvatske, je odšel Koloman, ki je bil eden najpodjetnejših ogrskih kraljev, preko Karpatov v Galicijo; tu so ga l. 1099. Rusi pod Przemyslom popolnoma potolkli. Med tem je bil nastal na Hrvatskem velik upor; plemstvo se je dvignilo in pognalo madžarske posadke iz dežele, dalmatinski otoki in mesta pa so se podala pod vrhovno oblast Benečije (1097), ne da bi bile pravice Bizanca, ki je bil zaposlen s prvimi križarji, formalno ukinjene. Da bi pa drug drugemu zagotovili osvojeno ozemlje, so sklenili Madžari in Benečani zvezo med seboj.

Uporni Hrvatje so dobro vedeli, da se Koloman ne bo zlepa odrekel Hrvatski, zato so se skrbno pripravljali na boj. In res je pridrl Koloman l. 1102. proti Hrvatski, toda že na Dravi ga je čakala hrvatska vojska. Do boja pa ni prišlo, temveč Hrvatje so se pogodili mirnim potom s Kolomanom. Dvanajst prvih velikašev, predstavnikov dvanajstih hrvatskih plemen, je sklenilo z njim pogodbo. Izvolili so ga hrvatsko-dalmatinskim kraljem, on pa jim je obljubil, da se bo dal kronati posebej za hrvatskega kralja ter da bo skliceval za hrvatske zadeve posebne sabore v deželi; velikašem je potrdil njih posestva in njih stare svobodščine. Določeno je bilo tudi natančno, v koliko so mu dolžni opravljati vojaško službo. Po sklenjeni pogodbi (l. 1102.) so se napotili Hrvati s Kolomanom do Belgrada na morju, kjer so ga slovesno okronali za kralja hrvatsko-dalmatinskega.

Odslej sta imeli Ogrska in Hrvatska skupnega kralja. Doba hrvatske samostojnosti je bila s tem pri kraju; usoda hrvatskih zemelj je bila

sedaj več ali manj zvezana z dogodki v ogrski državi. Kako usodno je ta velika sprememba vplivala tudi na notranje življenje v Hrvatski, bomo imeli priliko ponovno opazovati.

Usodna pogodba l. 1102. je tako važen dogodek za nadaljno razmerje med Ogrsko in Hrvatsko, da ni čuda, da se je zaradi nje razpletel dolgotrajen razpor in je bilo o nji napisanih toliko razprav. Z nastopajočo dobo prebujenja narodov v XIX. stoletju so namreč Hrvatje svoje narodno gibanje oslonili na idejo hrvatskega državnega prava, to je na trditev, da Hrvatska ni nikdar prenehala biti samostojna kraljevina. Dogodki leta 1102. da pomenijo le prostovoljno združitev Hrvatske z Ogrsko: obe državi sta tvorili vedno dvoje samostojnih držav, kateri veže le oseba vladarjeva, to je Hrvati so le izvolili Kolomana za svojega kralja. Madžari pa so takšno pravno stanje zanikali, trdeč da so se njih kralji polastili Hrvatske potom nasilne osvojitve. Poročilo o pogodbi l. 1102. nam je ohranjeno šele v neki listini iz prve polovice XIV. stoletja; o tej listini trdijo madžarski zgodovinarji, da je ponarejena in da je omenjena pogodba potemtakem le izmišljena. Razpor o tem je povzročil veliko množino literature, ki skuša utemeljiti nasprotujoči si trditvi. Madžarske trditve so pač pretirane in skoro da ni dvoma o pristnosti poročila. Ali, po drugi strani pa moramo priznati, da združitev Hrvatske z Ogrsko ni bila popolnoma prostovoljna, v toliko ne, ker takratna Hrvatska nikakor ni bila zmožna, upirati se mnogo močnejši Ogrski. Ako ne po pogodbi, bi bili pač Hrvatje bržkone brez pogodbe prisiljeni podvreči se Madžarom. —

Notranje razmere v Hrvatski ob koncu XI. stoletja. Tudi proti koncu samostojnosti hrvatskega kraljestva je še vedno prevladovala plemenska ureditev v državi. Zavest državne skupnosti je bila razmeroma še slaba, narod je razpadal na večje število plemen, ki so bila med seboj needina; znana so imena dvanajstih plemen v pokrajini med Gvozdom in Neretvo ob koncu XI., med njimi na pr. Kačići, Šubići, Svačići, Tugomirići itd.

Vodstvo posameznih plemen je imelo plemstvo, ki je razpadalo v dve vrsti, v višje in nižje; razvilo se je iz plemenskih poglavarjev in starešin. Člani najvišjega plemstva so opravljali upravna mesta, to je načelovali so županijam, ki so često sestojale iz več manjših žup. Toda župani niso dosegli svoje časti po milosti oziroma volji kraljevi, temveč po volji svojega plemena. Ravno tako tudi ni mogel kralj podeljevati plemstvu zemljišča ali upravnih dostojanstev, kakor v zapadni Evropi. Vidimo torej, da se fevdalni sistem na Hrvatskem takrat še ni bil razvil. Župane so nadomestovali podžupani, najnižji upravni organi so bili satniki ali stotniki. Kakor v zapadni Evropi je bila upravna, vojaška in sodna oblast združena v istih rokah.

Kralj ni bil neomejen vladar, marveč je vladal v sporazumu z župani ter z banom, ki je bil nekak kraljev namestnik; v dobi narodnih vladarjev je bil le po eden ban. Ban, župani in škofi so tvorili skupaj kraljevski svèt. Kralji niso imeli stalne prestolnice, marveč so bivali na raznih mestih države po svojih dvorih, tako v Ninu, Klisu, Biačih, Kninu, Belgradu in zlasti v Solinu.

D r u ž a b n o se je prebivalstvo v Hrvatski delilo v svobodne in nesvobodne. Nesvobodni so bili hišni ter agrarni sužnji po mestih in po plemiških ter cerkvenih posestvih. Sužnji so bili oni, ki so bili kupljeni ali prodani, ali pa ker so se zadolžili, dalje zlasti vojni ujetniki; suženjstvo je ostalo dedno, le gospodar je mogel podeliti svobodo. Svobodniki so bili kmetje, meščani in plemiči. Kmetje so prostovoljno razpolagali s svojim zemljiščem in posestvom. Plemstvo se je delilo v višje plemstvo, kateremu so pripadali župani ter dvorski dostojanstveniki, in v nižje plemstvo, ki je obsegalo ostale plemiče; oboji so izhajali od prvotnih plemenskih poglavarjev in starejšin.

Dalmatinska mesta so imela ves čas svojo samoupravo, ki so jo privzela tudi ona mesta, ki so jih ustanovili Hrvatje, kakor Belgrad in Šibenik. Na čelu mestni upravi je stal p r i o r, ki so ga volili patriciji, to je mestno plemstvo. Prior je načeloval mestnemu svetu, katerega so tvorili mestni sodniki, tribuni in notarji. Razen tega so redno sklicevali tudi mestno skupščino, na katero je prihajalo razen duhovščine in plemstva tudi ostalo meščanstvo. V mestih so sodili po rimskem pravu.

Glede cerkvenih razmer je važno, da so bili Hrvatje koj po pokristjanjenju sprejeti v romanskodalmatinsko cerkveno organizacijo. Vso Hrvatsko je obsegala spljetska nadškofija; pozneje je bilo ustanovljenih več novih škofij, tako v Ninu, Belgradu, Trogiru in Kninu, zlasti važna je postala škofija v Zagrebu, ki jo je l. 1094 ustanovil kralj Ladislav. Med romanskim in hrvatskim duhovništvom je obstojal vedno globok razpor, ki se je

kazal zlasti pri vprašanju bogoslužnega jezika. Žalibog da je s pomočjo kratkovidnih kraljev zmagala romanska struja, ki je slovansko bogoslužje, ustanovljeno po sv. Cirilu in Metodu, proglašala kot krivoverno ter ga močno zatirala in deloma celo iztrebila. Na osnovi slovanskega cerkvenega jezika in glagolske abecede je zaznamovati tudi prve početke domače hrvatske književnosti.

Med kraljevskimi dohodki so najvažnejši davki, ki so jih plačevali nesvobodni kmetje na kraljevskih posestvih in pa davki, ki so jih dajali plemiči in cerkveni dostojanstveniki, breme, ki so ga nosili pravzaprav njihovi kmetje, — in pa davek, ki so ga plačevala dalmatinska mesta. Plačevalo se je največ v naturalijah. Svojega denarja Hrvatje niso kovali, kakor tudi mnoge druge države ne, zakaj povsod je veljal takrat bizantinski denar.

Prebivalstvo. Za vso prvo dobo hrvatske zgodovine je važno nasprotje med hrvatskim prebivalstvom in romanskimi meščani v dalmatinskih mestih. Zlasti je bilo usodno, da so kralji vedno težili po tem, ustreči omikanim Romanom in njihovim zahtevam, na pr. v cerkvenem oziru, — dostikrat na škodo hrvatskega prebivalstva. Romani, imenovani tudi Latinci, slovansko Vlahi, so bili prvotno edini prebivalci v obrežnih mestih in na otokih, toda že v XI. stoletju pa so se naseljevali tudi Hrvatje v vedno večjem številu med njimi. Za Hrvate je pri sosedih, zlasti Romanih, še vedno prevladovalo splošno ime Sloveni (Sclavi); tudi Madžari so imenovali zemljo med Dravo in Savo, ki so si jo najpreje osvojili, Slavonijo (Sclavonia).

13. Srbi v XI. in XII. stoletju.

Stanje bizantinskega cesarstva. Čuli smo, da se je za Vasilija II. bizantinska država razprostirala zopet čez ves balkanski polotok do Donave in Save, v Aziji pa razen po Mali Aziji tudi čez Armenijo in severno Sirijo. Po Vasilijevi smrti pa so sledili razni malo zmožni cesarji, in država je močno nazadovala. V tej dobi propadanja (1025—1081) pa so navalili v Malo Azijo divji mongolski Seldžuki, ki so naposled povzročili križarske vojske, dočim so si južnoitalsko bizantinsko posest osvojili Normani, ki so se bili semkaj priselili iz francoske Normandije. V tej dobi je tudi izbruhnil končnoveljavno razkol med vzhodno, grško-pravoslavno ter zapadno, latinsko-katoliško cerkvijo. Vzroki razkola sploh niso toliko verske kakor kulturne in politične narave. Pogoji zanj so bili dani že v starem nasprotju med grškim orijentom in latinskim zapadom. Kakor se bizantinska država ni nikdar nehala smatrati za edino pravo naslednico svetovnega rimskega imperija, tako je carigrajski patrijarh vedno odrekal rimskemu papežu cerkveni primat, smatrajoč se za enakopravnega. Pogostni spori med patrijarhom in papežem tekom druge polovice prvega tisočletja,

bodisi osebne narave (Fotij-Ignacij), kakor načelni, na pr. borba zaradi češčenja podob (ikonomahija), so latentni razdor le še poglobljevali. Ko so si Normani osvojili bizantinsko južno Italijo, je papež proti patrijarhovi volji te kraje v cerkvenem oziru podredil Rimu, dočim so bili doslej podrejeni patrijarhu. Med obema je vsled tega nastal spor, papež je izobčil iz cerkve patrijarha, brž nato pa tudi patrijarh papeža in hkrati prepovedal vzhodni cerkvi občevati z Rimom (1054). Tako se je vzhodna cerkev popolnoma odcepila od zapadne, kljub temu, da so razen vprašanja o primatu vse verske razlike med obema le nebistvene.

Razkol je potegnil za seboj ves krščanski svet. Tiste dežele, ki so bile doslej v ožjih versko-cerkvenih stikih s patrijarhom, so ostale še nadalje zvezane z njim ter so postale vsled tega pravoslavne, ne da bi bile same inicijativno udeležene na razporu samem. To velja torej za Srbe, Bolgare, Ruse, Romune itd.

Iz notranjih zmed in zunanje stiske so rešili bizantinsko državo cesarji iz znamenite rodovine Komnenov. Aleksij I. (1081—1118), prvi med njimi, je moral napeti vse sile, da je ubranil državo pred južnoitalskimi Normani in pred navali Seldžukov, ki so bili zavzeli že domala celo Malo Azijo, in da je obvladal divje Pečenege in Kumane, ki so prihajali na polotok z južnoruskih step. Posrečilo pa se mu je rešiti državo iz kritičnega položaja in jo tudi na znotraj utrditi. Enako krepka je bila tudi vlada njegovega sina Ivana II. (1118 do 1143). Višek moči pa je dosegla država v dobi sinu slednjega, Manuela I. (1143—1180), enega najimenitnejših bizantinskih cesarjev. Ta je imel

celo načrt, obnoviti staro rimsko cesarstvo; to se mu seveda ni posrečilo, ali za njegove vlade je dosegla država na znotraj največjo konsolidiranost in na zunaj največji ugled. Ne le da je bila bizantinska oblast zopet obnovljena do Donave in Save, tudi na Ogrskem je odločal carigrajski vpliv in enako v severni Siriji ter Armeniji.

Po Manuelovi smrti pa se prične zopet doba hitrega propadanja. Vneli so se srditi boji za prestol, v katerih je trpela država na znotraj in na zunaj pod vlado samopašnih, nezmožnih cesarjev in pretendentov. Do strašne katastrofe pa so privedle te zmede, ko je ena stranka sama poklicala križarje (četrte križarske vojne) na pomoč. Ti so res strmoglavili cesarskega pretendenta, ali vsled sebičnega, oholega nastopa so se naposled dvignili nanje vsi Bizantinci brez razlike. Carigrad, bleščečo cesarsko prestolico, ki še ni videla sovražnika znotraj svojega obzidja, so naposled z naskokom zavzeli križarji-Latinci (1204) in strašno divjali v njem. Nikdar več si ni mesto opomoglo od tega padca na prejšnjo višino. Latinski križarji so državo spremenili v L a t i n s k o c e s a r s t v o ter sami zavladali v nji in hkrati v cerkvi povsod s silo vpeljali latinski obred. Bizantinski cesar in patrijarh ter mnogi veljaki pa so še pravočasno zbežali v Malo Azijo, kjer so vladali dalje v Niceji (Nikaja) kot glavnem mestu.

Toda Latinsko cesarstvo se ni moglo vzdržati dolgo. Cesarji iz Niceje so ga neprestano napadali; l. 1261. je Carigrad zopet padel v bizantinske roke. Toda bizantinsko cesarstvo, ki je bilo na ta način obnovljeno, je bilo za vedno oslabljeno in bistveno zmanjšano; v grških pokrajinah so se

obdržali francoski križarski velikaši in njih potomci, v Bolgariji, ki se je znova osvobodila že kmalu po Manuelovi smrti, ni bila bizantinska oblast nikdar več obnovljena; kako se je med tem jačila in širila Srbija, bomo čuli v naslednjem. Naposled je nastala v vzhodni Mali Aziji turška ali osmanska država, najnevarnejši sovražnik Bizantincev. Kakor pa je propadalo bizantinsko cesarstvo, tako so rastle periferične države, med njimi na prvem mestu Srbija.

*

* *

Zeta (Duklja) kot središče srbstva. Kmalu po smrti Vasilija II. se je srbska politična moč jela krepiti in je odslej stalno naraščala. Središče srbstva se je v tej dobi prestavilo v Primorje, v Zeto ali Duklio. Tu je vladal od leta 1034. do ok. l. 1050. pod vrhovno oblastjo Bizantincev knez Štefan Vojislav, sin trebinjskega kneza Dragomira. Njegova oblast se je raztezala nad Zeto in nad Trebinjem.

Notranje homatije v bizantinski državi so imele za posledico upore v zapadnih bizantinskih deželah; Vojislav jih je izkoristil, da je razširil svojo oblast. Največji upor je izbruhnil l. 1040. v gorenjem Povardarju, ki se je kmalu razširil po večjem delu nekdanje Samuelove države. Voditelj upora Peter Deljan je imel spočetka velike uspehe proti Bizantincem; ko pa so se voditelji med seboj sprli, je bil upor razmeroma z lahkoto obvladan. Proti Vojislavu, ki je upornikom pomagal ter pri tem razširil svojo državo, so poslali Bizantinci od južne strani, od Drača, močno vojsko, dočim so obenem pozvali Zahumljane in Raško na sodelo-

vanje. Ali v gorskih soteskah severne Zete je zadela Bizantince katastrofa, prav tako kakor tolikokrat turške vojske v novejši dobi. Ko je bizantinska vojska prodirala skozi gorske prelaze severno Skadrskega jezera, je bila premagana in skoro popolnoma uničena. Po tej slavni zmagi so tudi Zahumlje, Bosna in prava Srbija ali Raška priznavale vrhovno oblast Zete. Vojislav pa je svojo oblast razširil tudi na jug nad severno Albanijo. Tako je ustanovil ta knez močno srbsko državo in jo osvobodil bizantinske nadoblasti; škoda le, da je umrl tako kmalu.

Naslednik mu je bil sin Mihael (Mihajlo), 1050—1081. Ta je vsled spremenjene situacije v Carigradu hitro priznal bizantinsko nadoblast ter ostal s cesarjem v dobrih stikih. Prvi čas svoje vlade je Mihael porabil v to, da je utrdil svojo oblast v srbskih zemljah, zlasti v Raški, ki si jo je podredil z vojsko.

Ko pa so Bizantinci na raznih bojiščih doživeli težke poraze, se je tudi na Balkanu začelo nemirnejše gibanje. Zopet je izbruhnil upor v ozemlju bivše macedonske države; boljari v okolici Skoplja so se dvignili (1073), upor pa se je odtod hitro razširil na vse strani. Uporniki so se obrnili na Mihaela, naj jim pošlje svojega sina Bodina za poveljnika. To se je res zgodilo. Bodin se je z vojskovodjo Petrilom in srbskimi pomožnimi četami postavil na čelo upornikom, ki so ga v Prizrenu oklicali za carja. Uporniki so spočetka dosegli znatne uspehe; Bodin je premagal bizantinsko vojsko blizu Prizrena, nato pa poslal Petrila na jug, sam pa odšel proti vzhodu, si osvojil Niš ter si priključil vsa srbska plemena

do Donave in Vidina. Medtem pa je bil Petrilo, ki je bil zavzel Skoplje, Ohrid ter druga mesta in prodrl daleč na jug, pri Kosturu v južni Macedoniji popolnoma premagan; Bodin je hitel na pomoč, a je bil kmalu sam poražen in celo ujet. Upor je bil torej hitro udušen, in Mihael, ki je upornikom v vsem pomagal, se je moral pripravljati, da ga bodo Bizantinci skušali kaznovati. Vendar pa vojska, ki se je res vnela, ni prinesla posebnih dogodkov; zunanje stiske in notranje zmede so vezale Carigradu roke.

Med tem pa je Mihael na drug način izrabil takratno svetovnopolitično konstelacijo. Za časa njegove vlade je papeško-cerkvena moč silno narastla; veliki papež Gregor VII. je na podlagi svojih idej o supremaciji cerkve nad posvetnimi oblastmi in zahteve po popolni osvoboditvi cerkve od posvetnega vpliva začel veliki boj z nemškim cesarjem Henrikom IV. Iskal je povsod zaveznikov in pristašev, bodisi iz političnih razlogov kakor tudi iz stremljenja, ojačiti moč čistejšega krščanstva. Tudi na Balkanski polotok je seglo njegovo dejstvovanje; kako se je uveljavilo v hrvatski državi, smo čuli zgoraj. Tudi Mihael je stopil v stike z Gregorjem VII.; dosegel je znatne uspehe. Doslej so spadali katoličani, bivajoči v srbskih zemljah, v cerkvenem oziru pod spljetsko nadškofijo; Mihael je izposloval, da je bila ustanovljena nova nadškofija v Baru, obsegajoča vse ozemlje od Cetine in Save do Bojane in Drima, le Dubrovnik je ostal cerkveno samostojen. A še več; na njegovo prošnjo mu je poslal papež l. 1097. kraljevsko krono ter ga priznal za kralja, s čimer mu je bila vzpričo visoke mednarodne Gregorjeve

pozicije priznana ne le višja čast, temveč hkrati tudi popolna politična neodvisnost. Na Mihaela je pri tem pač vplival vzgled Hrvatov; Gregor VII. pa je upal s tem pridobiti na Balkanu močno zaslombo in tudi protiutež proti Bizancu. Sicer pa Mihael v svojem cerkvenem razmerju do Carigrada in pravoslavja ni ničesar spremenil.

Po Mihaelovi smrti je zavladal njegov sin Bodin (1081—1101), ki je bil s pomočjo Benečanov utekel iz Antijohije v Siriji, kjer so ga imeli Bizantinci v ujetništvu. Tudi za njegovega vladanja je Zeta še gospodovala nad ostalimi srbskimi zemljami, vendar si je že tedaj pridobival vedno večjo veljavo Vlkan, vladar-veliki župan v Raški, dasi je spočetka še priznaval Bodinovo nadoblast. Za Bodina se je vršila prva križarska vojna, v kateri so križarji v mnogoštevilnih četah potovali čez Balkanski polotok, en del ob cesti Belgrad-Niš-Sofija-Carigrad, drugi pa skozi Istro, Dalmacijo in Zeto na Drač in Bitolj ter Solun. Oboje so Srbi in Bolgari zaradi roparskih napadov sovražno sprejemali ter se mnogo bojevali z njimi; vendar pa je Bodin križarje blizu svoje prostolice Skadra prijateljsko sprejel.

Že zadnja leta Bodinove vlade je močno pešala moč Zete. Po njegovi smrti pa so se vneli domači boji za nasledstvo, ki nikakor niso hoteli pojenjati. Te boje so porabile srbske pokrajine, da so se zopet osamosvojile od zetskega vodstva; poleg Zete je Raška vedno bolj stopala v ospredje s tendenco, doseči prvo oblast nad srbskimi zemljami. Tako so dobili boji, ki so jih bojevali pretendenti za kraljevsko nasledstvo, po vmešavanju

Raške značaj borbe za premoč med Zeto in Raško, v kateri je slednja naposled zmagala.

V te dinastične boje v Zeti pa so se vmešavali tudi Bizantinci in sicer navadno kot nasprotniki Raške. Vsled tega je bizantinski vpliv vedno bolj naraščal; ne le bizantinska vrhovna oblast se je kazala vedno občutneje, polagoma se je opustil celo kraljevski naslov.

*
* *

Raška doseže zopet premoč nad Zeto. Ko so se v Zeti v medsebojnih bojih in pod tujim vplivom urno menjavali kralji ter je država hitro slabela, se je vedno bolj krepila prava Srbija ali Raška.

Že za poslednjih Bodinovih let je postajala Raška vedno samostojnejša, kar je bilo delo velikega župana Vlkana. Ta je bil zelo podjeten, bojevit vladar, ki je dal zelo veliko opraviti znamenitemu bizantinskemu cesarju Aleksiju Komnenu. Dasi je dosegel v bojih zelo velike uspehe nad Bizantinci, vendar se je moral slednjič sporazumeti z njimi ter jim izročiti talce. Po smrti Vlkanovi so se tudi v Raški začeli notranji boji za nasledstvo, dokler ni slednjič okrog 1123. zavladal Uroš I., za njim pa Uroš II. (ok. l. 1149.).

Ko so si začetkom 12. stoletja Madžari priključili Hrvatsko kraljestvo, so pričeli siliti tudi proti jugu na polotok. Prvi uspeh njihove ekspanzije je bil, da so si osvojili Bosno (okr. 1137), ki je v 11. stoletju pripadala Zeti, a je po Bodinovi smrti postala samostojna. Bosno so Ogri imenovali Ramo, po reki Rami, dotoku Neretve, zato so si ogrski kralji odslej lastili naslov „rex Ramae“.

Dežela je seveda slejkoprej obdržala samoupravo; njen vladar, ki je priznaval le ogrsko nadoblast, se je imenoval ban ali veliki ban. Med najstarejšimi se omenja ban Borić, prav spreten vladar, ki je pomagal Madžarom zoper Bizantince. Ker je bila Bosna enako kakor Hrvatska od XII. stoletja dalje v odvisnosti od Ogrske, bo o nadaljni zgodovini te pokrajine govor v zvezi s hrvatskimi zadevami,

Istočasno pa so tudi Bizantinci pod Komneni nastopali ofenzivno proti Ogrski, hoteč razširiti v njej svoj vpliv. Razumljivo je, da so v teh dolgotrajnih bojih veliki župani skušali doseči v naslonitvi na Madžare čim večjo neodvisnost od Carigrada. Vzpričo izredne vojaške sposobnosti, ki sta jo razvijala Komnena Ivan in Manuel, se Srbom to ni posrečilo in so pač ostali ves čas vojaško slabejši ter politično zavisni. Za Uroša II. je bilo ugodno, da se je nahajalo glavno bojišče ob ogrsko-bizantinski meji ob Donavi med Belgradom in Braničevim ter v Sremu, tako da srbsko bojišče kot podrejeno ni toliko trpelo.

Za Urošem II. je zavladal okrog l. 1162. veliki župan D e s a, ki je prišel na prestol bržkone nasilnim potom. Njegov cilj se kaže ob vsaki priliki: osvoboditi se bizantinske nadoblasti in doseči popolno samostojnost. Zato je skušal doseči zvezo z Benečani, z Nemci, predvsem pa z Madžari. Toda Manuel je spregledal njegove načrte ter ga je še pravočasno prisilil k pokorščini, to tem ložje, ker je v splošnem vedno obvladal Madžare. Pač pa je Desa definitivno zagospodoval Zeti; ko se je namreč tam dvignila stranka, sovražna Bizantincem prijaznemu Radoslavu ter po-

zvala v deželo Deso, je ta prišel in zavzel večino Zete in Trebinja; Radoslavu je ostal le ozek pas med Skadrom in Kotorom.

Ko pa je Manuel l. 1165. obnovil bizantinsko oblast nad Dalmacijo, Hrvatsko in Bosno, se je hotel iznebiti tudi Dese, ki je vedno le čakal prilike, da potegne s sovražniki Bizanca. Udaril je z vojsko v Srbijo, premagal Deso, ga ujel in odpeljal s seboj. S srbskimi zemljani je zopet razpolagal bizantinski cesar, ki jih je razdelil med sinove Zavide, pregnanega člana vladarske rodbine raških velikih županov. Najstarejšega Tihomira je postavil za velikega župana, Miroslavu je dal Zahumlje, Stracimiru kraje okrog današnjega Čačka, najmlajši Nemanja pa je dobil ozemlje med Rasom in Nišem, pozneje pa mu je podelil Manuel še Dubočico, pokrajino v okolici današnjega Leskovca.

Tako so se morale srbske pokrajine vnovič pokoriti Bizancu, ali koj nato pa so se vnovič dvignile in sledila je ena najslavnejših dob srbske zgodovine.

* * *

Štefan Nemanja (1168—1196). Nova doba začenja za srbsko zgodovino z Nemanjo. Bil je, kakor smo čuli, sprva eden izmed delnih vladarjev Srbije; vladal pa je v svojem okrožju izredno umno, zidal cerkve in samostane in imel v prebivalstvu močno oporo. A kmalu je prišlo do boja med brati, zlasti med velikim županom Tihomirom in Nemanjo, o čemer pa smo pomanjkljivo poučeni. Vemo le, da je bil uspeh ta, da je moral Tihomir bežati iz dežele ter da je Ne-

manja postal veliki župan (ok. 1168). Ker pa se je kmalu zameril bizantinskemu cesarju Manuelu, bržkone ker se je proti njemu naslanjal na Ogrsko, je ta poslal nadenj močno vojsko, v kateri so se nahajali tudi srbski emigranti, med njimi Tihomir. Na Kosovem pri Pantinu je prišlo do hude bitke, v kateri so Srbi popolnoma zmagali; Tihomir je na begu v Sitnici utonil.

Ta zmaga je utrdila Nemanjevo moč na znotraj, a njegova oblast se je kmalu razširila tudi na zunaj. Osvojil si je namreč vso Zeto s Skadrom in primorskimi kraji vred; tudi Kotor se mu je podal ob tej priliki. S tem je bila definitivno končana dolgotrajna borba za premoč med Zeto in Raško na korist slednje. Pozneje se je veliko trudil, da bi si osvojil tudi Dubrovnik, kateremu so pomagali Normani, ali to se mu kljub velikemu naporu ni posrečilo.

V zvezi z razmerami v Ogrski, ki je bila ponovno zapletena v boj z Bizantinci, je sklenil Nemanja zvezo z Benečani, ki so se bili med tem zelo ojačili in so se nahajali ravno v sporu z Manuelom. Ali ta je bil postavil na ogrski prestol svojega pristaša Belo III., tako da je imel sedaj proste roke proti Srbiji. Ta nenadni preokret političnega položaja je povzročil, da je bil Nemanja osamljen; iz Sofije je udaril Manuel nanj ter ga prisilil, da se mu je podal (1174). Vzel ga je s seboj v Carigrad, kjer so vsi občudovali lepo postavo izredno močnega srbskega kneza; vendar pa mu je kmalu dovolil, da se je vrnil na Srbsko.

Odslej je ostal Nemanja ves čas, dokler je vladal Manuel, zvesto pod njegovo vrhovno oblastjo; to dobo je izrabil za notranjo državno

okrepitev. Svojo moč je opiral v glavnem na duhovništvo, pri čemer je smatral pač pravoslavje za državno vero. Vendar pa ni morda nastopal proti katoličanom, ki jih je bilo mnogo, zlasti v primorskih pokrajinah. Pač pa je hotel na vsak način iztrebiti sekto bogomilov.

Bogomilska sekta (bogomili ali patareni) je igrala v južnoslovanski zgodovini zelo važno vlogo. Razširila se je na Balkan z vzhoda; v Mezopotamiji in vzhodni Mali Aziji se je najpreje razširil pavlikijanski nauk, ki kaže veliko sorodnost z Zaratustrovo vero. Odtod se je pavlikijanstvo preneslo na zapad, na pr. v bizantinsko južno Italijo ter odtod dalje v Lombardijo in južno Francijo (Albigenzi), zlasti pa na Balkanski polotok. Sem so ga zanesli deloma bizantinski vojaki, deloma priseljeni Grki in Armenci iz Male Azije. Na Bolgarskem se je razširilo za Petra, Simeonovega naslednika, ko je našlo v duhovniku Bogomilu novega organizatorja (ok. 930); po njem so se njega pristaši odslej imenovali bogomili. Bogomilstvo si je tu privzelo slovansko lice; opiralo se je med drugim na slovanske cerkvene knjige. Širilo se je v srbske zemlje, pozneje pa zlasti v Bosno.

Enako kakor Zaratustrova vera, so učili bogomili, da vladata v naravi dva principa, dobro in zlo. Bog je eden, ki je ustvaril dušo in vse nevidno; zli bog, satan pa je ustvaril ves vidni, materijalni svet. Kristus jim je bil samo najvišji angel, ki je imel le navidezno telo, zato je tudi vse njegovo trpljenje le navidezno. Bogomili so zavračali vse zakramente, ves stari testament, za svete knjige so smatrali le novi zakon, niso imeli

ne cerkva, ne oltarjev, ne križa, ne praznikov, ne postov, od vseh molitev so obdržali le očenaš. Hijerarhije niso imeli razvite; ločili so le dede, t. j. nekake škofe, in poleg njih navadne duhovnike. Svetnikov niso častili; vsi bogomili so imeli pristna narodna imena, istotako njih duhovniki, kar je bilo sicer pri kristjanih — tudi pri Srbih ter Bolgarih — izključeno. Kljub vsemu temu so se bogomili, za katere se v poznejši dobi rabi tudi naziv „babuni", „babunska vera", imenovali kristjane. Zlasti so imeli pristašev med duhovščino in menihi, posebno pa tudi med plemstvom.

Nemanja pa je zatrl bogomilstvo s silo. Mnogo bogomilov je zbežalo iz Srbije v sosedne pokrajine, zlasti v Bosno, drugi so se udali. Odslej se v Srbiji sami niso več pojavljali.

Ostala dva brata, Stracimir in Miroslav, sta se bila popolnoma pobotala z Nemanjo in sta pod njegovo nadoblastjo obdržala gospostvo v posebnih pokrajinah z naslovom kneza. Miroslav je pozneje dobil Zahumlje in se je oženil s sestro bosanskega bana Kulina, ki je bila bogomilka.

Zmede, ki so nastale v Carigradu po Manuelovi smrti, je porabil Nemanja, da razširi svojo oblast proti vzhodu in jugu. V ta namen se je zvezal z Madžari. Dočim so ti osvojili Belgrad in Braničevo, so Nemanjeve čete osvojile vse ozemlje preko Vranjega, Lipljana in Laba na jugu, na vzhodu pa do Timoka in Suhe planine, a v zvezi z Madžari so prodrle do Sofije. Srbija je postala zopet samostojna država.

Med tem pa je nastal v Bolgariji upor boljarjev zoper Bizantince. Pod vodstvom bratov

Petra in Asena so si Bolgari s pomočjo Kumanov in Vlahov l. 1186. med Donavo in Balkanom osnovali novo državo z glavnim mestom Trnovom. Nemanja je koj stopil ž njimi v zvezo, smatrajoč jih za naravne zaveznike proti Bizantincem ter jim je pomagal z vsemi sredstvi.

Isti čas pa se je pomikala čez balkanske zemlje križarska vojska nemškega cesarja Friderika I. Barbarose. Med njim in Bizantinci je bilo zelo napeto razmerje, tako da so Srbi in Bolgari v njem videli predvsem nasprotnika Carigradu. Ker je bilo malo preje prišlo do sporazuma med Madžari in Bizancem, je bilo Nemanji še posebno do zveze z Barbaroso. Zato je v pravkar osvojenem Nišu s svojimi brati in z odličnim spremstvom slovesno sprejel nemškega cesarja ter mu ponudil poleg drugega svojo pomoč proti Grkom (1189). Dasiravno dogovori niso privedli do popolnoma konkretnih rezultatov, vendar je pričel Nemanja koj z novimi osvajanji, dočim so se začeli križarji bojevati z Bizantinci na poti ob gorenji in srednji Marici. Nemanja si je osvojil ozemlje med Serdiko (Sofijo) in Prizrenom in zavzel utrjena mesta ob gorenji Strumi, med njimi Velbužd (sedaj Ćustendil), dalje Skoplje, Prizren in mnoga druga.

Ali v svoje nemalo začudenje je dobil Nemanja poročilo, da je Friderik sklenil z Bizantinci mir ter odšel dalje v Malo Azijo, kjer je brž nato našel smrt. Kmalu so se pokazale nevarne posledice spremenjenega položaja. Bizantinski cesar se je dvignil z veliko vojsko nad Nemanjo; ob Moravi blizu Niša se je vnela bitka, v kateri je bizantinska premoč zmagala (l. 1190.). Koj nato je bil sklenjen

mir; Srbija je ostala samostojna država, morala pa je vrniti Bizantincem velik del novoosvojenih pokrajin, med njimi Belgrad, Niš, Skoplje. Vendar pa je Nemanji ostala zemlja do Morave, celo Kosovo in najsevernejša Albanija. Obenem pa je bilo sklenjeno, da se Nemanjev srednji sin Stefan oženi z nečakinjo bizantinskega cesarja.

Po teh vojnih dogodkih so za srbsko državo zavladali mirnejši časi.

Nemanjev najmlajši sin Rastko je bil izredne, mirne nravi; pripovedovanje o življenju menihov na sveti gori Atos je napravilo nanj tolik vtis, da je na tihem pobegnil z očetovega dvora na Atos ter vstopil v samostan, privzemši si meniško ime Sava. Ko se je država nahajala v mirnem, urejenem stanju, je sklenil Nemanja, da tudi sam sledi sinovemu vzgledu. Uredil je najpreje nasledstvo in sicer je postavil za naslednika drugega sina Štefana, v upanju, da bo krvna zveza s carigrajskim dvorom ugodno vplivala na nadaljno razmerje med obema državama. Najstarejšega sina Vlkana pa je pregovoril, da se je odpovedal prestolu in zato dobil vlado v Zeti ter vrh tega še v nekaterih drugih pokrajinah. Nato se je Nemanja na zboru v Rasu l. 1196. odpovedal prestolu ter odšel na Atos, kjer si je privzel kot menih ime Simeon. Tu sta s sinom ustanovila „v spomin na dinastijo in na korist srbskemu narodu“ poseben srbski samostan Hilandar, ki stoji še dandanes. V njem je umrl Nemanja l. 1199. Zaradi velikih zaslug za krščanstvo ga časte pravoslavni kot svetnika.

Nemanja spada med najimenitnejše srbske vladarje. Njegova zasluga je, da je končno združil doslej ločene srbske pokrajine, da je svojo državo združil in jo znatno razširil na vzhod in jug ter ji poleg tega z notranjo ojačitvijo ustvaril temelje, na katerih so v prihodnjih dvesto letih njegovi nasledniki, vladarji dinastije Nemanjičev, razvili starosrbsko velesilo. Zato je potomcem veljal za ustanovitelja srbske države.

14. Slovenske pokrajine v X.—XIII. stoletju. Otokar. Habsburžani.

Čuli smo, da so Madžari kmalu po svojem prihodu svojo oblast razširili najpreje po slovenski Panoniji in da je za časa njihovih napadov na sosedno Nemčijo in Italijo frankovsko - nemška oblast tudi po drugih slovenskih pokrajinah prenehala. Ob Donavi so se razširili Madžari do Aniže, kjer so takrat še bivali nekateri Slovenci. Nemške posadke pa so se umaknile iz sedanje Štajerske ter Kranjske; zakaj po ti poti so hodili Madžari proti Italiji, tako da so Nemci obdržali svojo oblast le v Karantaniji, kjer so se v hribovitem ozemlju lažje ubranili konjeniškim četam.

Ko pa je nemški cesar Oton I. l. 955. premagal Madžare v bitki pri Augsburgu, je brž zopet utrdil nemško oblast v slovenskih pokrajinah. Da bi zavaroval Nemčijo pred novimi madžarskimi napadi, je ob Donavi ustanovil Vzhodno krajino (Ostmark). Oton II. jo je l. 976. izročil Babenbergovcem, ki so vladali tu skoro 200 let in razširili svojo deželo na vzhodu do Litave (Leitha). Po svoji deželi so Babenbergovci naselili toliko Nemcev, da je cela dežela kmalu postala popolnoma nemška.

Ostale slovenske dežele pa so bile sedaj združene v Karantanijo, ki je obsegala razen današnje Koroške tudi Štajersko, Kranjsko in del Primorske. Seveda pa se takrat še niso imenovale z današnjimi imeni. Karantanija je bila spočetka le del Bavarske; l. 976. pa jo je Oton II. ločil od nje in odslej je bila vojvodina zase. Vladali so ji razni nemški vojvode, ki pa so se zelo pogostem menjavali, tako da se nobena rodovina ni dolgo vzdržala v deželi. Vrh tega se je Karantanija kmalu začela cepiti v posamezne grofije in marke, katere vladarji, grofje ali mejni grofje imenovani, so postajali vedno bolj neodvisni od vojvod.

Na vzhodu od prave Koroške je nastala Karantanska marka, ki je obsegala gorenjo in srednjo Štajersko. Ko so ji pozneje zavladali grofje iz mesta Steyr, se je po njih začela imenovati Štajerska (Steiermark).

Južno od nje je bila ob Dravi Ptujska marka, s središčem na Dravskem (Ptujskem) polju; ta se je l. 1148. združila s Štajersko marko.

Dalje na jugu se je razprostirala Savinjska marka, v glavnem ob Savinji in Savi, obsegajoča ozemlje od Pohorja do Sotle. Tudi ta marka se je pozneje združila s Štajerško, vendar pa so v nji pridobili veliko moč Celjski grofje, ki so bili proti koncu srednjega veka najmogočnejši gospodje na Slovenskem.

Kranjska marka (Krajna, Chreina, Carniola) se je razprostirala od Karavank do notranjskega Snežnika; svoje središče je imela spočetka na Gorenjskem (Kranj).

Med Krko in Kolpo se je razprostirala posebna Slovenska marka, imenovana tudi Metlika, ki je najpreje pripadala Hrvatski. Pozneje se je razširila še po velikem delu današnje Dolenjske in se naposled združila z ostalo Kranjsko.

Še bolj razkosana je bila Primorska. Največ je je pripadalo posvetni oblasti oglejskih patrijarhov, ki so imeli v oblasti razen posestev v Furlaniji goriški Kras in pa večino Notranjske s Postojno, Cerknico in Ložem, vrhtega pa velik del Istre od Kopra do Reke, pa tudi Tolminsko. Oglejski patrijarhi so imeli v XI. stoletju celo Kranjsko v oblasti. Ob Soči je nastala razen tega še Goriška grofija, na jugu pa posebna Istrska marka.

Ker se je slovensko ozemlje tako zelo razkosalo, so ga tujci-Nemci tem lažje obvladali, kakor pa bi ga mogli, ako bi ostale slovenske pokrajine združene v eno politično enoto. Vsi gospodovalci, vojvode, grofje, mejni grofje, skratka vsi posvetni oblastniki in uradniki, kakor tudi vsi cerkveni dostojanstveniki v naših deželah so bili Nemci. Ti in pa nemški cesarji, ki so bili vrhovni gospodje naše zemlje, so v tej dobi neprestano podarjali večje ali manjše kose naše zemlje posameznim nemškim velikašem, da so se naselili med naše prednike in si na pripravnih mestih zgradili svoje gradove ter odtod vladali podložnemu slovenskemu kmetskemu prebivalstvu. Ravno tako pa so tudi nemški škofje dobivali v dar velika posestva; l. 973. so dobili brižinski škofje (iz Freisinga na Bavarskem) od Otona II. vse porečje Sore s Poljanšico in vse ozemlje od Radovljice in Bohinja pa dol do Medvod in Idrije; središče

brižinske oblasti je bila (Škofja) Loka. Na tem ozemlju so škofje naseljevali številne nemške naseljence s Koroškega in Bavarskega. — Ozemlje ob Savi Dolinki in Bohinjki do Radovljice s središčem na Bledu so dobili briksenski škofje, med Beljakom in Rabljem pa bamberški škofje, ki so tudi naseljevali Nemce na Slovensko. Vrhtega so dobili ti in drugi nemški cerkveni dostojanstveniki še druga manjša posestva. Enako važno pa je delovanje mnogih samostanov, ki so nastali sedaj po Slovenskem, sestoječ seveda predvsem iz nemških menihov.

Vsi ti nemški mogočniki, bodisi vojvode in plemiči, škofje ter samostani, so poklicali na Slovensko številne nemške kmete, ki so se naselili med slovenskimi prebivalci, Prihajalo jih je vedno več, tako da jih je bilo v goratih delih severne Koroške in severne Štajerske in po sosednih Alpah, kjer so se Slovenci bolj na redko naselili, kmalu več ko naših prednikov. Razen tega pa so se tisti Slovenci, ki so bili okroginokrog obdani od nemških priseljencev, priučili nemščini ter so polagoma pozabili svoj jezik; pa tudi slovenski velikaši, kar jih je ostalo, so se družili z nemškimi plemenitniki, se začeli ravnati po njih, sprejeli njih jezik ter postali slednjič Nemci. Tako se je vršilo ponemčevanje naše zemlje ali germanizacija.

V socijalnem in gospodarskem oziru je seveda tudi v naših pokrajinah zavladal fevdalni sistem, kakor je gospodoval po Nemčiji in zapadni Evropi.

Leta 1246. je zadela smrt zadnjega Babenbergovca Friderika II., ki je imel razen Vzhodne

krajine ali Avstrije tudi že Štajersko v oblasti. Ker ni zapustil moških potomcev, marveč le dve ženski sorodnici, se je vnel razpor o tem, kdo mu naj bo naslednik. Avstrijski velikaši so si izvolili za vladarja O t o k a r j a , češkega kraljeviča, ki je prišel in zasedel dežele. Da bi si pa še bolj utrdil pravico do babenberške dedščine, se je oženil z Marjeto, sestro poslednjega Babenberžana. Štajerske pa se je polastil ogrski kralj Bela IV., ki je imel za ženo nečakinjo zadnjega Babenberžana. Ker pa štajerski velikaši niso marali Madžarov, so se jim uprli in si izvolili Otokarja za vojvodo. Slednji se je dvignil proti Beli ter ga l. 1260. premagal na Moravskem polju in zavladal tudi nad Štajersko.

Med tem pa je l. 1269. umrl Ulrik III., zadnji iz rodovine S p o n h a j m o v c e v , ki so od l. 1122. vladali kot vojvode na Koroškem s prestolico v Št. Vidu in so si pridobili tudi po ostalem Slovenskem, zlasti na Kranjskem, veliko posestev ter se imenovali naposled tudi gospodarje Kranjske. Ta vojvoda je imenoval za dediča Koroške in Kranjske Otokarja, ki je po njegovi smrti res zavladal nad imenovanima deželama. Ker je Otokar med tem postal tudi češki kralj, so bili v njegovi državi, ki je segala od Krkonošev pa do Adrije, združeni Čehi in Slovenci.

Med tem pa so l. 1273. v Nemčiji, ki se je takrat nahajala v popolnem razsulu, izvolili novega kralja R u d o l f a H a b s b u r š k e g a . Ta je imel dotlej le mala posestva v Švici. Kraljevsko oblast, ki vzpričo velike moči in samostojnosti nemških knezov takrat ni mnogo pomenila, je hotel porabiti v namen, da sebi ali svoji rodbini pridobi

novih dežel. Kot kralj je imel namreč pravico, podeliti zapadle pokrajine v fevd komurkoli, torej tudi svojim sorodnikom. Prilika se mu je nudila na vzhodu, kjer je sklenil vzeti Otokarju novopridobljene deželе v Alpah, to je babenberške in sponhajmske pokrajine, izrabljajoč mržnjo nemških knezov do premogočnega in presamozavestnega češkega vladarja.

In res je Rudolf kmalu po izvolitvi zahteval od Otokarja, da mu izroči vse alpske dežele, ki si jih je pridobil brez nemške kraljevske sankcije. Sklenil je zvezo z Madžari in pridrl z močno vojsko do Dunaja. Otokar ni bil dovolj pripravljen; ogrožen od spredaj in od zadaj se je vdal brez boja in se odrekel vsem na novo pridobljenim deželam, kot češki kralj pa je še za nadalje priznal nemško nadoblast (1276). Toda stvar s tem še ni bila popolnoma izgubljena; Otokar se je pripravljal za novo vojno, da si zopet pridobi izgubljene pokrajine. Tako je prišlo do nove vojske, v kateri je Otokar v bitki pri Suhih Krutih l. 1278. podlegel združenim madžarskim in Rudolfovim četam; v boju je sam padel.

Osvojene dežele je Rudolf pridržal za svojo rodbino. Leta 1282. je podelil Avstrijo in Štajersko svojima sinovoma Albrehtu in Rudolfu; že prihodnje leto pa je to v toliko spremenil, da je podelitev omejil le na Albrehta, Rudolfu pa obljubil kako drugo deželo. Koroško je podelil l. 1286. grofu Majnhardu Tirolskemu, ki mu je izdatno pomagal v vojski zoper Otokarja; poleg tega mu je v povračilo za vojne stroške zastavil še Kranjsko in Slovensko marko.

Tako so se Habsburžani polastili prvih slovenskih dežel. Velikaši so se sicer spočetka upirali novim gospodarjem, a niso mogli ničesar opraviti proti njim. Habsburžani so mogli polagoma celo nadalje širiti svojo oblast. Leta 1335. je umrl sin Majnharda Henrik „Koroški“, ki je bil nekaj časa tudi češki kralj; ker ni imel moških potomcev, so se Habsburžani vsled tajne pogodbe z nemškim cesarjem Ludovikom IV. kratkomalo polastili Koroške in Kranjske s Slovensko marko. Rudolf IV. (1358—1365), ki je svoji rodovini pridobil Tirolsko, je prisilil oglejskega patrijarha, da mu je odstopil vse svoje obširne fevde po slovenskem ozemlju, med njimi Postojno, Vipavo in Lož; zato si je Rudolf privzel naslov „vojvoda kranjski“.

Iz dobe, ko so začeli nastopati Habsburžani v naših pokrajinah, imamo prva poročila o znamenitem vmeščanju koroških vojvod na staroslavnem Gosposvetskem polju. Najbolj natančno nam poroča o tem starem slovenskem običaju Janez Vetrinjski, ki je bil začetkom XIV. stoletja opat Vetrinjskega samostana. Popis obreda, ki je pri nas splošno znan, nam kaže, kako se je čuval značaj, da prejme vojvoda oblast iz rok domačega kmetskega ljudstva; zato se je vršil v slovenskem jeziku. Zgodovinsko zanesljivo se poroča, da je bil na ta staroslovenski način na pr. Majnhard Tirolski l. 1286. vstoličen za koroškega vojvodo, enako pa tudi habsburški vojvode od l. 1335. dalje. Od začetka XV. stoletja se je ta staroslavni obred opustil; zadnji, ki je bil še po njem vmeščen, je bil Ernest Železni dne 18. marca 1414. Za njim se je ta obred najprej deloma, pozneje pa popolnoma opustil.

Ni dvoma, da nam je v njem ohranjen sled stare slovenske državne samostojnosti. Novejša raziskavanja kažejo, da se je na Koroškem vstoličenje ohranilo še iz one stare dobe, ko se je med našimi predniki naselilo tudi neko pleme Hrvatov, po katerih je bržkone ostal ta stari politični obred.

---

15. Hrvatska združena z Ogrsko. Arpadoviči. Anžuvinci.

Koloman (1102—1116) ni ostal zadovoljen le s tem, kar si je že pridobil l. 1102., marveč je začel koj stremeti za tem, da si pridobi dalmatinska mesta in otoke, ki so jih vzeli, kakor smo čuli, Benečani v zaščito. Ker je bil v ozkih rodbinskih zvezah z bizantinskim cesarjem Aleksijem, ki se je nahajal v težkih bojih s Seldžuki in Normani, mu je ta privolil, da si vzame Dalmacijo. Ker so bili Benečani po svojih političnih in zlasti trgovskih interesih navezani na Bizantince, so se morali udati ter vzeti cesarjevo odločitev na znanje. Tako se je napotil Koloman l. 1107. z močno vojsko v Dalmacijo, zavzel po kratkem obleganju Zadar, nato pa še Trogir in Spljet, dalje pa tudi otoke Rab, Cres, Osor in Krk. Ker pa so se mu mesta podala po pogodbi in jih torej ni zavzel le s silo, je sklical še istega leta na odprto polje pred Zadrom zborovanje dalmatinskega meščanstva, v katerem je prisegel, da bo ščitil in spoštoval staro avtonomijo dalmatinskih mest ter priznal njih posvetnim in cerkvenim oblastem vse dosedanje privilegije.

Za Kolomana so začele na Hrvatskem prevladovati večje županije nad manjšimi plemenskimi. Istočasno se je začelo tudi sporadično naseljevanje madžarskega plemstva v gostih gozdih Slavonije, kakor se je tedaj začela imenovati pokrajina med Dravo in Gvozdom; tu je imel tudi kralj velika posestva s številnimi podložniki. Onstran Gvozda se Madžari prav do turške dobe niso naseljevali.

Tik pred koncem svoje vlade pa se je Koloman zameril Bizantincem, ki so se sedaj zvezali z Benečani. Slednji so smatrali priliko za ugodno, da se polaste Dalmacije. Z močnim brodovjem so zavzeli dalmatinska mesta in otoke (l. 1116.). S tem se je začela med Benečani in Ogri ter Hrvati borba za posest Dalmacije, ki je trajala preko tri stoletja in pol.

Odslej je bila torej usoda Hrvatske več ali manj tesno zvezana z dogodki v Ogrski. Okrog l. 1133. so po srečni vojski z Benečani dalmatinska mesta razen Zadra in otokov zopet pripadla Hrvatski. Malo potem se je, kakor smo že čuli, ogrska vrhovna oblast okrog l. 1137. razširila tudi nad Bosno, ki se je v XI. stoletju nahajala pod oblastjo Zete.

V politiki ogrskih kraljev so v 12. stoletju igrali največjo vlogo boji z bizantinsko državo, ki se je povzpela pod vlado Komnenov do nove moči. V teh bojih so imeli Ogri svoje zaveznike v Srbih, kakor smo čuli. Za Hrvate so bile te vojske važne zlasti v dobi cesarja Manuela (1143—1180), ki se je vmešaval v težke dinastične borbe na Ogrskem, podpirajoč svoje varovance. Splošno so se ti boji končavali z ogrskimi porazi; Ogri so morali Bizantincem prepustiti Hrvatsko

južno od Velebita ter ona dalmatinska mesta, ki niso bila v beneški oblasti. Dalje so Bizantinci zavladali tudi nad Sremom in Bosno (1167). Šele z Manuelovo smrtjo 1180 je bila v vseh teh deželah zopet obnovljena ogrska oblast.

Hrvatska za Bele II. (III.)[1] (1172—1196). Bela je dal okronati svojega sina Emerika za ogrskega in posebej tudi za hrvatskega kralja. Po Manuelovi smrti je poleg ostale hrvatske ter dalmatinske zemlje tudi Zadar prišel v njegovo oblast. Benečani so napenjali vse sile, da bi si ga zopet osvojili, toda kljub trdovratnemu, deset let trajajočemu boju ga vendarle niso mogli zavzeti. Vlada Bele II. je za Hrvatsko posebno važna, ker je ta vladar prvi pričel podeljevati hrvatskim velikašem županije ter zemljišča kot fevde, to se pravi proti obvezi, da mu postavijo na zahtevo določeno število oborožencev. Tako se je pričelo hrvatsko plemstvo fevdalizirati; prehajalo je v stanje vazalstva, v katerem se je nahajalo takrat vse zapadno- in srednje-evropsko ter tudi ogrsko plemstvo. Hrvatsko in ogrsko plemstvo se je začelo vsled tega izenačevati.

Bela je upeljal glede nasledstva primogenituro, da bi napravil konec bojem za nasledstvo. Doslej je navadno kraljev brat dobil v upravo hrvatsko kraljevino kot posebno „hercegovino“ (ducatus). Bela je odredil, da ima zanaprej to

---

[1] Hrvatje stoje na stališču, da je v državnopravnem oziru Hrvatska vedno tvorila kraljestvo zase, ločeno od Ogrskega, zato štejejo hrvatski zgodovinarji tudi ogrske kralje posebej. Bela je bil na Ogrskem III. tega imena, na Hrvatskem pa šele II. Enakega pomena so dvojne številke pri vseh naslednjih kraljevskih imenih.

pravico edinole kraljevič-prestolonaslednik. Kljub temu pa je koj prišlo zopet do dinastičnih borb. Beli je sledil sin Emerik (1196—1204), kateremu se je uprl mlajši brat Andrej, zahtevajoč zase Hrvatsko z Dalmacijo. Res je Andrej zmagal ter zavladal samostojno nad vso Hrvatsko, odkoder je napadel celo Zahumlje, kakor bomo še čuli, toda slednjič je le podlegel Emeriku.

Za časa teh borb se je v Benetkah zbrala četrta križarska vojska. Ker ni imela denarja za prevoz, so jo Benečani najeli za boj zoper Zadar, ki so ga bili že tako dolgo brezuspešno oblegali. Ker mesto ni dobilo nikake pomoči ne od Ogrov, ne od Hrvatov, je bilo l. 1202. zavzeto ter popolnoma razrušeno. Meščani so sicer mesto zopet pozidali, morali pa so se pokoriti Benetkam pod težkimi pogoji.

Pri srbski zgodovini bo še govor o tem, kako se je ogrski kralj Emerik vtikal v srbske zadeve za vlade Štefana Prvovenčanega, izrabljajoč med drugim tudi svoje ozke zveze s papeško stolico. Na podoben način je nastopil tudi v Bosni. V tej deželi je vladar ban Kulin, ki ga je postavil še cesar Manuel (okr. 1170—1204). Čuli smo, da se je bogomilstvo ravno v Bosni prav močno razširilo; morda ga je pospeševala ravno borba, ki so jo bojevali dalmatinski Latinci, kamor je spadala Bosna v cerkvenem oziru, zoper slovansko bogoslužje. Na poziv papeža Inocenca III. je zahteval Emerik od Kulina, da nastopi zoper bogomile; na njegov pritisk so se res bosanski bogomili odrekli krivoverstvu ter se vrnili zopet v katoliško cerkev. Ker pa bogomilstva v Bosni s tem nikakor še ni bilo konec, so izrabljali Ogri

neprestano verski moment ter so pridrli, hoteč iztrebiti to sekto, ponovno v deželo, pri čemer jih je vodil poglavitni namen, podvreči si jo popolnoma svoji oblasti.

Emerikov naslednik je bil že imenovani Andrej I. (II. 1205—1235), lahkomiseln in zapravljiv vladar. Ko se je odpravljal na križarsko vojsko, a ni imel potrebnega denarja za prevoz, se je odrekel na korist Benečanov svojim pravicam do Zadra (1216), na kar se je peljal na beneških ladjah v Orijent. Svojim vsemogočnim velikašem je moral podpisati celo vrsto privilegijev, takoimenovano „Zlato bulo“ l. 1222., katere zadnja točka se glasi, da ima plemstvo pravico upreti se z orožjem svojemu kralju, ako bi se ne držal v njej določenih točk. Vendar pa je bila ta točka l. 1231. v toliko spremenjena, da je bilo izločeno jamstvo „oboroženega odpora“ z določitvijo, da posreduje v takih slučajih ostrogonski nadškof kot razsodnik. Navedena „ustava“ je za nadaljno ogrsko ter hrvatsko zgodovino zelo važna, ker je povzročala nebroj spopadov med vladarji in plemstvom.

Za Andrejeve vlade se je tudi na Hrvatskem plemstvo zelo ojačilo. Ker se je vedno bolj fevdaliziralo, so vladali posamezni velikaši v svojih županijah takorekoč nezavisno, vzdržujoč močne vojske nižjega plemstva. Med najmogočnejše spadajo knezi s Krka, ki so že l. 1193. dobili modruško županijo, l. 1225. pa še Vinodol. Tako je začela rasti oblast Krških knezov, ki so se početkom XV. stoletja začeli imenovati Frankopane (Frankapane). Enako mogočni so bili Bribirski knezi iz plemena Šubićev, v XIV. stoletju Zrinjski imeno-

vani, dalje še Kačići, gospodarji primorja od Žrnovnice pri Spljetu do Neretve, in Svačići, gospodarji Cetinske županije. Ti velikaši so se radi vojskovali med seboj ali pa napadali primorska mesta. Tudi napram ogrskim kraljem ter po njih postavljenim banom so se kazali zelo uporne; prišlo je celo do večjega upora v južni Hrvatski. V bojih, ki so se vršili po suhem in na morju, pa so Hrvatje, ki so jih vodili Svačići, vendarle podlegli (1229) Kolomanu, Andrejevemu sinu, ki je postal l. 1226. vojvoda (herceg) hrvatski. Ta je sedaj iskal prilike, da bi tudi v Bosni uveljavil ogrsko oblast.

B o s n a je za bana Kulina obsegala na vzhod vso zemljo do Drine, na zapadu ob srednjem Vrbasu takoimenovane „Donje krajeve", ki so nekdaj pripadali Hrvatski, na severu pa S o l i in U s o r o (ob Usori, Bosni in Spreči). Za njegovih naslednikov Bosna ni vedno obsegala vseh navedenih ozemelj. Kulinu je sledil sin Štefan (1204 do 1232); ker pa se je preveč nagibal na katoliško stran, so ga bogomili vrgli s prestola ter posadili nanj Mateja N i n o s l a v a (1232—1250), krepkega vladarja in vnetega bogomila. Proti bogomilstvu, ki je s tem popolnoma zavladalo v Bosni, je nastopil papež Gregor IX., pri čemer je našel v Ogrih vnete pomočnike. Papež je pozval kristjane na križarsko vojsko zoper Bosance; Koloman je udrl v Bosno, po hudih bojih zavzel deželo in skušal z mečem iztrebiti bogomilstvo. Tedaj je kralj Andrej Kolomanu izročil Bosno v popolno last, kar je tudi papež potrdil (1237); dalje je bila Bosna ločena od dubrovniške nadškofije ter prideljena k ogrski kaločki nadškofiji, kateri je pri-

padala, dokler ni bila ustanovljena nadškofija v Zagrebu (1852). Ninoslav in bogomili so se sedaj udali ter sprejeli na videz katoliško vero. Koloman je mogel sedaj prodirati dalje ter si je l. 1237. osvojil celo Zahumlje. Bilo je videti, da je Bosna zopet pridobljena za katoličanstvo. Ali komaj je bil Koloman s križarji iz dežele, že se je zopet dvignil Ninoslav z Bosanci ter začel vnovič borbo zoper katoličanstvo ter ogrsko oblast (1240). Ker je bila Ogrska zaposlena na drugi strani, je Ninoslav vladal odslej svobodno in nezavisno, sklepal celo zvezo z Dubrovnikom in se vmešaval v zadeve Srbije.

Tatarski naval. Med tem je bil na Ogrskem po smrti Andreja zavladal Bela III. (IV., 1235—1270), ki se je dal kronati skupno za ogrskega in hrvatskega kralja; odslej se ogrski kralji sploh niso več dali posebej kronati kot hrvatski vladarji. Takrat so navalili na Ogrsko divji Tatari, ki so si bili med tem pokorili vzhodno Evropo. Ogrska vojska, v kateri so bile tudi hrvatske čete pod vodstvom Kolomana, se jim je postavila nasproti pri Mohi, nedaleč od Miškolca. Tu pa je bila popolnoma premagana in razpršena (1241). Kakor povodenj so zagrnile tatarske trume deželo ter morile vse, kar jim je prišlo pod roke. Bela je bežal na jug in se ustavil v Zagrebu. Ko pa so Tatari udarili že preko Drave, se je umaknil še dalje v dalmatinska mesta in na otoke. Tatari so med tem opustošili Hrvatsko, tako tudi Zagreb ter pridrli pred obmorska mesta. Tu pa so trdni mestni zidovi vendarle obvarovali ogrske begunce pred tatarskimi preganjalci. Ko pa je prišla vest, da je v Aziji umrl vrhovni kan Oktaj, so se

Tatari vrnili na vzhod preko Bosne, Srbije in Bolgarske.

Hrvatska je bila strašno opustošena, ljudje raztepeni na vse strani po gozdih in gorah; le polagoma so se vračali zopet na razdejane domove. Ker pa je bilo pričakovati, da se bodo tatarski navali ponovili, je dal Bela tudi po Hrvatski graditi nova utrjena mesta, ki naj bi prebivalcem nudila zavetje. V druga že obstoječa mesta in trge pa je pozval tuje, pred vsem nemške obrtnike, ki so dobili velike privilegije v opravnem, sodnem in cerkvenem oziru; na ta način so nastala svobodna kraljevska mesta, podrejena le kralju. Tako je bila 1242 osnovana svobodna kraljevska občina Gradec (Grič) tik Zagreba, (ki je obsegal takrat le Kaptol z današnjim vzhodnim delom dolenjega mesta), dalje Samobor, Križevci in dr. Dočim so se doslej mesta nahajala le ob Adriji, so se odslej razvijala tudi po notranji Hrvatski, med Dravo in Savo, ali pri tem pa se je po njih širil nemški jezik, nemško pravo in običaji.

L. 1242 se je Zadar zopet uprl Benečanom; toda slednji so si mesto kljub hrvatsko-ogrski pomoči znova pokorili. Koj nato so se vneli na Hrvatskem notranji boji. Neki teritorijalni spor med Trogirom in Spljetom je bil razsodil kralj v škodo Spljeta, katerega meščani pa so zgrabili za orožje. Med obema mestoma se je vnela srdita borba, v katero so se zapletli tudi mnogi hrvatski velikaši. Spljet, ki je nastopal proti Beli, je iskal zaveznikov; pomagal mu je zlasti bosanski ban Ninoslav. Vendar pa je Bela premagal nasprotnike in zavzel Spljet, dočim je menda z Bosno

sklenil mir, ne da bi bilo prišlo do posebnih vojnih dogodkov.

Proti koncu svoje vlade je preuredil Bela upravo Hrvatske tako, da sta deželo upravljala odslej dva bana, hrvatsko-dalmatinski in slavonski, od katerih je imel slednji vrhovno oblast. Tako je bila Hrvatska odslej razdeljena v dve politični in upravni skupini. Dalje je osnoval Bela tudi posebno banovino Mačvo, ki je obsegala zemljo med Drino in Kolubaro, Savo in Cerplanino s središčem blizu današnjega Valjeva; tej enoti sta bili pozneje, zlasti v XIV. stoletju, priključeni tudi sremska in vukovska županija.

V Bosni je po smrti bana Ninoslava vsled notranjih razprtij zopet narastla veljava Ogrske. Od Bosne je Bela ločil banovino Usoro ter banovino Soli (okraj Soli, danes Tuzla), ki ju je izročil ogrskim velikašem. Le v notranji, pravi Bosni so vladali potomci Ninoslava, najpreje Prijezda, nato pa njegova sinova Prijezda II. in Štefan Kotroman, ustanovitelj znamenite bosanske vladarske rodovine Kotromanićev.

Beli so sledili poslednji trije Arpadoviči: Štefan VI. (V., 1270—1272), Ladislav III. (IV., 1272—1290) in Andrej II. (III., 1290—1301). Vlada teh kraljev ni bila krepka. Ponovno so izbruhnili notranji boji, ki so divjali zlasti tudi po Hrvatskem; v njih se pojavlja več hrvatskih velikašev nemškega in madžarskega pokolenja. Zlasti so bili težki zunanji in notranji boji za poslednjega Arpadoviča Andreja, kateremu so mnogi nasprotniki oporekali arpadsko pokolenje. Med njimi je bila najvažnejša dinastija Anžuvincev v Neaplju, ki je bila v sorodu

z Arpadoviči ter je trdila, da ima več pravic do ogrskega prestola kakor Andrej. V te boje so bili zapleteni tudi hrvatski velikaši. Anžuvinci bi si radi pridobili mogočne kneze Šubiće, po Bribiru tudi Bribirske imenovane. Pavel Šubić je bil takrat ban v Primorju; neapeljski dvor mu je podelil dedno bansko pravico, koj nato pa mu je tudi Andrej podelil isti izredni privilegij. Tako so postali Bribirski knezi z banom Pavlom dedni bani hrvatsko-dalmatinske banovine ter vsled tega prvi velikaši Hrvatske, dočim so postali ostali velikaši na ta način njegovi vazali (1292 oz. 1293). Ko pa je l. 1301. kralj Andrej nenadoma umrl, je ban Pavel nemudoma pripeljal Anžuvinca Karla Roberta v Zagreb, odkoder so ga odvedli Ogri v Ostrogon ter ga okronali za ogrskega kralja kot Karla I. Tako so l. 1301. zavladali Anžuvinci na Ogrskem in Hrvatskem.

Videli smo, da so se zvršile na Hrvatskem velike izpremembe v dobi 200 let, kar je stala dežela pod vlado Arpadovičev. V začetku je sicer res obstojala kot država zase, kot nekaka kraljevska sekundogenitura; kralja je na Hrvatskem zastopal kot samostojen, njemu ravnopraven vojvoda ali herceg, najožji sorodnik, navadno brat ali sin. Pozneje pa so jeli Hrvatsko vedno bolj smatrati za podložno deželo ter jo kosati na posamezne dele. Dalje so Arpadoviči vpeljali fevdalni sistem; po več žup skupaj so združili v večje upravne enote, županije, katerim niso več prebivalci sami volili župana, temveč ga je kralj kratkomalo imenoval. Še več, županije so postale dedna last posameznih velikaških rodbin. — V Hrvatski so se začela razvijati mesta, ali obenem pa so tudi pri-

hajali madžarski in nemški meščani in velikaši, ki so do dobili velika posestva in dosegli visoka dostojanstva.

Anžuvinci. Kralj Karl I. (1301—1342) se je moral vsa prva leta svoje vlade bojevati s protikralji, ki so tudi hoteli zavladati na Ogrskem in Hrvatskem, opirajoč se na številne pristaše v deželi. V te boje se Hrvatska ni vtikala; tu je bil Karl priznan koj spočetka. Kljub temu pa so hrvatski velikaši vladali povsem samostojno v svojih pokrajinah. Zlasti veliko moč je dosegel knez Pavel Šubić-Bribirski, o katerem smo čuli, da je postal dedni ban Hrvatske in Dalmacije. Člani rodbine Bribirskih knezov so imeli v oblasti številna mesta ter posestva. Ban Pavel pa je bil od l. 1299. celo vrhovni gospodar cele Bosne do Drine, ker ga je bosanski ban Štefan Kotroman priznal za svojega vrhovnega poglavarja. Tako spada ta mogočni velikaš pač med najimenitnejše može hrvatske zgodovine, saj je vladal kakor nekdaj narodni kralji nad velikim delom nekdanje hrvatske države. Od vseh mest na dalmatinski obali je edini Zadar ostal pod beneško vlado; ban Pavel je pregovoril mesto, da se je uprlo Benečanom, želeč se priključiti bribirskim knezom. L. 1312. pa je Pavel umrl. Sin Mladen, ki mu je sledil, je bil sicer izredno omikan in hraber mož, ali ne tako spreten in miren politik kakor oče. Borba z Benetkami zaradi Zadra se je zaključila neuspešno, mesto je moralo ostati pokorno republiki. To je zelo zmanjšalo njegov ugled; bodisi velikaši kakor mesta so kazala vedno večjo upornost. Začeli so se težki boji med Mladenom in nasprotniki, med katerimi sta stali na prvem mestu mesti Trogir in

Šibenik, ki sta se slednjič podali pod beneško varstvo (1322). Ko je Mladen zoper odpadli mesti zahteval pomoč pri hrvatskih velikaših, so ti potegnili z njegovimi nasprotniki ter pozvali tudi kralja na pomoč. Karl I., kateregа stremljenje je bilo, pokoriti ali ponižati premogočne velikaše, je smatral priliko za primerno, da poniža Šubiće, ki so si zgradili premočno pozicijo. Prišel je z močno vojsko na Hrvatsko, sklical zbor velikašev v Knin, kamor je povabil tudi Mladena z obljubo, da se mu ne bo zgodilo nič hudega. Tu so se pritožbe zoper Mladena zopet ponovile, nakar ga je Karl odstavil od banske oblasti ter ga odpeljal s seboj na Ogrsko, za hrvatsko-dalmatinskega bana pa je postavil dotedanjega slavonskega bana Ivana Babonića.

Toda kakor so bili hrvatski velikaši zoper močnega Mladena, tako so bili tudi zoper novega bana, zakaj njih edino stremljenje je bilo, ne pustiti, da postane kakršnakoli oblast močnejša od njih. Zmede so se kmalu začele znova, velikaši zo zavzeli kraljevsko mesto Knin. Ker pa jih Babonić ni znal krotiti, ga je Karol odstavil, toda tudi njegova naslednika nista nič opravila. Velikaši pod vodstvom vojvode Nelipića so celo bansko in kraljevo vojsko popolnoma premagali (1326), tako da je kraljevska oblast v južni Hrvatski toliko kakor prenehala. Vladali so velikaši po svoji volji bojujoč se pogostem tudi medsebojno. Te zmedene razmere so izkoristili sosedje; mesti Spljet in Nin sta se podali pod beneško „varstvo“. Benečani so odslej vladali vsej hrvatski obali od Zrmanje do ustja Cetine, le Omiš in Skradin sta ostala v oblasti Bribirskih knezov. Istočasno je bosanski

ban Štefan Kotromanić, ki si je bil prisvojil že srbsko Zahumlje, odcepil od Hrvatske vso nekdanjo neretljansko oblast od Neretve do Cetine ter jo priključil svoji državi. Nad preostalo Hrvatsko pa je vladal vojvoda Nelipić med trajnimi notranjimi boji do svoje smrti (1344). Le v Slavoniji, to je v pokrajini od Dravi, Savi in Kolpi je veljala kraljevska oblast.

Karlu I. je sledil sin Ludovik I. Veliki (1342—1382), krepak vladar, ki je postal l. 1370. tudi poljski kralj; njegov brat Andrej pa je postal kralj v Neaplju. Ni čuda, da je energični in sposobni mož sklenil ukrotiti hrvatske velikaše ter v celi Hrvatski zopet obnoviti ogrsko oblast. Po smrti Nelipića je vodila vdova Vladislava v imenu mladoletnega sina politiko svojega moža. Uspešno je odbijala napade slavonskega bana; ko pa je prišel l. 1345. Ludovik sam z močno vojsko na jug, se je morala vdati. Nelipići so bili odslej zvesti kraljevi vazali. Zmagovita ogrska vojska je šla dalje, ker se je na glas o Ludovikovem prihodu Zadar uprl Benečanom. Ludovik je šel mestu na pomoč, ali pod Zadrom je bila njegova velika vojska premagana, in mesto se je moralo zopet podati Benečanom. Sedaj je Ludovik obnovil svojo oblast tudi nad drugimi velikaši. Bribirski knezi, ki so doslej pomagali Benečanom, so mu morali prepustiti Ostrovico pri Bribiru, močno postojanko pred Zadrom, zato pa jim je Ludovik dal grad Zrinj v Slavoniji (1347). Po tem gradu so se Bribirski knezi ali Šubići odslej imenovali Zrinjski.

Ko je strl premoč hrvatskih velikašev, je začel Ludovih Veliki boj z Benetkami, da bi jim

vzel vso hrvatsko-dalmatinsko obalo. Dobro pripravljena vojska, za katero so se zbirale čete v Zagrebu, je res ugodno potekla in v Zadrskem miru l. 1358. so se morali Benečani odreči vsej obali in otokom od Kvarnera do Drača, torej tudi Dubrovniku in Kotoru; bizantinska oblast je bila iztisnjena iz hrvatskih in srbskih zemelj.

Mogočni Ludovik pa se je utikal tudi v bosanske ter srbske in bolgarske razmere, hoteč razširiti svojo oblast tudi na Balkanski polotok.

---

16. Srbija za Nemanjičev.

Štefan „Prvovenčani“ (1196—1228), naslednik Nemanje, je bil dober vojskovodja, spreten diplomat, sploh eden najnadarjenejših Nemanjičev. Prva doba njegove vlade je bila mirnejša, kmalu pa se se začeli burnejši časi.

Ogrska je bila naraven zaveznik srbski zoper Bizantince, dokler se je morala braniti pred ofenzivnimi poskusi Komnenov. Ko pa so po Manuelovi smrti v Carigradu zmede postajale vedno večje in se ji Bizantincev ni bilo več bati, se je madžarska agresivnost obrnila proti Srbiji. Zato imamo med Srbijo in Ogrsko vso dobo Nemanjičev več ali manj napeto razmerje s pogostnimi vojskami. Vse to je povzročala madžarska tendenca, razširiti oblast proti jugu na Balkanski polotok.

Ogrski namestnik v Hrvatski, Dalmaciji in Bosni, kraljev brat Andrej je v smislu očrtanega stremljenja napadel Zahumlje in si ga osvojil (l. 1198). Srbi se mu niso postavili s potrebno energijo v bran, ker je postajalo ta čas razmerje med bratoma Vlkanom in Štefanom vedno bolj napeto. Vlkanu je bilo žal, da je odstopil bratu prvenstvo; hotel si je torej zopet priboriti prvo vlogo. V ta namen si je zunaj iskal zaveznikov,

pred vsem pri Madžarih. Štefan se je obrnil na papeža Inocenca III., enega najmogočnejših mož, kar jih je sedelo na Petrovi stolici, s prošnjo, naj mu pošlje kraljevsko krono. Inocenc je bil pripravljen izpolniti mu željo v upanju, da si s tem pridobi važnega zaveznika na Balkanu. Ogrski kralj Emerik pa je protestiral proti tej nameri, brez dvoma na intervencijo Vlkanovo, ki se je skliceval na stari Dukljanski kraljevski naslov. Toda kmalu je med bratoma izbruhnil celo očiten boj. Vlkan je s pomočjo ogrske vojske osvojil vso Srbijo, pregnal Štefana in zavladal nad vso državo (1202). Ali — priznavati je moral zato vrhovno oblast ogrskega kralja Emerika, ki si je pridel naslov kralja Srbije; ta naziv so si lastili odslej ogrski vladarji. Hkrati pa je Vlkan stopil tudi v ozke stike s katoliško cerkvijo, saj so bili papeži takrat v dobrih zvezah z Madžari.

Velike politične spremembe, ki so se med tem godile na polotoku, seveda niso mogle ostati brez upliva na Srbijo. Čuli smo že, da so križarji četrte križarske vojske slednjič zavzeli Carigrad ter osnovali latinsko cesarstvo. Te zmede so bile pred vsem Bolgarom v korist. Voditelja upora brata Asen in Peter sta bila sicer umorjena, zavladal pa je tretji brat Kalojan, (1196—1207) ki si je s pomočjo Kumanov osvojil v bizantinski oblasti se nahajajoče ozemlje do Morave in Vardarjevo porečje do tesalskih meja z mesti Prizrenom, Skopljem in Ohridom.

Med tem pa je Štefan začel novo borbo z Vlkanom, ki je kmalu podlegel bratu, ker ni dobil pomoči z Ogrskega, kjer so bile nastale med tem notranje homatije.

Med tem pa se je vrnil v Srbijo tretji brat, menih Sava. Latinci so si namreč po vrsti osvajali južne primorske bizantinske pokrajine, uvajajoč kakor v Carigradu povsod katoliški obred. Zato se jim je Sava umaknil na Srbsko, kjer se mu je posrečilo spraviti brata. Ko pa je Vlkan kmalu potem umrl, je ostal Štefan edini vladar cele države, dočim mu je ostal Sava ves čas moder svetovalec.

Še pred razširjenjem bolgarske oblasti si je vojvoda Dobromir Strez v Macedoniji ob srednjem Vardarju osnoval samostojno državo s prestolico v Proseku, toda Kalojan ga je pregnal. Strez se je zatekel k Štefanu, po smrti Kalojanovi pa si je s pomočjo Štefanove vojske zopet osvojil svoje ozemlje in je s srbsko pomočjo kljuboval vsem napadom Borila, Kalojanovega naslednika, pa tudi Latincem, vladajočim v južni Macedoniji. Tedaj so Latinci in Bolgari sklenili zvezo zoper Štefana; z veliko vojsko so napadli Srbijo, morali so se pa že pri Nišu brez uspeha vrniti (okrog 1214). Ko pa je malo nato Strez prestopil na bolgarsko-latinsko stran, ga je Srbom zvesta stranka usmrtila. Te prilike je porabil Štefan, da je svojo oblast razširil proti jugu.

Opasnejši pa je postal položaj, ko sta sklenila zvezó ogrski kralj Andrej in latinski cesar Henrik, hoteč razširiti svojo oblast na škodo Srbije. Ali po zaslugi Save, ki je vodil diplomatske posle, se je Štefan hitro sporazumel z Andrejem, Henrika pa pripravil na pohodu v tako stisko, da se je komaj rešil, in sicer po posredovanju Andreja. Tako je Štefan obvladal položaj proti opasni koaliciji. Nato je sklenil trgovsko pogodbo z

Dubrovnikom, dočim je knez Peter, ki je bil med tem Hum zopet osvobodil ogrske oblasti, priznal njegovo nadoblast.

V tem pa je Štefan dosegel izpolnitev svoje davne želje. Začel je zopet pogajanja z rimsko kurijo zaradi kraljevskega naslova; obetal je brez dvoma cerkveno-verske koncesije. Papež Honorij III. mu je podelil kraljevski naslov in njegov legat ga je l. 1217. slovesno kronal s kraljevsko krono. Zato so mu vzdeli naslov „Prvovenčani“.

Naslanjanje na Rim pa ni bilo všeč večini prebivalstva; bržkone vsled nezadovoljnosti s Štefanovo politiko se je Sava vrnil na Atos. Toda Štefanu samemu je bilo pač le za kraljevski naslov, kajti vidimo, kako je v prihodnje ves zavzet za reorganizacijo — pravoslavne cerkve v svoji državi. Poslal je Savo na nikejski cesarski dvor, kjer je po doseženem sporazumu patrijarh osnoval za Srbijo posebno samostojno nadškofijo ter Savo posvetil za prvega nadškofa (arhiepiskopa) l. 1219. To so storili Bizantinci tem raje, ker so delali z vsemi močmi na to, da si zopet osvoje Carigrad ter z zmago nad vsemi tekmeci zopet vzpostavijo staro bizantinsko cesarstvo.

Tako je postala Srbija samostojna nadškofija. Sava je jel koj po povratku v domovino urejati cerkvene razmere v Srbiji. Poleg stare škofije v Rasu je osnoval več novih škofij, oskrbel potrebne obredne knjige in skrbel tudi za dobre svečenike. V ta namen je ustanovljal potrebne šole, pisal in prestavljal sam cerkvene knjige. Postavil je v vsakem oziru srbsko cerkveno življenje na domače temelje in ga osvobodil bizantinskega vpliva. Sedež

nadškofije je bil spočetka samostan Žiča, kjer so se odslej kronali srbski vladarji.

Osnovanje lastne nadškofije je bilo velike važnosti za Srbijo. V nji je bil položen trden temelj narodni samostalnosti, ki se je izkazal ne le kot notranje ogrodje narodni državi, marveč tudi pozneje v turški dobi kot skoro edina opora zasužnjenemu narodu.

Kakor je sv. Sava poleg strogo cerkvenih knjig napisal na pr. tudi življenjepis svojega očeta Nemanje („meniha sv. Simeuna"), tako se je tudi kralj Štefan bavil s književnostjo. Tudi on je opisal življenje svojega očeta Nemanje („Žitie sv. Simeuna"). Sinova Nemanjeva sta tedaj prva srbska pisatelja.

Kakor oče, je tudi kralj Štefan Prvovenčani malo pred smrtjo stopil v samostan.

Štefan Radoslav (1228—1234). Štefan Prvovenčani je zapustil tri sinove; naslednik na kraljevskem prestolu mu je bil najstarejši Radoslav. Ta je bil slab, nesposoben vladar, ki je živel pod vplivom svojega tasta, epirskega vladarja Teodora in svoje žene. Tudi mati mu je bila Grkinja, zato se je rad udajal grškim vplivom.

Zgodovina njegove dobe je v ozki zvezi s takratnim političnim položajem na polotoku. Latinsko cesarstvo je bilo življenja nezmožen nestvor. Kot tekmeci pa so se za njegovo dedščino poganjali cesarstvo Nicejsko v Mali Aziji, Bolgarska, kjer je Borilu sledil močni in siloviti Ivan Asen II. (1218—1241) in vladarji v Epiru, ki so se tudi smatrali za naslednike Bizantije. Ko je v Epiru zavladal energični despot Teodor, ki je svojo oblast razširil čez Macedonijo s Solunom in velikim

delom Tracije ter se oklical za cesarja, je bila njegova država pač najmočnejša na polotoku in bilo je videti, da v kratkem zasede tudi Carigrad. Toda v strašni bitki pri Klokotnici v Traciji ga je zadela katastrofa; Bolgari so ga popolnoma premagali in ujeli (1230) ter nato svojo oblast razširili nad njegovimi deželami preko Skoplja in Ohrida do Drača; le v Epiru se je obdržal Teodorov brat Manuel.

Te spremembe so imele velik vpliv na Srbijo. Radoslav s svojo nesamostojno, Grkom prijazno politiko ni bil priljubljen, odpor proti njemu pa je bil nemogoč vzpričo izredne tastove moči. Po Teodorovem nenadnem padcu pa so domači nasprotniki pregnali Radoslava in za kralja je bil kronan njegov brat Vladislav. Radoslav se je najpreje zatekel v Dubrovnik, pozneje pa je vstopil v samostan.

Štefan Vladislav (1233—1242) je bil sicer sposobnejši in srečnejši vladar, ali v državo se vendarle ni hotel vrniti notranji red. Vladislavova žena je bila hči Ivana Asena II., zato je bil on pač močno pod bolgarskim vplivom, kar pa je bilo obema državama pač le v korist. Z vsemi temi državnimi spremembami pa ni bil zadovoljen Sava, zato se je slednjič odpovedal dostojanstvu nadškofa ter šel na romanje v sveto deželo. Na povratku odtod je l. 1236. umrl na Asenovem dvoru v Trnovu; njegove telesne ostanke je dal Vladislav prepeljati domov v samostan Mileševo.

V tem pa se je politični položaj v sosedstvu Srbije zopet spremenil. V Bolgariji so po smrti Asena II. (1241), močnega zaščitnika Vladislavovega, zavladali slabotni vladarji in država je

zopet hitro propadala. Isti čas pa je vzhodno Evropo z Balkanom vred preplavil strahoviti naval Mongolov ali Tatarov, kakor smo že čuli. Homatije v času, ko so se Mongoli ob strašnem pustošenju vračali čez severne hrvatske, srbske in bolgarske zemlje zopet v južno Rusijo, je porabila Vladislavu sovražna stranka, da ga je vrgla s prestola in posadila nanj najmlajšega brata Uroša.

Štefan Uroš I. (1243—1276). Za časa njegovega vladanja so bile politične razmere v sosedstvu Srbije še vedno zelo spremenljive, zato se je tudi Uroševa politika pogostem spreminjala. V prvi dobi se je zapletel v boj z Dubrovnikom; povodov za to je bilo več, med najvažnejše spada stremljenje Dubrovničanov, razširiti svojo nadškofijsko oblast nad srbskim katoliškim Primorjem, ki je imelo doslej svojo nadškofijo v Baru. Uroš je navalil na Dubrovnik in pustošil njegovo ozemlje. Dubrovničani pa so bili sklenili zvezo s Humskim knezom Radoslavom, ki je takrat priznaval vrhovno oblast ogrskih kraljev, in z Bolgari. Slednji so sedaj udarili na Srbijo, ojačeni s kumanskimi četami. Spočetka so dosegli sicer uspehe in prodrli v Polimlje, nato pa je bil Uroš srečnejši in posrečilo se mu je skleniti v kratkem ž njimi mir. Sedaj so priznali Zahumljani zopet Uroševo nadoblast in Dubrovničani so bili nenadoma osamljeni ter so morali skleniti neugoden mir.

Med tem so se bili Nicejci vedno bolj razširjali tudi po Evropi, v kar jim je ravno prav prišlo propadanje Bolgarske. Med l. 1246.—1252. so vzeli Bolgarom Tracijo in vzhodno Macedonijo do Vardarja, Epircem pa zapadno Macedonijo in Albanijo z Velesom, Prilepom, Ohridom in Solu-

nom. Uroš je bil spočetka z njimi v dobrem razmerju; pozneje pa so se mu menda zdeli premočni in je zoper nje sklenil zvezo z Epirci in francoskimi knezi, ki so imeli še izza ustanovitve Latinskega cesarstva svoje kneževine po Grškem. V vojski, ki so jo zavezniki začeli zoper Nicejce, so si Srbi osvojili Skoplje, Prilep in Kičevo. Ko pa so bili med tem Epirci in Francozi premagani, je moral tudi Uroš zapustiti osvojeno ozemlje, ostal mu je le Prizren (1258).

Sedaj se je Uroš približal Madžarom, ki so bili takrat med bizantinskimi nasprotniki. Zveza je bila ojačena s poroko Uroševega najstarejšega sina Štefana Dragutina in ogrske princese Katarine. Ker pa ga je ogrski kralj Bela IV. smatral nekako za vazala, se je čutil Uroš užaljenega, zato se je raje približal Grkom. Nicejci so bili med tem l. 1261. zavzeli Carigrad in vzpostavili zopet bizantinsko cesarstvo; pri njih je Uroš upal dobiti zaslombe proti madžarskim pretenzijam. Napadel je z vojsko Mačvo, ki je bila v ogrski oblasti; pri tem pa ga je doletela nesreča, da je bil nele premagan, temveč celo vjet (1268). V mirovnih pogojih je Uroš obljubil, da bo zanaprej delil vlado s sinom Dragutinom.

Nato se je Uroš pridružil koaliciji, ki se je snovala zoper Bizantince, obstoječa predvsem iz Ogrske in južnoitalskih Anžuvincev. K tej zvezi se je Uroš nagibal do konca svoje vlade, vendar pa se Srbi bojev niso udeleževali. Pač pa se je zaradi malenkostnih obmejnih sporov vnela nova vojna z Dubrovnikom, s katerim se je Uroš sploh ves čas nahajal v napetem razmerju. Dubrovničani

v bojih niso imeli sreče, vendar se pa Urošu ni posrečilo, da bi si mesto podvrgel.

Naposled pa je prišlo do boja med Urošem in najstarejšim sinom Dragutinom. Ta je zahteval v smilu dane obljube vlado v polovici države. Ker pa je oče sinovo zahtevo odbil, je prišlo do vojne; s pomočjo madžarskih in kumanskih pomožnih čet je Dragutin premagal očeta v bitki pri Gackem. Uroš je utekel v Zahumlje ter vstopil v samostan. Dragutin je zavladal v Srbiji.

Za Štefana Uroša so pričeli na Srbskem kopati rudo v starih, tekom slovanske dobe seveda opuščenih rudnikih, glavno po zaslugi nemških priseljencev, „Sasov", ki so pribežali semkaj iz Sedmograške pred Tatari. Dohodki iz rudnikov so bili tako veliki, da je Uroš začel kovati denar — prvi med srbskimi vladarji. Vsled povišanih denarnih dohodkov pa je bilo kraljem zanaprej mogoče vzdrževati čim večjo vojsko, s katero se je pod Uroševimi nasledniki začela večja ekspanzija na jug, ofenziva proti Bizantincem. Srbija je postala prva sila na Balkanskem polotoku.

Štefan Dragutin (1276—1282). Ko se je polastil vlade, je svojemu bratu Milutinu odstopil v upravo Zeto, Hum in Trebinje. V zunanji politiki ni spremenil dosedanje smeri ter je ostal zvest očetovim zaveznikom. Ko pa so bili južnoitalski Anžuvinci v vojski z Bizantinci premagani, tudi Srbi ob južni meji niso imeli uspehov in meja je ostala slejkoprej v glavnem na Šar-planini. Ta neuspeh in pa razni drugi vzroki so množili število nezadovoljnih, ki so želeli na prestol brata Milutina. Dragutin se jim ni upiral, zlasti ker je bil v vojnih poslih močno oviran — padel je bil s konja

ter si zlomil nogo. — Odrekel se je torej prestolu na korist bratu Milutinu, ali pod pogojem, da nasledi po Milutinovi smrti na kraljevskem prestolu Dragutinov sin Vladislav. Dragutin si je izgovoril v upravo samo pokrajino okrog Rudnika; kmalu potem pa je dobil od svoje ogrske tašče Elizabete pokrajine, ki jih je ona doslej upravljala, ki so bile torej pod ogrsko oblastjo: Srem z Belgradom, Mačvo in severovzhodno Bosno (Usoro). Temu ozemlju je vladal do svoje smrti (1316).

Štefan Uroš II. Milutin (1282—1321). V zunanji politiki je Milutin sledil bratovi in očetovi poti ter ostal zvest zvezi z Anžuvinci in njihovim zaveznikom tesalskim vladarjem. Toda ravno ob Milutinovem nastopu se je zvršila važna sprememba. Anžuvince, katerih politični cilj je bil zavzeti Carigrad in zopet vzpostaviti Latinsko cesarstvo, je zadela doma velika nesreča. Na Siciliji je nenadoma nastal velik upor („Sicilske večernice“) in dežela se je podala pod oblast aragonskih kraljev (1282). Anžuvinci so bili vsled tega silno oslabljeni; ostal jim je sicer Neapelj, ali začela se je sedaj dolgotrajna borba z Aragonci za posest Sicilije. Bizantinci so se s tem iznebili nevarnega tekmeca. Milutin in Tesalci so bili med tem že začeli vojno, ne da bi kaj vedeli o anžuvinski katastrofi na Siciliji. Srbi so prodirali proti jugu, zavzeli mesto Skoplje, ki so ga s tem Bizantinci izgubili za vedno, in sosednje pokrajine Gorenji in Dolenji Polog ob gorenjem Vardarju, Ovče polje, Zletovo in Pijanac ob Bregalnici. Bizantinski cesar Mihael je poslal nad Srbe močno vojsko, sestoječo iz najemniških čet, pretežno iz Tatarov. Toda že istega leta je umrl, njegov naslednik Andronikos

pa je bil nezmožen vladar, veliko preslab, da bi mogel voditi energično borbo, potrebno za obrambo propadajočega Bizanca. Navale bizantinskih Tatarov so Srbi zmagovito odbili ob Drimu; nato pa je Milutin, ki mu je tudi brat Dragutin poslal pomoči, začel novo ofenzivo ter si osvojil pokrajine Poreč (ob Treski), Kičevo in Debar. Vse osvojene kraje so si Srbi obdržali, ne da bi se sklenil poseben mir; zato pa so ob meji trajali neprestani mali boji.

V tej dobi je bila sosedna Bolgarska zelo oslabljena; nahajala se je popolnoma pod tatarskim vplivom, Tatari so ji določali in odstavljali vladarje. Vrh tega pa so pokrajinski knezi in velikaši imeli skoro neomejeno oblast v svojih ozemljih; tako je vladal Šišman v zapadnem delu dežele s sedežem v Vidinu, v pokrajini Braničevo med Donavo, Moravo in Timokom pa sta gospodovala velikaša brata Drman in Kudelin, bržkone Kumana, ki sta z neprestanimi roparskimi napadi vznemirjala sosedne srbske pokrajine. Da bi napravila temu konec, sta se dvignila srbska vladarja Milutin in Dragutin nadnju, ju premagala in izgnala, Braničevo pa spojila z Dragutinovo oblastjo. Sedaj pa se je dvignil Šišman v pomoč pregnanima ter z močno vojsko, sestoječo iz Bolgarov in Tatarov, naglo prodrl v Srbijo skoro do Peći. Toda Milutin ga je v urnem pohodu zavrnil in šel za njim do Vidina, ga pregnal iz Vidina ter mesto zavzel. Brž nato so sklenili mir; Šišman je priznal Milutinovo nadoblast, zvezo pa so utrdili tudi z ženitbenimi vezmi. Srbsko poseganje v bolgarsko-tatarsko-kumansko območje pa ni bilo všeč tatarskemu mogočniku Nogaju, ki je bil dejanski

gospodar Bolgarije. Zato je pripravljal veliko vojsko iz podložnih narodov, ki naj bi pokorila Srbijo. Milutin pa je odvrnil pretečo nevarnost s tem, da je poslal k Nogaju posebno odposlanstvo, ki ga je znalo potolažiti; Milutinov sin Štefan je moral iti z nekaterimi srbskimi veljaki na tatarski dvor kot talec.

Ker pa so k sreči malo nato med Tatari izbruhnili težki notranji boji, je nehala nevarnost za Srbijo; pa tudi Bolgarska se je mogla zopet osamosvojiti, dasiravno se ta država vsled notranjih razprtij nikakor ni mogla okrepiti.

Spremenjeni položaj je porabil Milutin, da je zopet začel energičneje boj z Bizantinci in jim vzel Drač. Bizantinska država pa je bila že tako slaba, da ni bila več zmožna, z orožjem se ustavljati ojačeni Srbiji. Zato je sklenila mir, po katerem so Srbi obdržali vse v Macedoniji osvojene pokrajine; vrh tega se je Milutin oženil s bizantinsko cesarično Simonido (1299).

Milutin je znatno razširil in ojačil srbsko državo, tako da je bila takrat pač prva sila na polotoku. Želel pa je, da bi mu sledil lastni sin Štefan, ki se je bil za časa tatarskih homatij vrnil domu ter je od očeta dobil v upravo Zeto. Dragotin pa je hotel ohraniti nasledstvo svojemu sinu Vladislavu, zato je prišlo med bratoma do vojne. Ker so velikaši potegnili po večini z Dragutinom, je Milutinu že slaba predla; mogel se je obdržati le na ta način, da je najel tuje, osetske, tatarske in turške najemnike. Tako se je rešil iz težkega položaja; med bratoma je nato prišlo do sporazuma (1313).

Srbski velikaši — kakor tudi Dragutin, so postajali vedno bolj nezadovoljni z Milutinom, ker je pod Simonidinim vplivom preveč popuščal Bizantincem ter jim pošiljal tudi vojaške pomoči v bojih zoper Turke. To je bil poleg vprašanja o nasledstvu glavni vzrok, da se je Milutinu naposled uprl lastni sin Štefan, ki so ga velikaši v Zeti oklicali za kralja. Toda oče ga je premagal brez posebnega napora. Kaznoval pa ga je kruto; dal ga je skoro popolnoma oslepiti (na Balkanu in v Orijentu v srednjem veku običajna kazen) ter ga poslal s celo družino v pregnanstvo v Carigrad. (1314). Dve leti nato je umrl Dragutin; Milutin se je hitro polastil vseh njegovih dežel, naletel pa je pri tem na odpor energičnega ogrskega kralja Anžuvinca Karla I. V vojski, ki se je vnela med obema, Milutin sicer ni mogel obdržati vsega ozemlja, pač pa mu je ostala pokrajina južno od Donave, Braničevo in Mačva z Belgradom.

Tedaj pa so ogrskemu kralju pomagali še južnoitalski knezi, ki so imeli oblast tudi v Albaniji; v bojih, ki so se vneli med to koalicijo in Milutinom, je moral slednji Ogrom prepustiti Mačvo z Belgradom, pač pa si je zato osvojil nekaj mest v severni Albaniji.

Leta 1321. je kralj Milutin umrl. Dasi je doba njegovega vladanja na zunaj prinesla Srbiji mnogo uspehov in velik ugled ter se je država znatno razširila, vendar položaj na znotraj ni odgovarjal tej zunanji poziciji. Milutin je razpolagal z velikimi denarnimi in vojaškimi sredstvi, ki so mu omogočali zunanje uspehe. Ali v notranjih borbah pa se je močno povzdignila oblast velikašev, na škodo centralne kraljevske oblasti, zlasti

proti koncu Milutinovega vladanja. To se je pokazalo posebno usodno, ko je po njegovi smrti nastala težka borba za prestol.

Štefan Uroš III. Dečanski (1321—1331). Koj po smrti kralja Milutina se je vnela borba za prestol, za katerega so se potegovali trije pretendenti: Vladislav, sin kralja Dragutina, Konstantin, mlajši sin Milutinov in njegov popolubrat Štefan, ki se je bil že preje vrnil s svojim sinom Dušanom iz prognanstva v Carigradu. Kakor že rečeno, je bil skoro popolnoma oslepljen; v bojih za prestol je imel na Srbskem največ pristašev, tako da se mu je posrečilo premagati najpreje Konstantina, ki je v boju padel, nato pa ugnati tudi Vladislava, ki je zbežal na Ogrsko. Štefan je bil med tem slovesno kronan za kralja, njegov sin Dušan pa je dobil v upravo Zeto.

Ti notranji boji so bili Srbiji v veliko škodo. Tarentski knez je zopet zavzel Drač, vrhovna oblast Srbije nad Vidinsko kneževino je prenehala, in Bosna, ki se je med tem vedno bolj jačila, si je osvojila Zahumlje (1325), tako da je ostala ta dežela odslej definitivno ločena od Srbije.

Kralj Štefan se je sedaj trudil, da dvigne državo na znotraj in na zunaj, za kar je bil že skrajni čas. Zakaj ravno takrat se je Bolgarska nekoliko okrepila pod vlado carja Mihaela (1323 do 1330), ki je bil sin bivšega vidinskega kneza Šišmana. Mihael je že dolgo mislil na ofenzivo zoper Srbijo, ki je bila videti oslabljena. V ta namen je sklenil zvezo z bizantinskim cesarjem Andronikom III. Na obeh straneh so se pripravljali na vojsko ter vzeli v vojaško službo številne najemnike, Tatare, kavkaške Osete in Romune.

Dočim so Bizantinci pripravljali napad od juga, iz južne Macedonije, je udaril Mihael preko Sofije na zapad. Ali Štefan je bil na straži; pri Velbuždu (danes Čustendil) ob gorenji Strumi sta se udarili sovražni vojski, na vsaki strani je bilo približno po 15.000 mož. Bolgari so bili 28. junija 1330 popolnoma potolčeni, sam car Mihael je padel v bitki. V boju se je po osebni hrabrosti in vojaških zmožnostih odlikoval srbski kraljevič Dušan. Bolgari so hitro sklenili mir; odstopili so Srbiji obmejna okraja Niš in Velbužd; poleg tega pa je oddelek Srbov korakal prav v bolgarsko prestolico Trnovo ter posadil na prestol srbskega kandidata Štefana.

Sedaj se je kralj Štefan obrnil proti Bizantincem. Že v prejšnjih letih, za časa dinastičnih borb med Andronikom II. in Andronikom III., v katere so se tudi Srbi vtikali kot zavezniki prvega, so si osvojili obmejne macedonske pokrajine z Velesom in Prosekom. Po zmagi pri Velbuždu se je tudi bizantinska vojska, zbrana na južni srbski meji, umaknila, in Štefan je sedaj zavzel še nekatera obmejna mesta.

V spomin na te zmage je ustanovil Štefan znameniti samostan Dečane; po njem ima v zgodovini tudi pridevek Dečanski. Sedaj je bila Srbija brezpogojno najmogočnejša država Balkanskega polotoka; obvladala je razen središča na vzhodni strani moravsko, vardarsko in tudi strumsko dolino in se stopnjema, a nevzdržno širila na jug. Pač pa je bilo definitivno izgubljeno Zahumlje, ki je ostalo priključeno Bosni; med glavne vzroke te izgube je prištevati okolnost, da so želeli domači velikaši, kakor vedno in povsod, iznebiti se

močne centralne oblasti ter so smatrali, da bodo pod Bosno lažje samovoljno gospodarili.

Kmalu po zmagi nad Bolgari pa je v Srbiji prišlo do novega prevrata. Med Štefanom in sinom Dušanom, upraviteljem Zete, je izbruhnil razpor in boj. Vzrokov zato je bilo več; Štefan je hotel preskrbeti nasledstvo mlajšemu sinu Simeonu, ki je bil otrok druge žene. Dušan pa je bil izza zadnjih bojev zelo priljubljen, zato je vzbujala očetova namera veliko nezadovoljstvo, zlasti pri velikaših v Zeti, ki so ostali ves čas upornega duha in vedno pripravljeni na upor zoper centralno oblast. Ti so še posebno podpihovali Dušana na boj zoper očeta. Ko je res prišlo do očitega boja, je pridrl Štefan s svojo vojsko pred Dušanovo prestolico, močno obzidani Skadar, vendar pa sta se oče in sin tokrat še mirno sporazumela. Brž nato pa je boj izbruhnil iznova. To pot je bil Dušan urnejši; napadel je nenadno očeta v njegovem dvorcu v Nerodimlju ter ga na begu vjel. Dušana so malo nato kronali za kralja (1331); stari kralj pa je nedolgo za tem umrl v ječi, bržkone nasilne smrti.

S t e f a n   D u š a n   S i l n i (1331—1355). Pod tem najimenitnejšim srbskim vladarjem je dosegla srednjeveška srbska država vrhunec svoje moči. Dušanova mladost je bila dovolj burna; s svojim napol oslepljenim očetom in materjo Teodoro, hčerjo bolgarskega carja Smilca, je preživel otroška leta v prognanstvu v Carigradu. Ko se je vsa družina vrnila v domovino, so Dušana zelo zgodaj uvedli v vladarske posle. Komaj 22 let star je postal kralj Srbije.

Koj v početku svoje vlade je Dušan utrdil svoj upliv v Bolgariji, ko je stopil z novim bolgarskim vladarjem Ivanom Aleksandrom (1331—1365) v ozke rodbinske zveze s tem, da je vzel njegovo sestro Jeleno za ženo. Vsled tega je ostal ves čas svojega vladanja z Bolgari v dobrem razmerju.

Kmalu je pričel Dušan vojno zoper Bizantince, ki jim je vladal energični Andronikos III.; s pomočjo nekega bizantinskega vojskovodje-odpadnika si je osvojil skoro vso južno Macedonijo. Že so se Dušanove čete utaborile pred samim Solunom, že je hotela Srbom prijazna stranka odpreti mestna vrata, ko je prihitel Andronikos sam branit glavno bizantinsko trdnjavo na zapadu. Ker so Madžari med tem na severu pričenjali vojsko, je Dušan sprejel ponudeni mir ter vrnil Androniku najjužnejši del, obdržal pa si severni del osvojenih pokrajin, med temi Prilep in Strumico. Nato je pohitel Dušan na severno mejo, kjer je bil kralj Karl Robert prodrl precej daleč preko Donave; v kratkem času so Srbi Madžare pognali zopet preko meje.

Ko je l. 1341 umrl bizantinski cesar Andronikos III., je nastala težka notranja borba za prestol, ki je trajala z malimi presledki štirinajst let. Umrli cesar je zapustil sina Ivana, ki je bil še dete. Po starem bizantinskem običaju je postal regent dolgoletni prijatelj in vojskovodja Andronikov, Ivan Kantakuzen. Močna stranka na dvoru pa s tem ni bila zadovoljna; duša ji je bila cesarica-vdova Ana. Prišlo je kmalu do odkritega boja, v katerem se je slednjič Kantakuzen sam oklical za cesarja. Boj med obema cesarjema je bil dolgo

neodločen, vmešavali pa so se vanj vsi sosedni vladarji in se seveda ž njim po možnosti sami okoristili.

Kantakuzenu je šlo spočetka zelo slabo; v stiski je iskal zavetja pri Dušanu, kamor se je osebno zatekel. Tu sta sedaj sklenila zvezo; Dušan mu je pomagal s srbskimi četami. Ker pa je Kantakuzen v vojski pokazal malo spretnosti, je postala Dušanu zveza ž njim slednjič neljuba in sporazumel se je z Ano ter nasprotno stranko.

Med temi boji za bizantinski prestol si je Dušan po vrsti osvajal južnomacedonska in albanska mesta. V njegove roke je padla Kroja, takrat najimenitnejše severnoalbansko mesto, Valona(Avlona), dalje Ohrid, Voden, Kostur, Ber, Melnik in slednjič tudi trdni Ser, najmočnejša trdnjava na poti iz Soluna na Carigrad. Drama, Filipi in Hristopolj (Orfano) so istotako postali srbski. Tudi atoški samostani so priznali srbsko nadoblast. Tako se je srbska oblast do okr. l. 1345 razširila do epirskih in tesalskih meja in do obale Egejskega ali Belega morja. V novoosvojenih pokrajinah je Dušan povsod postavil srbske namestnike-upravitelje in v mestih pustil srbske posadke.

Te osvojitve so v Dušanu močneje kot kdaj poprej okrepile davni načrt, osvojiti si celo bizantinsko cesarstvo in svojo prestolico preložiti v sijajni Carigrad, ki ga je poznal še iz svojega detinjstva. V očiten znak svojih aspiracij se je sklenil oklicati za carja. Po naziranju pravoslavnega vzhoda pa je mogel le patrijarh okronati carja; v ta namen je srbski sabor proglasil nadškofa Janićija (Joanikij) proglasil za srbskega patrijarha, s privoljenjem bolgarskega patrijarha v

Trnovem in ohridskega nadškofa, dočim seveda carigrajski patrijarhi nove patrijarhije nikakor niso hoteli priznati.

Na Veliko noč, 16. aprila 1346 je v Skoplju patrijarh Joanikij Dušana slovesno kronal za „carja Srbov in Grkov“ ob navzočnosti mnogobrojnega plemstva in duhovščine. Istočasno je bil sin Uroš kronan za kralja. Novi carski dvor se je obdal z velikim sijajem; oddajale so se časti in naslovi po bizantinskem vzorcu; dvorsko osobje so sestavljali poglavarji najimenitnejših srbskih plemiških rodbin in sorodniki Nemanjićev; vsi ti so dobili obenem v upravo posamevne novoosvojene pokrajine, kjer so gospodarili kakor mogočni samostojni knezi. Poleg tega so tudi cerkve in samostani, zlasti tudi svetogorski, dobivali od dvora velike darove. Veliki denarni viri so omogočali Štefanu, da je vzdrževal vrh tega vedno močno vojsko, ki je bila sestavljena po velikem delu iz najemniških čet.

Leta 1348. je strašna kuga, ki se je bila razširila iz tatarske države preko cele Evrope, hudo gospodarila tudi po Balkanskem polotoku. V tem času si je Dušan ravno osvajal zadnje bizantinske province na zapadnem delu polotoka; zavzel je cel Epir z Etolijo in Akarnanijo in vso Tesalijo. Njegovih pohodov so se udeleževali zlasti albanski velikaši, ki so si prisvojili mnoga posestva odbeglih Grkov. V novo osvojenih pokrajinah je postavil za namestnike „despote“, najimenitnejše svoje vojskovodje in dvorjane. V Carigradu je sicer med tem, l. 1347., prišlo v državljanski vojni do sporazuma; zmagoviti Kantakuzen je vkorakal v Carigrad in odslej naj bi oba cesarja

vladala skupaj, toda država je bila vsled uničujočih bojev izčrpana in nezmožna energičnejšega odpora.

Te prilike je porabil Dušan, da bi uredil sporne zadeve na severni državni meji. Na Ogrskem je vladal takrat eden najimenitnejših kraljev, kar jih je država kdaj imela, Ludovik I. Ta je bil že preje začel boj z Dušanom; vojska pa se je kmalu končala. Ker pa je bil Ludovik zaradi dalmatinskih mest zapleten tudi v boje z Benečani, je imel Dušan v slednjih svoje naravne zaveznike. Zato je razumljivo, da je živel z njimi ves čas svojega vladanja v najboljših odnošajih. Madžarske nadvlade bi se rade iznebile tudi številne mogočne hrvatske plemiške rodovine, kakor tudi Bosna; zato se je še v l. 1343. vršilo pogajanje za zvezo med njimi, Benečani in Dušanom. Do zveze pa ni prišlo; Bosna je ostala na ogrski strani, v glavnem ker se je bala premogočne Srbije, kateri je bila še pred nedavnim vzela Zahumlje. Zaradi slednjega se je razmerje med Bosno in Srbijo celo vedno bolj ostrilo, ker bosanski ban Štefan Kotromanić ni hotel zlepa odstopiti sporne pokrajine. Tedaj se je dvignil Dušan z vojsko ter začel s silo osvajati Hum. Posedel je že velik del dežele (1350), ko je prišlo poročilo, da so Bizantinci začeli ofenzivo v Macedoniji. Dušan je s svojo vojsko nemudoma pohitel na jug ter si v kratkem zopet osvojil vsa mesta, ki so jih bili Bizantinci med tem zavzeli (1351).

Malo nato je nastal znova očiten razdor in boj med obema bizantinskima cesarjema. Ivan Paleolog je pridobil zase bolgarskega carja Aleksandra in tudi Dušana, kateremu je izročil za talca

svojega mlajšega brata. Sklenil je z njima zvezo proti Kantakuzenu, ki pa je dobil pomoč od Turkov.

T u r k i. Ravno v zvezi s Turki je postala ta vojna eden najvažnejših svetovnopolitičnih dogodkov. Turki so se izselili kot mongolsko-nomadsko pleme v prvi polovici XIII. stoletja s planjave vzhodno od Kaspiškega morja ter prišli preko Armenije v Malo Azijo, kjer jih je ikonijski sultan naselil sredi polotoka, v pokrajini okoli mesta Dorileum, ležeči ob bizantinski meji. Tu si je poglavar plemena, O s m a n (1288—1326), po katerem je ljudstvu ostalo ime O s m a n i, v bojih z Bizantinci znatno razširil svoje ozemlje. Ko je l. 1307. padel zadnji ikonijski sultan v boju z Mongoli, je postal Osman samostojen vladar, spočetka z naslovom emir. Njegov sin O r h a n (1326—1359) je bistveno razširil osmansko oblast, zavzel Bruso, kamor je preložil svojo prestolico ter si osvojil tudi staroslavni bizantinski mesti Nikomedija in Niceja; tako je segala njegova država do Marmarskega morja tik pred vrata Carigrada. Podvrgel pa si je tudi sosedne seldžuške oblasti. — Glavna vojaška sila Turkov je obstojala iz konjenice; osmanski konjeniki so bili na glasu kot izredno lahki, urni in spretni. Pod Orhanom pa je že nastajala armada janičarjev (jeni čeri = nova četa), obstoječa le iz pešcev, po večini v islamu in vojaški disciplini vzgojenih ugrabljenih krščanskih dečkov, pa tudi krščanskih najemnikov.

Ta mlada, sveža država je kmalu postala najhujša nevarnost Bizancu. Ali v Carigradu nevarnosti niso spoznali dovolj zgodaj, česar pa jim ne moremo tako enostavno šteti v zlo. Zakaj v osrednji Mali Aziji so že več kakor pol tisočletja

obstojale z malimi izjemami neprestano muslimanske, arabske ali seldžuške države, ki so bile tudi preje že včasih segle do Marmarskega morja. Osmani so bili celo z eno od bizantinskih strank v najboljšem razmerju. Ves čas, kar je divjala v Bizantiji težka dinastična borba med Kantakuzenom in nasprotno stranko, so Osmani zvesto pomagali prvemu. Turške pomočne čete so igrale v Kantakuzenovi vojski glavno vlogo; vse odločilne uspehe so izbojevali Turki. Te pohode pa so porabljali pred vsem zato, da so pokrajine, kamor so prišli, dodobra oplenili, nabirali sužnikov. Hkrati pa so se natančno seznanili z bizantinskimi razmerami, spoznali pa so tudi mnoge evropske pokrajine. Tako so se za časa Dušanovih bojev v južni Macedoniji Srbi že ponovno spopadli s Turki kot bizantinskimi najemniki.

Osmani so torej nastopili kot Kantakuzenovi zavezniki tudi v novi borbi med njim in Ivanom Paleologom ter slednjega slovanskimi zavezniki. Srbske in bolgarske čete so se združile z grškimi ob Marici v bližini Dimotike; tu se je pojavil nenadoma Orhanov sin Sulejman z močno turško vojsko, ki je iznenada napadla nasprotnike. Bolgari so ubežali, Srbi in Grki pa so bili popolnoma premagani (1352). Paleologov ugled je padel vsled tega poraza, še veliko usodnejše pa je bilo, da so postali sedaj Turki pravi gospodarji Tracije. Sulejman je kljub Kautakuzenovim protestom s svojimi četami posedel Kalipoli, prevažno mesto ob morski ožini, kjer je najlažji prehod med Evropo in Malo Azijo (1354). Od tu so Turki vedno češče napadali in plenili sosedne grške in bolgarske pokrajine.

Prvi je Dušan spoznal usodnost zadnjih dogodkov in pravilno ocenil pretečo nevarnost. Zato je pripravljal veliko vojsko zoper Turke. V ta namen se je obrnil tudi na papeža v Avignon ter mu sporočil svoj namen in hkrati željo, da ga papež imenuje za vrhovnega vojskovodjo krščanstva proti Turkom. Obenem je Dušan tudi izjavil papežu, da je pripravljen priznati ga kot očeta krščanstva, namestnika Kristusovega in naslednika sv. Petra, kar je bilo tem važnejše, ker so bili Bizantinci izrekli cerkveno izobčenje nad Dušanom, patrijarhom in vsem zborom, ki je proglasil srbsko patrijarhijo. Papež je vzradoščen odgovoril Dušanu ter sprejel njegov načrt, ali do uresničenja ni prišlo, ker je med tem izbruhnila nova vojska z ogrskim kraljem Ludovikom. Ta je bil prekoračil Donavo, toda Dušan je hitro prihitel na mejo in Ludovik je moral nemudoma nazaj.

Med tem se je položaj v Carigradu popolnoma spremenil. Paleologi so s pomočjo Genuezov nenadoma napadli Carigrad in ga zavzeli, Kantakuzena vjeli ter ga poslali v samostan. Ti dogodki so poleg drugih okolnosti vplivali na Dušana, in njegovo razmerje s papežem se je nepričakovano zopet ohladilo. Vojska z Ogrsko se je nadaljevala; na ogrski strani je bila razun hrvatskih velikašev tudi Bosna, dočim se je Dušan slejkoprej opiral na zavezništvo z Benečani. Kljub vsem naporom Ludovik ni mogel doseči uspehov in Mačva ter Belgrad sta ostala v srbskih rokah. Predno pa je bila vojna zaključena, je Dušan umrl, 20. decembra 1355, še ne petdeset let star. Njegovo truplo počiva v samostanu sv. Arandjela v Prizrenu, ki ga je on ustanovil.

Dušan je bil srbsko državo razširil preko dotedanjih mej, kakor v stari dobi nobeden srbski vladar ne pred njim, ne za njim. Skrbel pa je tudi na znotraj za državni procvit. Najimenitnejše notranje dejanje njegove dobe je zbirka sodobnih srbskih zakonov, znameniti zakonik, ki ga je sestavil in objavil zbor v Skoplju l. 1349. ter ga l. 1354. zbor v Seru še znatno dopolnil. V tem zakoniku se kaže pač znaten vpliv bizantinske zakonodaje; obsega pa pravna določila vseh vrst notranje državne uredbe.

Dušanova država je bila zelo bogata; malo sodobnih vladarjev je razpolagalo s tolikim denarjem, kakor prvi srbski car. Zato je imel vedno dovolj najemnikov, med njimi tudi nemške čete, zato je zlasti samostane obdarjal z bogatimi darovi. Njegov ugled je bil velik, ne le po Balkanskem polotoku, temveč tudi po oddaljenih državah. Njegov veliki sodobnik, češki kralj — in obenem nemški cesar — Luksemburžan Karl IV., mu je pisal l. 1355. iz Italije, kjer se je mudil, ko se je dal ravno kronati za rimskega cesarja. Pozdravljal ga je kot „dragega brata“, s katerim ga ne veže le skupen vladarski poklic, temveč tudi plemenska in jezikovna skupnost.

Dušan je bil tudi po svoji zunanjosti od narave izredno obdarjen; lepe visoke postave, vrh tega pa nadarjen, energičen in podjeten. Ker si je osvojil tudi mnoge nesrbske zemlje, albanske, grške in vlaške, je bil njegov dvor razen Srbov, poln Arnavtov, Grkov, pa tudi Bolgarov, Sasov iz rudarskih krajev, dubrovniških, beneških in florentinskih trgovcev.

Eno veliko napako je imela uredba njegove države: upravo posameznih pokrajin je izročal posameznim plemenitašem, ki so bili zlasti v bolj oddaljenih, večjih pokrajinah napol samostojni. Močna osebnost Dušanova jih je pač vezala na centralno silo države; ko pa je po Dušanovi smrti zavladal slabotni sin Uroš, so se ti carski namestniki zares smatrali za samostojne vladarje v svojih predelih. In to je postalo kmalu usodno za državo; saj so se, kakor smo čuli, eno leto pred Dušanovo smrtjo Turki ustanovili na Kalipoliju.

Car Uroš (1355—1371). Dušanu je sledil na prestolu sin Uroš, ki je bil še mlad, vrh tega pa neenergičen, nezmožen vladar. Bogato in bojevito plemstvo ter mogočni pokrajinski namestniki so nastopali vedno samostojnejše, ko niso več čutili nad sabo trde in vešče Dušanove roke. Za slabotno Uroševo oblast so se brigali vedno manj.

Od moških Nemanjičev je živel razen Uroša še Simeon, Dušanov polubrat. Ta je sam hotel postati Dušanov naslednik; proglasil se je v Kosturu za „carja Srbov in Grkov“, pridobil zase južnozapadne pokrajine ter jel prodirati v severno Albanijo. Boj med njim in Urošem pa so porabili Bizantinci, da bi si zopet osvojili izgubljene grške pokrajine. Ali Simeon se je hitro obrnil proti njim, jih pregnal (1358) iz večine pokrajin, ki so si jih bili med tem osvojili ter odslej vladal v Tesaliji in Epiru do svoje smrti (1370).

Tudi na severni meji je Srbija utrpela izgube. Neugodno je bilo, da so ravno takrat (1358) Benečani sklenili mir z Ogri ter jim odstopili vso

Dalmacijo; celò Duorovnik je moral priznati vrhovno Ludovikovo oblast. Ludovik je prekoračil Donavo in si osvojil Mačvo z Belgradom; v njegovi vojski se je nahajal tudi Ulrih, grof celjski (1359).

Med tem je notranji razkroj srbske države dalje napredoval. Povsod so vladali mogočni namestniki skoro kot samostojni vladarji v svojih pokrajinah. Uroš ni imel moči, da bi preprečil propadanje centralne oblasti; naposled je bil poleg njega kot carja oklican za kralja najmogočnejši med velikaši Vukašin (okr. 1366), ki je bil poleg tega neposredni gospodar pokrajine na obeh straneh Šar-planine z najimenitnejšimi mesti Prizren, Skoplje in Prilep. Vukašinova najmočnejša opora je bil brat Uglješa, ki je upravljal obmejno srbsko krajino na jugovzhodu, proti Grkom in Turkom; njegova prestolica je bila v Seru. Sposobni in hrabri Vukašin se je zlasti trudil, da bi za skupni boj proti Turkom pridobil Srbe in Grke. Vukašinovi pristaši so bili še mogočni bratje Balšiči (Baošiči), ki so vladali v Zeti in severni Albaniji. Velik del velikašev pa je bil Vukašinu nasproten, med obema strankama je prišlo tudi do bojev, dočim je slabotni Uroš postajal vedno bolj brez moči in brez upliva. V Macedoniji so Vukašina povsod priznali kot vrhovnega gospodarja. Pač pa so bili njegovi kakor tudi Uroševi nasprotniki Altomanoviči, ki so vladali v pokrajinah Rudnik, Užice, Senica, v Trebinju, delu Zahumlja in po zapadni Raški. Njihov sosed na vzhodu je bil knez Lazar. Poleg teh najpoglavitnejših knezov je v pokrajinah ostalega ozemlja vladala še cela vrsta na pol samostojnih velikašev;

dejanjsko vlado je Uroš izvrševal le na ozemlju od Šar-planine na severovzhod do Donave.

Turki so se bili med tem utrdili v Evropi, razširjajoč se po Traciji; Orhanov sin Murat I. (1362—1389), pravi ustanovitelj turške moči na Balkanskam polotoku, je preložil svojo prestolico v Adrijanopolj ob Marici (l. 1369.). Neugoden notranji položaj, v kakršnem so se takrat nahajale vse tri balkanske države, Bizantinska, Bolgarska in Srbija, je seveda v največji meri pospeševal oziroma sploh omogočal turško razširjanje. Vendar pa so polagoma vsi sosedje vedno bolj uvidevali težko nevarnost, ki jim preti; bizantinski cesar je prosil pomoči na zapadu, dasi brez uspeha, od Srbov pa sta se zlasti brata Vukašin in Uglješa kot bližnja soseda dobro zavedala preteče nevarnosti. Zato sta sklenila začeti večjo vojsko ter Turke sploh iztisniti iz Tracije. Pozno v poletju leta 1371. se je pomikala srbska vojska, na čelu ji kralj Vukašin z Uglješo, proti vzhodu. Pri mestecu Černomenu (sedaj Čirmen) ob Marici, dan hoda zapadno od Adrijanopolja, so zadeli Srbi na Turke; tu se je vnela 26. sept. 1371 bitka, v kateri so doživeli Srbi strahovit poraz. Turkom se je posrečil nenaden ponočen napad. Skoro vsa srbska vojska je ostala na bojišču, velik del je utonil v Marici, veliko je bilo ujetih; Vukašin in Uglješa sta našla smrt v boju.

Bitka na Marici je eden najusodnejših dogodkov v zgodovini Balkanskega polotoka; z njo se začenja turško gospodstvo nad južnimi Slovani. Turkom so bila sedaj odprta pota na vse strani; njih konjeniške čete so začele prihajati v Macedonijo do Šar-planine in Skopske Crne gore, do

Tesalije in Albanije. Srbski knezi v Macedoniji južno od Šar-planine so bili primorani priznavati sultanovo nadoblast, plačevati Turkom davek in jim dajati pomožne vojske, tako tudi Vukašinov sin Marko, stolujoč v Prilepu, ki se je bil proglasil za kralja („kraljevič Marko").

Dva meseca po bitki na Marici je umrl car Uroš, zadnji potomec dinastije Nemanjičev.

---

17. Bosna za Kotromanićev.

Istočasno, ko so se na Hrvatskem ob nastopu Anžuvincev velikaši silno ojačili, se je v Bosni močno okrepila vladarska rodovina Kotromanićev. Štefana Kotromana sin Štefan Kotromanić je zavladal v Bosni kot ban bržkone še za časa, ko je na Hrvatskem še gospodoval močni ban Mladen Šubić-Bribirski. Po Mladenovem padcu pa sta oblast in ugled Štefana Kotromanića (1322 do 1353) močno narastla. Ogrski kralj Karl, njegov vrhovni gospodar, mu je izročil Usoro in Soli. Za časa dolgotrajnih bojev med hrvatskimi velikaši je Štefan razširil svojo oblast na nekdaj Neretvansko ozemlje med Neretvo in Cetino, imenovano Krajina, in pa na hrvatske župe Duvno, Hlivno in Dlamoč, ki so se pozneje imenovale skupno Završje ali Zapadne strane.

Borbe za prestol, ki so nastale v Srbiji po smrti kralja Milutina, je izrabil Štefan Kotromanić, da je prodrl ob Neretvi do morja ter si osvojil Zahumlje, ki je s tem prenehalo biti del srbske države (1325). Toda car Dušan ni pozabil na izgubljeno pokrajino; ko je razširil Srbijo daleč na jug, je udaril l. 1350. na sever ter prodrl v Bosno in Zahumlje. Toda ker je prišel glas, da so Bizan-

tinci na jugu pričeli z novo ofenzivo, se je moral obrniti ter odhiteti na jug in Bosna je obdržala Humsko zemljo.

Tako je Štefan Kotromanić vladal obsežni državi od Save in Drine do Adrije med Cetino in Neretvo. Ostal je ves čas v dobrih stikih z Ogrsko, priznavajoč njeno nadoblast. Mladi kralj Ludovik se je celo oženil z njegovo hčerjo Elizabeto l. 1353. Za njegove vlade se je bogomilstvo še bolj razširilo po Bosni.

Štefan Kotromanić ni zapustil moških potomcev, zato mu je sledil spočetka brat Vladislav, že prihodnje leto pa sin slednjega, komaj petnajstletni Štefan Tvrtko.

Za vlade Tvrtka (1354—1391) je dosegla Bosna vrhunec svoje moči. Dokler je cvetela na jugu Bosne močna Dušanova Srbija, so Kotromanići proti nji iskali zaslombe pri Ogrski. Zato imamo v tej dobi na eni strani Srbijo z Benečani, na drugi pa Ogrsko in Bosno. V začetku Tvrtkove vlade, po Dušanovi smrti, pa je jela Srbija hitro propadati, hkrati pa so bile Benetke premagane, zato se je sedaj spremenilo tudi razmerje med Bosno in Ogrsko. Ludovik je imel namen, Bosno zmanjšati ter jo pripraviti v popolno zavisnost od ogrskega kraljestva. Zato je začel ščuvati bosanske velikaše, ki so bili že takrat na glasu po svoji samovoljnosti in upornosti, zoper Tvrtka. Tako oslabljen je moral Tvrtko skleniti z Ludovikom zelo neugodno pogodbo (1357), po kateri mu je prepustil Zahumlje od Cetine do Neretve kot doto za Elizabeto, ženo Ludovikovo, dalje v znamenje popolnega vazalstva napram Ogrski obljubiti, da pride z vojsko na pomoč, kadarkoli bi ga kralj

pozval; moral se je tudi obvezati, da bo zatrl bogomilstvo v preostali mu oblasti.

Bosna bi imela po tem dogovoru postati ogrska provinca. S tem pa tudi plemstvo ni bilo zadovoljno, dasi se je preje, naščuvano po Ludoviku, upiralo Tvrtku; zato je prišlo do vojne. Ludovik je prodrl z dvema vojskama v Bosno, toda uspeha ni dosegel (1363). Dve leti na to pa je nastal po celi deželi upor velikašev zoper Tvrtka; na čelo nezadovoljnežem se je postavil sam Vuk (Vlk), Tvrtkov brat. Tvrtko je moral zbežati iz Bosne in Vuk je postal ban (1363). Tvrtko je zbežal k Ludoviku; s pomočjo ogrske vojske se je brž nato vrnil v Bosno, premagal nasprotnike in pregnal Vuka. Sedaj se je posrečilo Tvrtku, utrditi se na prestolu ter po spravi z bratom Vukom pomiriti in urediti državo (1366).

Bosna postane kraljestvo. Odslej je živel Tvrtko v mirnih odnošajih z Ludovikom, ki je na celi južni meji ojačil svojo oblast. Ta mogočni ogrski vladar si je l. 1359. v boju s carjem Urošem zagotovil Mačvo, nato pa je prisilil zapadnobolgarskega vladarja Sracimira, da ga je priznal za svojega vrhovnega gospodarja. Ko pa je Ludovik po smrti kralja Kazimira l. 1370. postal kralj Poljske, je imel s poljskimi ter litavskimi razmerami toliko posla, da se za jug ni več brigal.

Ta okolnost je bila zelo ugodna Tvrtkovi podjetnosti, zlasti ker so se istočasno v Srbiji izvršile usodne spremembe, ko je l. 1371., kakor smo čuli, po bitki na Marici umrl car Uroš, zadnji rodovine Nemanjičev. Tvrtko je bil v daljnem sorodstvu z Nemanjiči, zakaj njegov ded, ban Štefan Kotroman je imel za ženo Elizabeto, hčer

srbskega kralja Štefana Dragutina. Opirajoč se na to sorodstvo se je Tvrtko začel potegovati za dedščino Nemanjičev, hoteč postati njih naslednik. Na ozemlju Uroševe države so vladali mnogi knezi, ki so bili sedaj popolnoma samostojni; s knezom Lazarjem, najimenitnejšim izmed njih, je sklenil Tvrtko zvezo ter si osvojil l. 1374. del Raške, to je ozemlje ob zgornji Drini. Zagospodoval pa je tudi v Zahumlju in Trebinju. Tako je imel v oblasti del tistega ozemlja, ki je nekdaj tvorilo jedro srbske države. L. 1377. se je dal v Mileševu, kjer se je nahajal grob sv. Save, kronati za kralja Bosne in Srbije.

Morda bi bilo prišlo radi tega še do borbe med Tvrtkom in Ludovikom, ali slednji, ki je bil v zadnji dobi svoje vlade kot ogrski in poljski kralj morda najmogočnejši vladar v Evropi, je l. 1382. umrl. Po njegovi smrti so nastali notranji boji za nasledstvo; od dveh hčera, ki ju je zapustil Ludovik, je postala mlajša, Jadviga, poljska kraljica, Marija, ki se je omožila s poznejšim češko-nemškim kraljem, Luksemburžanom Sigmundom, pa kraljica na Ogrskem. Ali ena stranka na Ogrskem ni marala ne Marije, ne njenega moža; med te je spadala tudi večina velikašev na Hrvatskem. Te nezadovoljneže je bodril in podpiral tudi Tvrtko, hoteč razširiti svojo oblast čez hrvatske zemlje. Začeli so se po Ogrski in zlasti Hrvatski dolgotrajni boji, v katerih so hrvatski velikaši celo vjeli kraljico Marijo in jo imeli zaprto. Toda slednjič sta bila Sigmund in Marija vendarle priznana kot vladarja. Tvrtko pa je te boje spretno izkoristil, da si je osvojil Hrvatsko kos za kosom, mesto za mestom (1388—1390), tako da je bila l. 1390.

že cela Hrvatska južno od Velebita z vso dalmatinsko obalo vred — razen Zadra — v njegovi oblasti. Tako se je mogel istega leta oklicati za kralja Hrvatske in Dalmacije.

Kako se je Bosna l. 1389. udeležila bitke na Kosovem, o tem bo govor v naslednjem.

Sedaj je bil Tvrtko na vrhuncu svoje moči. Njegova država, obsegajoča velik del hrvatskih in srbskih zemelj, je bila tedaj največja in najmogočnejša slovanska država na polotoku. Ali predno je mogel Tvrtko popolnoma utrditi svojo oblast v bistveno povečani državi ter tesneje zvezati njene posamezne dele, je umrl l. 1391., star šele petdeset let. Po njegovi smrti pa je začela Bosna hitro propadati, zlasti ker so posledice udarca, ki je zadel dve leti pred Tvrtkovo smrtjo Srbijo, dosegle tudi Bosno.

18. Srbi po bitki ob Marici. Bitka na Kosovem.

S r b i j a z a v l a d e d e s p o t o v. Po bitki ob Marici l. 1371. so srbski knezi južno od Šarplanine morali priznavati turško nadoblast ter plačevati sultanu davek. Severno odtod je Srbija sicer ostala popolnoma svobodna, ali razpadla je po smrti carja Uroša na celo vrsto samostojnih državic, ki so jim vladali nezavisni knezi. V Zeti so vladali Balšići (Baošići), v večjem delu prvotne Raške, v pokrajini Rudnik so gospodovali Altomanovići, v Kosovskem okrožju je bil gospodar Vuk Branković, ki je stoloval v Prištini in je pozneje svojo oblast razširil tudi na Skoplje in Prizren. Najmogočnejši vladar razcepljene Srbije pa je bil k n e z L a z a r Pripčević (ali Hrebeljanović) (1371—1389), ki je vladal razsežnemu ozemlju od skopske Crne gore do Save in Donave na severu; v njegovi oblasti je bilo torej celo Pomoravje. Med vsemi srbskimi knezi je bil brez dvoma on najsposobnejši; z mirno prevdarnostjo je delal na to, da postane naslednik Nemanjićev. Polagoma je razširil svojo oblast nad sosednimi manjšimi velikaši, med drugimi ozemlji je zavzel tudi vso pokrajino do Lima in Drine. Pri močnejših velikaših pa je dosegel po mirnem sporazumu in

z ženitvami, da so se ali podredili njegovemu vrhovnemu vodstvu, ali pa vsaj stopili v ozko zvezo z njim. Da se je bosanski ban Tvrtko oklical za kralja Srbov ter naslednika Nemanjićev, ga ni motilo; nasprotno, ostal je tudi z njim v najboljših prijateljskih stikih.

Take politike pa je bilo Srbiji tudi res nujno potrebno. Zakaj po bitki na Marici se je turška oblast stalno razširjala. Skozi nekdanjo južno Srbijo, to je Macedonijo ter Albanijo, so od l. 1381 prihajale turške čete na roparske pohode v svobodne srbske zemlje, ravno tako na vzhodni strani skozi Bolgarsko, ki se je istotako že nahajala v turški oblasti. Knez Lazar je moral zbrati in in napeti vse sile, da je odganjal plenaželjne Turke. Ker je bila na jugu turška nevarnost prevelika, je Lazar premestil svojo prestolnico v Kruševac; tako se je težišče srbstva začelo pomikati proti severu. Turški napadi pa so postajali vedno silnejši, zlasti odkar so si l. 1386 osvojili Niš, ključ do pomoravske Srbije. Toda Lazar je stal budno na straži; posrečilo se mu je potolči večjo turško roparsko četo pri Pločniku ter zopet zavzeti Niš in Pirot (1387). Naslednjega leta je druga večja turška skupina doživela občuten poraz v trebinjskem ozemlju pri Bileči, kjer jo je potolkel bosanski vojskovodja vojvoda Vlatko Vukovič.

Ti dogodki so vzpodbodli sultana Murata I., da je sklenil udariti z veliko vojsko na Lazarjevo državo ter na Bosno. Lazar sam pa je že dolgo pričakoval večjega turškega napada, zato se je primerno pripravljal na spopad, ki je imel priti.

Tako je prišlo do znamenite bitke na Kosovem. Turško vojsko je vodil sam sultan Murat, ustano-

vitelj turške oblasti na evropskih tleh, s svojima sinovoma Bajazitom in Jakubom ter najimenitnejšimi vojskovodji; v silni turški vojski so se nahajale številne čete iz Male Azije, dalje podložni Grki in Albanci iz Tesalije in Albanije. Srbsko vojsko, ki je bila tudi številna, je vodil knez Lazar; njegovi glavni sobojevniki so bili: zet Vuk Branković, vojvoda Vlatko Vuković, zmagalec pri Bileći, ki je vodil močno bosansko vojsko, katero je poslal na pomoč kralj Tvrtko, in številni srbski velikaši s svojimi četami. Leta 1389. 15. junija, na dan svetega Vida, sta zadeli sovražni vojski druga ob drugo na polju med Prištino in reko Lab. Koj v začetku bitke se je vtihotapil srbski velikaš Miloš (K)obilić v turški tabor ter je zabodel Murata. Miloš je s smrtjo plačal svoje dejanje, Turki pa so oklicali za sultana Muratovega sina Bajazita. Smrt Muratova je povzročila precejšno zmedo med Turki. Že se je bitka nagibala na srbsko stran, že se je turška vojska umikala pred Srbi, tedaj pa se je Bajazit s svežimi četami vrgel na Srbe, med katerimi se je posebno odlikoval Vuk Branković, in jih naposled premagal. Srbska vojska je bila razbita, neštevilno srbskih junakov je pokrivalo bojno polje, mnogo jih je bilo ujetih, med njimi knez Lazar, katerega je dal Bajazit ob Muratovem truplu z večino ujetih plemičev vred posekati. Ostale ujetnike, med njimi številne Bosance, je dal odpeljati v Malo Azijo.

Toda tudi turška vojska je utrpela težke izgube; vsled tega in pa ker si je hotel predvsem zagotovil svoj prestol, je odrinil Bajazit nazaj na jug in odhitel nemudoma v Drinopolje in dalje v Malo Azijo.

Tako se je završila usodna bitka na Kosovem polju, ki se je od vseh dogodkov v srbski zgodovini vtisnila najbolje v spomin srbskemu narodu. Neštevilne junaške narodne pesmi opevajo junake kosovske bitke in njih boje, spreminjajoč seveda marsikatero dejanje, pripisujoč marsikomu dobra ali slaba dejanja, ki jih ni storil.

Bitka na Kosovem je napravila na ves sodoben svet velik utis. Toda — po zapadu so jo zaradi odhoda Turkov spočetka smatrali za — zmago, tako da so na pr. Florentinci čestitali Tvrtku, francoski kralj Karl VI. pa je celo odredil slovesno zahvalno službo božjo v Notrdamski cerkvi. Ali bitka je bila težak poraz, ki je zlomil odporno silo srbstva ter povzročil poltisočletno sužnost severozapadnega Balkana.

*
* *

S r b i j a p o K o s o v s k i b i t k i. Po smrti kneza Lazarja je prevzela namesto mladoletnih sinov Š t e f a n a in V u k a vlado vdova-mati, kneginja M i l i c a. Ta modra, prevdarna žena je uvidela, da se sedaj Turkom ne more ustavljati, zlasti ker je hotel ogrski kralj Sigmund izrabiti težak položaj Srbije in svojo oblast razširiti nad Lazareviči ter je v ta namen že vdrl v Srbijo. Zato je sklenila z njimi mir. Morala se je obvezati, da plača Turkom davek; Štefan in Vuk sta bila dolžna vsako leto po enkrat se pokloniti sultanu ter mu na vojne pohode poslati čete v pomoč. Dalje je morala Milica dati najmlajšo hčer Olivero (Milevo) v Bajazitov harem. Važnejše trdnjave v Srbiji so morale sprejeti turške posadke. S to po-

godbo je dosegla Milica, da so imele srbske pokrajine mir pred roparskimi turškimi tolpami.

Gospodar v Prištini, Vuk Branković, pa je hotel nadaljevati borbo s Turki, naslanjajoč se na Tvrtka in pričakujoč pomoči tudi od ogrskega kralja Sigmunda. Nasprotje med politiko Brankovićevo in Lazarevićev je bržkone dalo povod narodni pesmi, da mu je začela pripisovati narodno izdajstvo na Kosovem — kakor vidimo, popolnoma po krivici. Toda naposled je tudi on uvidel brezuspešnost odpora, zato si je za vsak slučaj zagotovil zase in za svojo družino zavetje v Dubrovniku, kar je bila malo preje storila tudi kneginja Milica. — Ko je l. 1391. umrl kralj Tvrtko in so po njegovi smrti zavladale v Bosni podobne razmere kakor v Srbiji po Dušanovi smrti, je padla s tem zadnja resnejša ovira za nadaljno prodiranje Turkov.

Sultan Bajazit je hitro širil svojo oblast. Njegovih vojnih pohodov so se morali udeleževati tudi podložni srbski knezi s svojimi četami. Leta 1393. so Turki zavzeli Trnovo ter napravili konec bolgarski državi. Sedaj so začeli napadati Vlaško. L. 1394. je šla močna turška vojska preko Donave; v nji so se nahajali tudi srbski knezi, med njimi Štefan Lazarević, Konstantin Dejanović, ki je vladal v ozemlju Strume in Bregalnice ter kralj Marko, vladar v Prilepu. Rumuni so bili sicer premagani, ali v bitki je padlo mnogo Turkov in Srbov, med njimi tudi Konstantin in kralj Marko, ki sta se, kakor poročajo srbski viri, nerada, le pod težo nasilja, bojevala na turški strani. Po smrti teh dveh vazalov je Bajazit njuni pokrajini spremenil v turški provinci ter v njih postavil svoje upra-

vitelje. Tako je končal knez, s katerega usodo je spletla srbska narodna pesem neštevilne dogodke izza borbe s Turki; saj tvorijo pesmi o „kraljeviču Marku“ najznamenitejši del junaških pesmi Srbstva.

Turki so pošiljali vedno večje trume kot posadke v srednje dele polotoka. L. 1392. so prisilili Vuka Brankovića, ki je kmalu po kosovski bitki moral priznati turško gospostvo, da jim je odstopil Skoplje, ki je postalo sedaj veliko turško taborišče. V njem je vladal glavni turški namestnik („krajištni vojvoda“, „krajišnik“), ki je nadziral krščanske vazale; odtod so turški oddelki napadali Albanijo, Zeto, Bosno. Ker pa se Vuk Branković ni izkazal dobrega turškega vazala, ga je Bajazit vrgel s prestola ter ga izgnal; umrl je bržkone v turškem ujetništvu. Njegovo pokrajino je podelil po večini knezu Štefanu Lazareviću kot nagrado za pomoč v bojih, le majhen del je ostal Vukovima sinovoma.

Štefan Lazarević (1389—1427), kateremu je mati Milica kmalu po kosovski katastrofi prepustila vlado, je bil prevdaren, zelo zmožen, hraber vladar. Vživel se je v položaj ter je ostal verno na Bajazitovi strani, udeležujoč se v smislu pogodbe vseh bitk na turški strani. Takrat je že postajalo vedno jasneje, da bo prej ali slej prišla vrsta tudi na Ogrsko, biti odločilni boj z napredujočo turško silo. Isti čas so prihajali iz Carigrada v zapadno Evropo vedno bolj pogostem klici na pomoč. Pojavile so se vnovič ideje križarskih vojsk; iz Francije, Angleške in Nemčije so se zbrale številne čete na Ogrskem in s temi se je napotil kralj Sigmund na jug, hoteč Turke potisniti zopet z Balkanskega polotoka. Prodiral je ob Donavi navzdol ter pri Nikopolju trčil na močno

Bajazitovo vojsko. Toda v bitki je bil popolnoma premagan ter je komaj utekel na ladji po Donavi in čez Carigrad ter Adrijo domov (1396). Bitke se je na turški strani udeležil tudi Štefan Lazarević, ki je v odločilnem trenutku pripomogel Bajazitu do zmage. Na Sigmundovi strani pa so se tedaj prvikrat bojevale s Turki čete s Slovenskega pod vodstvom Celjana Hermana, kranjskega deželnega glavarja.

V tem pa se je privalila iz osrednje Azije proti zapadu zadnja mongolska vihra. Strašni tatarski vsemogočnik Timur Lenk (Tamerlan) je pridrl preko Perzije, Mezopotamije in Sirije v Malo Azijo ter udaril na turško državo. Pri Angori se mu je Bajazit postavil v bran (1402); v njegovi vojski sta se nahajala tudi brata Lazarevića in Vukovića s srbskimi pomožnimi četami. Turki so bili strašno poraženi, Bajazit sam je bil ujet ter je umrl v ujetništvu že naslednje leto. Srbi so se bili tako junaško, da so vzbudili posebno Timurlenkovo občudovanje; med trdimi boji so se rešili iz bitke. Vračali so se domu preko Carigrada. Tu je Štefan Lazarevič stopil v zvezo z Bizantinci, smatrajoč, da je napočil ugoden trenutek za osvoboditev izpod turške zavisnosti. V priznanje popolne samostojnosti mu je cesar podelil naslov despota, ki je tedaj veljal za prvo dostojanstvo za cesarjem; Štefan se je odslej vedno nazival s tem naslovom, enako njegovi nasledniki.

Po angorski bitki so v turški državi nastali domači boji med Bajazitovimi sinovi, vendar pa je v Evropi koj spočetka zavladal Sulejman, najimenitnejši med njimi. Te zmede je hotel izrabiti Štefan Lazarević, da bi se otresel turške nad-

oblasti. Njegov tekmec pa je bil sin Vuka Brankovića, Djuradj Branković, ki je potegnil s Sulejmanom. Pri Gračanici na Kosovem sta se nasprotnika spoprijela v pozni jeseni 1402; Branković, za katerega so se bojevale predvsem turške čete, je bil premagan.

Sedaj je Štefan očitno prestopil na ogrsko stran. Sklenil je s Sigmundom zvezo zoper Turke ter priznal njegovo nadoblast, za kar mu je ta prepustil Mačvo in Belgrad, ki je postal sedaj Štefanova prestolica.

Med srbskimi velikaši pa je bilo mnogo takih, ki so bili proti naslonitvi na Ogrsko, smatrajoč, da je boj zoper Turke v obstoječih razmerah nemogoč. Na čelu te stranke je bil sam Štefanov brat Vuk, ki je hkrati zahteval, da mu Štefan prepusti polovico države. Prišlo je do bojev, v katerih je Vuk s Sulejmanovo vojsko prisilil Štefana, da je izpolnil njegovo zahtevo ter mu izročil južno polovico države (1409).

V tem je znova vzplamtela notranja borba na Turškem; brata Sulejman in Musa sta se borila za prestol. Teh bojev so se udeleževali tudi Srbi pod vodstvom bratov Lazarevićev in Brankovićev. Vuk Lazarević in Lazar Branković sta pri tem izgubila življenje, na kar je Štefan zopet zavladal v celi državi (1410). Sulejman je bil poražen in je v boju poginil; Musa, ki je zavladal v Evropi, pa se je kmalu izkazal Srbom tako sovražnega, da so potegnili z njegovim bratom Mohamedom ter ga podpirali v boju zoper Muso. Le s Štefanovo, bosansko in Sigmundovo pomočjo je Mohamed popolnoma premagal brata ter zavladal v vsi Turčiji (1413—1421). Ostal je ves čas svoje vlade

hvaležen Štefanu ter mu je prepustil mnoge obmejne kraje med Nišem in Sofijo do Znepolja.

Med tem je bil kralj Sigmund, ki se je zmagovito vojskoval z Bosanci, Štefanu izročil del vzhodne Bosne s Srebrenico (1411). Še bolj pa je razširil svojo državo, ko so v Zeti izumrli Balšići. Balša III., zadnji te rodovine, je umrl l. 1421. ter določil svojega najbližjega sorodnika, despota Štefana, za dediča in naslednika v Zeti. Tako je Štefanova oblast segala zopet do Adrije. Ali po Balšićih je podedoval tudi dolgotrajno vojsko z Benečani, ki so si lastili obalo Zete. L. 1423. je sklenil z njimi mir, po katerem so obdržali Benečani Skadar, Kotor in Ulcinj, Štefan pa Drivast, Bar in Budvo.

Ker Štefan ni imel potomcev, je postavil l. 1426. Jurija Brankovića, ki mu je bil v sorodu, za naslednika; ta je po njegovi smrti l. 1427. res zavladal Srbiji.

Stefan Lazarević spada med najboljše srbske vladarje. Vladal je razmeroma veliki državi, ali njegov položaj je bil izredno težak, ker se je nahajal med dvema močnima sosedoma. Po angorski bitki se je sicer naslanjal na Sigmunda, ali znal je živeti po potrebi tudi s Turki v dobrem razmerju. Na ta način je mogel državo na znotraj povzdigniti, da bi jo pripravil za bodoče boje. Gradil je deželi v obrambo trdnjavo ter skrbel za dobro vojsko, podpiral trgovino, pa tudi književnost.

Jurij (Djuradj) Branković (Vuković) (1427—1456) je bil že zelo v letih, ko je sedel na despotski prestol. Politični položaj je bil zanj izredno neugoden; postajalo je vedno težav-

nejše, vzdržati se med Ogrsko ter vedno bolj napredujočo Turčijo. Še za Štefana si je izgovoril Sigmund povrnitev Mačve in Belgrada, ki ju je sedaj res koj zasedel, toda Jurija, ki je priznal ogrsko nadoblast, pa je zato obdaroval s številnimi bogatimi posestvi na Ogrskem. Istočasno pa so Turki začeli vojno ter si osvajali v Srbiji mesto za mestom, med njimi močno utrjene Niš, Kruševac in Golubac. Jurij je moral skleniti z njimi mir, priznati tudi sultanovo nadoblast in mu plačevati davek; izgubil pa je pri tem vsa večja mesta. Sezidal si je torej novo glavno mesto, močno utrjeno S m e d e r e v o ob združitvi Moravske doline z Donavo ter je semkaj preložil svojo prestolico (1430). Kljub vsem težavam pa se je vendarle vtikal tudi v razmere v Bosni, kjer so vladale velike zmede, hoteč razširiti svojo oblast proti zapadu.

Da bi utrdil dobre zveze s turško kakor z ogrsko stranjo, je dal svojo hčer Katarino (Kantakuzino) za ženo grofu U l r i k u C e l j s k e m u, nečaku Sigmundovemu, enemu najmogočnejših nemško-ogrskih velikašev (1433), drugo hčer Maro pa za ženo sultanu Muratu II. (1435).

L. 1437. so Sigmundove čete prodrle skozi Jurijevo ozemlje ter prizadele Turkom precej škode, hoteč s tem maščevati turške roparske pohode na ogrsko ozemlje; pri tem je bila celo precejšna turška vojska pri Smederevu potolčena. Sultan se je zato znesel nad — Jurijem, pustošil njegovo ozemlje ter ga prisilil, da mu je odstopil Braničevo. Isto leto pa je umrl stari Sigmund. Njegovo smrt je porabil sultan, da si popolnoma osvoji Srbijo. Začel si je osvajati srbske zemlje, naposled je

padlo tudi Smederevo (1439). Jurij ni dobil z Ogrskega nikake pomoči, ker so po Sigmundovi smrti zavladale tam velike zmede zaradi nasledstva. Umaknil se je pred Turki na Ogrsko, odtod pa je šel na posestva Celjanov in dalje v jugozapadne primorske dele svoje države, ki jih Turki še niso bili zavzeli. Toda kmalu se je moral pred Turki tudi odtod umakniti v Dubrovnik. Ko pa so Turki zahtevali od Dubrovničanov, da izroče Jurija, je zbežal nazaj na Ogrsko, dasi so Dubrovčani odločno odbili turško zahtevo (1441). Sultan pa je dal oslepiti oba Jurijeva sinova Gregorja (Grgur) in Štefana, ki sta se nahajala v njegovi oblasti.

Na Ogrskem je Sigmundu sledil zet Albreht Habsburški (1437—1439), po tega nagli smrti pa so se vneli boji za prestol, dokler ni bil poljski kralj Vladislav (1440—1444) splošno priznan za kralja. Jurij, ki je imel velika posestva na Ogrskem, je spadal med Vladislavove nasprotnike; sedaj pa se je sporazumel z njim ter ga nagovarjal na boj zoper Turke. Osmani so bili med tem brezuspešno napadali Belgrad, ki ga je junaško in srečno branil znameniti Ivan Hunjadi z Erdeljskega, srbski Janko Sibinjanin, izboren vojskovodja; obramba Belgrada mu je prinesla evropsko slavo. Ker je Sibinjanin zmagal turške čete v več bitkah, so na Ogrskem napravili načrt za veliko ofenzivo zoper Turke. V južni Ogrski so se zbirale čete pod vodstvom kralja Vladislava, Janka Sibinjanina in despota Jurija. V pozni jeseni 1443 se je začela vojska pomikati ob Moravi proti jugu. Številne srbske čete so se ji pridružile; po zmagi nad turškimi četami je prodrla vojska že preko Niša in Sofije,

nato pa se pomaknila nazaj, da počaka spomladi. V tem je sultan ponudil mir, ki so ga zavezniki sprejeli; despot Jurij je dobil vso svojo državo nazaj, z Golubcem in Kruševcem vred (1444). Na Ogrskem dvoru pa je med tem zopet zmagala vojna stranka, tako da so mirovno pogodbo preklicali ter začeli znova vojsko. Ali Jurij ni odobraval tega ter je ostal miren; ogrska vojska pa je bila pri Varni ob Črnem morju popolnoma premagana. Kralj Vladislav je padel v boju, Janko Sibinjanin pa se je komaj rešil (1444).

Jurij je šel hitro na delo, da bi obnovil svojo državo v polnem obsegu in si zopet pridobil, kar so bili sosedje med tem prisvojili. Bosancem je vzel Srebrenico, Štefan Vukčić, vojvoda zahumski, mu je vrnil Zeto, ki si jo je bil prisvojil, z Benečani pa je Jurij začel boj za primorska mesta.

Na inicijativo Sibinjanina, ki je postal upravitelj Ogrske za mladoletnega kralja Ladislava Posmrtnika, se je začela nova vojska zoper Turke, da bi se osvetil poraz pri Varni. Ker pa so se zdele izkušenemu Juriju ogrske bojne priprave nezadostne, se ni maral udeležiti vojne. Zato pa so krščanske čete, ki so prodirale proti jugu, v despotovi zemlji nastopale kakor v sovražni deželi, plenеč in pustošeč. Prodrle so do Kosova, hoteč se združiti z glasovitim Skenderbegom, ki je v Albaniji že več let junaško in uspešno kljuboval Turkom; bile pa so tu popolnoma premagane (1448). Janka Sibinjanina je dal Jurij na begu ujeti in ga je izpustil šele, ko so mu izplačali odškodnino za veliko škodo, povzročeno po ogrski vojski.

Nova doba turške ekspanzije se je začela, ko je nastopil vlado novi sultan Mohamed II. (1451—1481). Po težkem obleganju in junaški obrambi je l. 1453. padel Carigrad v turške roke. Brez pravega povoda je začel Mohamed II. vojsko zoper Jurija (1454); kljub junaški obrambi je bil južni del Srbije kmalu osvojen in despot prisiljen skleniti mir pod težkimi pogoji. Moral je odstopiti Turkom vso južno polovico države do zapadne Morave, obljubiti letni davek ter dovoliti turški vojski prost prehod na Ogrsko (1455). Ali že prikodnje leto so Turki začeli znova vojsko. Dobro utrjeno, hrabro se braneče Smederevo je junaško odbilo turško vojsko, ki se je nato zgrnila okrog Belgrada. Toda Sibinjanin je v zvezi s križarsko vojsko pod vodstvom Ivana Kapistrana tako junaško odbil vse turške napade, da je moral sultan odnehati in se umakniti na jug (1456). Malo nato je umrl 81letni, težko preizkušani despot Jurij Branković, na sveti večer l. 1456.

Jurij Branković je zadnji pomemben vladar stare Srbije. Malokateri vladar je preživel tako težko dobo kakor on; od kosovske bitke dalje je spremljal vso strašno tragedijo obupno se boreče domovine. Z izredno prevdarnostjo in izkušenostjo je zadrževal zadnje dejanje te težke agonije.

Jurij je zapustil tri sinove: Gregorja in Štefana, ki sta bila oslepljena, in Lazarja. Slednji mu je postal naslednik.

Despot L a z a r (1456—1458) je brž sklenil mir s Turki ter jim obljubil davek, umrl pa je že začetkom leta 1458., ne da bi zapustil moških potomcev. Sedaj so se vneli težki notranji boji med dvema strankama. Ena je hotela nadaljevati

borbo s Turki, druga pa je hotela, da se na vsak način išče z njimi sporazum. Zmagala je prva ter posadila slepega Štefana na prestol. Med tem pa je bosanski kralj Tomaž, ki se je tudi potegoval za Lazarjevo dedščino, zavzel Srebrenico, dočim je tudi Turkom prijazna stranka s turško pomočjo začela vojno ter si v kratkem osvojila skoro vso despotovino razen Smedereva, hoteč posaditi slepega Gregorja na prestol.

V tem težkem položaju pa se je porodil nenavaden načrt, načrt, ki bi bil v drugi dobi, ob primernejšem trenutku, lahko najdalekosežnejših posledic, v tem trenutku pa je prihajal pač že prepozno. Bosanski in despotov dvor sta se dogovorila, da se združita Bosna in despotovina in sicer na ta način, da se Mara, edina hči poslednjega despota Lazarja, poroči s Štefanom Tomaševičem, bosanskim prestolonaslednikom, ki postane srbski despot. Res je prišel Štefan v marcu 1459 v Smederevo ter se poročil z Maro, dočim so slepega Štefana odstavili in pregnali — ali njegova vlada je trajala le dva meseca. Srbi z bosansko zvezo nikakor niso bili zadovoljni, in ko se je pokazal pred Smederevom sam Mohamed s svojo vojsko, so se Smederevci hitro pogodili z njim ter mu izročili mesto. Bosanci so z vsem dvorom svobodno odšli. Srbija je bila spremenjena v turško provinco, starosrbske države je bilo konec.

* * *

Notranje razmere v srednjeveški Srbiji. Po svojih notranjih uredbah, po svoji civilizaciji je bila srednjeveška Srbija v glavnem podobna državam zapadne Evrope. V njej se je

uveljavljal upliv romanskega zapada, še večji pa je bil vpliv grškega vzhoda, kateremu je bila tudi bližja, v mnogem oziru pa opazujemo tudi originalne srbske uredbe.

Vladar in uprava. Srbski kralji niso imeli stalne prestolice, marveč so stolovali zdaj na tem, zdaj na drugem kraju. Kot mesta oziroma dvori ter gradovi, kjer so večkrat stolovali, so najimenitnejši Ras (Pazarište pri Novem Pazarju), grad Zvečan (pri Mitrovici ob Ibru), Priština na Kosovem, Nerodimlja, Žiča, zlasti pa Prizren, v poznejši dobi pa posebno Skoplje, Prilep i. t. d.

Vladarji so se nazivali začetkoma enostavno veliki župani, od 1217. leta dalje kralji in od 1346 dalje carji; to ime pa sta nosila le Dušan in Uroš, zadnja Nemanjića. Zadnji srbski vladarji so se imenovali despoti. Vladarsko dedno pravo ni bilo natančno urejeno. Navadno je sledil očetu najstarejši sin, ki pa je vzel mlajšega brata za sovladarja; včasih so si bratje razdelili državo pod vrhovnim vodstvom najstarejšega. Zelo pogostni so bili družinski boji v vladarski rodovini. Običajno je bil že za vlade očeta najstarejši sin — prestolonaslednik oklican in kronan kot mladi kralj.

Vladarski dvor je bil spočetka preprost; z rastočo državno močjo pa je postajal po bizantinskem vzoru vedno bolj razkošen. Na njem, v bližini vladarja, so se nahajali vedno najvišji državni uradniki ter dostojanstveniki, ki so nosili, zlasti v zadnji dobi, kakor v Carigradu zveneče, po dostojanstvu razporejene naslove, po večini grškega izvora. Posebno odkar si je Dušan privzel

carski naslov, je prevladoval v uredbi dvora in njega dostojanstev bizantinski vzor. Ob vseh slovesnejših državnih aktih oziroma dogodkih se je zbral državni zbor, na katerega je bilo razen državnih uradnikov sklicano višje in nižje plemstvo ter višja duhovščina, to je škofje in igumeni samostanov. Vršil se je ali na kakem kraljevskem gradu ali v mestu (v Rasu, Prizrenu, Skoplju itd.).

Država se je delila na oblasti ter župe, v katerih je bila najmanjša enota — selo (v poljedelskih pokrajinah) ter katun (v goratem, živinorejskem ozemlju); upravitelji so bili župani ali knezi, ki so bili navadno člani pokrajinskega plemstva, pozneje pa v svrho večje odvisnosti uradniki. Njih naslovi so se tekom časa spreminjali; v poznejši dobi so bili običajni nazivi sevast, v mestih kefalija, v obmejnih ozemljih, ki so se imenovala krajine ali krajišta, pa krajišnik. Uprava, sodstvo in vojaško poveljstvo so bila združena, ločena od njih pa je bila finančna uprava.

Družabne razmere. Sprva v Srbiji ni bilo zaključenih, dednih stanov. Pozneje se je prebivalstvo ločilo v plemstvo, ki se je delilo v višje plemstvo (vlastela, vlastelin, velmož, barones) in na nižje plemstvo (vlasteličić, vojin, vojnik); razlika pred obema skupinama je bila predvsem v velikosti posestva in dejanske moči. Vsled sporov v vladarski rodovini je visoko plemstvo pridobivalo vedno več oblasti; posebno mogočno je postalo v Bosni. Posest je dvojna, baština, to je podedovana ali kot dar pridobljena lastnina, s katero razpolaga lastnik poljubno,

in pronija, neke vrste fevd, po bizantinskem vzoru upeljana uredba; posestnik jo je imel le v najemu, v užitek. Baštinari in pronijari so imeli pravico do dohodkov podložnih, zato pa so morali dajati vladarju davek ter čete.

Vsi neplemenitniki so se imenovali sebri. Ločili so se predvsem na dve skupini: na poljedelce, katerih prostost se je vedno bolj utesnjevala, in na pastirje (Vlahe), ki so bili veliko svobodnejši. Poljedelci, naseljeni na vladarskih, plemenitaških ter cerkvenih posestvih, so bili navezani na grudo ter so morali plačevati odškodnino, polovico, tretjino ali četrtino, odmerjeno različno po kakovosti tal, in opravljati tlako (kmeti, tudi meropsi, sing. meropah, imenovani; v posameznih pokrajinah so bila običajna še druga imena). — Kakor druge istodobne države so imeli tudi Srbi sužnje, bodisi kot poljedelce ali kot domače služabnike in služabnice.

Cerkev. Z l. 1219., ko je postal sv. Sava prvi srbski nadškof, je nastala srbska narodna cerkev. Nadškofi, ki so ji načelovali, so bili običajno menihi plemenitaškega pokolenja; stolica sv. Save je bil samostan Žiča (ob izlivu Ibra v Moravo), njegovi nasledniki pa so stolovali v utrjenem samostanu v Peći. Srbski škofje so stolovali skoro brez izjeme v samostanih, ki so se nahajali po večini v samotnih krajih, zaprtih goznatih dolinah ter so imeli obširna posestva. Samostani so bili ognjišča prosvete; v njih so se ustanavljale šole, v katerih so poučevali menihi, ki so se sploh pečali s književnostjo, pisali srbske knjige, prevajali in prepisavali razna dela. Prva tiskarna na Srbskem je bila ustanovljena za vlade

Jurija Crnojevića l. 1494. na Cetinju. — Samostojna nadškofija je bila tudi v Ohridu še izza bolgarske dobe; pod srbsko vlado se je sicer obdržala, le nesrbski škofje so bili zamenjani s srbskimi. Po veri prebivalstvo ni bilo enotno. V Primorju, kjer so sprejeli krščanstvo po posredovanju romanskih dalmatinskih mest, so bili Srbi katoličani, poleg njih pa vsi Romani in Albanci. Številne katoliške škofije v primorskih mestih so bile podrejene nadškofiji v Baru. Bogomilska ali babunska vera je bila za Nemanje v Srbiji domala iztrebljena; katoličani kot pravoslavni so bogomile enako vneto preganjali.

M e s t a v stari Srbiji so bila deloma romanskega, deloma grškega ali celo ilirskega izvora, deloma pa nove tvorbe, nastale od 13. stoletja dalje na tržiščih in ob rudnikih; slednja pa se niso razvila do takšne stopnje kakor v sosednih severnih državah. Romanska mesta ob jadranski obali so imela svojo samoupravo, svoj mestni „veliki svet“ z voljenimi sodniki in uradniki. Meščanstvo se je delilo v plemenitaške patricije in navadno ljudstvo; kot svojega namestnika v mestu je imenoval srbski vladar posebnega kneza. Najimenitnejša romanska mesta ob srbski obali so bila Skadar, Drivast, Ulcinj, Bar, Budva, Kotor. V njih je prevladovalo romansko prebivalstvo; močno zastopan pa je bil v nekaterih tudi albanski živelj, pozneje so se priseljevali tudi Srbi. Na jugu so se Srbi polastili mest, ki so bila pripadala bizantinski državi in so imela grški značaj; ta niso imela tolike avtonomije, prebivalstvo v njih je bilo pretežno grško. Najimenitnejša med temi so Skoplje (Skopje), Štip, Ber, Serez in druga.

Na starosrbskem ozemlju so se mestne občine le slabo razvile. Mesto je obstojalo iz močno utrjenega, na višini zgrajenega gradu, v katerem je bival kraljevski namestnik, kefalija, in iz pravega pod njim ležečega mesta, podgradja, ki je bilo navadno majhno, v glavnem tržišče. Takšna mesta so nastajala zlasti ob koncu 13. stoletja, ko se je jelo v Srbiji rudarstvo krepko razvijati. Trgovci so bili deloma domačini, deloma Romani-Dalmatinci ter Grki. Sploh je bilo prebivalstvo v srbskih mestih po narodnosti zelo mešano. Rudarji na pr. so bili vsi Nemci, ki so se priselili bržkone iz severne Ogrske in so se na Srbskem kakor v Bosni (in na Bolgarskem) imenovali S a s i ; imeli so precejšnjo samoupravo. Sasi so se po propadu srbske samostojnosti deloma spojili z ostalimi prebivalci, deloma pa so se izselili; rudarstvo je v turški dobi propadlo. — Taka mesta domačega izvora so bila na pr. Brskovo, Rudnik na Kopaoniku, Belgrad, Braničevo, Novo brdo (ob izviru južne Morave), Priština, Prizren, Kratovo i. t. d.; mnoga izmed njih so važna zlasti kot središče rudarstva.

V o j s k a. Vojsko so sestavljali plemiči in njihovi podložniki, tudi avtonomna mesta so morala dajati gotovo število vojakov. Vojski je poveljeval vladar ali njegovi namestniki, v o j v o d e. Razen domače vojske so uporabljali srbski vladarji tudi n a j e m n i k e : Kumane, maloazijske Turke, Tatare iz južne Rusije, kavkaške Jase (Osete), dalje pa tudi zapadnjake Aragonce, Špance, Nemce. V Dušanovi gardi na pr. je bilo 300 Nemcev pod poveljstvom nemškega viteza Palmanna.

K n j i ž e v n o s t i n u m e t n o s t. Kakor že rečeno, so bili samostani središče srbskega pro-

svetnega dela. Srbski vladarji so zgradili zelo veliko samostanov ter cerkva, med katerimi je opazovati zelo lepe umetniške stavbe. V najstarejši dobi je prevladoval romanski vpliv; pozneje, ko se je država širila proti jugu in jugovzhodu, je odločal bizantinski vpliv, po l. 1360 pa je opazovati samostojnejši narodni način v stavbarstvu. Najimenitnejši samostani, še danes ohranjeni, so Studenica, Hilandar, Žiča, Mileševo, Gračanica, Dečani, Manasija, Ljubostinja i. t. d.

V samostanih so menihi gojili domačo književnost. Prva podlaga za njo so bile knjige učencev Cirila in Metoda, pisane v macedonskoslovanskem narečju, s pisavo, nazvano glagolico. Iz te okorne pisave pa se je polagoma razvila cirilica. Srbski avtorji so pozneje stari macedonski jezik predrugačili živemu govoru primerno. Menihi so prevajali in prepisovali predvsem cerkvene knjige, dele sv. pisma, razen tega pa so pisali mnogotere spise o osebah in dogodkih iz svetega pisma stare in nove zaveze, seveda večinoma po bizantinskih vzorcih, dalje pa tudi pripovedke in povesti najrazličnejše vsebine, grškega, orijentalskega in zapadnjaškega izvora. Sploh je stara srbska književnost po količini zelo obilna, toda naslanja se popolnoma na bizantinsko knjigo. Za zgodovino zelo važni pa so mnogi življenjepisi srbskih vladarjev in nadškofov, ki so originalni. Že zgoraj sta bila omenjena življenjepisa Nemanje; enega je spisal sv. Sava, drugega pa kralj Štefan Prvovenčani. Dalje imamo še življenjepis sv. Save, delo meniha Domentijana (sreda XIII. stol.) ter meniha Teodozija (začetek XIV. i. t. d.), zgodovino srbskih kraljev in nadškofov, delo nadškofa

Danila († 1338) i. t. d.; vrh tega pa še razne kronike, letopise, rodoslove i. t. d.

Gospodarske razmere. Rudarstvo še izza rimske dobe ni nikdar popolnoma prenehalo; zares razvilo pa se je na novo, ko so v XIII. stoletju začeli prihajati na Srbsko nemški rudarji, Sasi. Kopali so železno rudo, baker, svinec, najimenitnejša ruda pa je bilo srebro. Najvažnejši rudniki so bili na Kopaoniku, Novo brdo (ob izviru južne Morave), Rudnik i. dr., v Bosni pa zlasti Srebrenica.

Trgovina. Izvažale so se predvsem surovine, les, oglje, živina, kože, volna, sir, žito, med, rude in dr., uvažali pa so se razni izdelki kakor: tkanine iz volne, svile, bombaževine, platno, razno orodje, orožje, sol, olje, južno sadje i. t. d. Kupčevali so deloma tudi Srbi domačini, po večini pa so bili trgovci prebivalci romanskih primorskih mest, poleg Kotoranov predvsem Dubrovničani, pa tudi Benečani ter sploh Italijani, v južnovzhodnih krajih pa Grki. Zamenjevalno trgovino je kmalu izpodrinilo plačevanje z denarjem, pri čemer so služili največ bizantinski in beneški novci. Srbi so pričeli kovati lastni srebrni denar za kralja Uroša. Glavno opravilo Srbov pa je bilo poljedelstvo in živinoreja, pri čemer je posebej omeniti, da je bilo čebelarstvo zelo razvito.

Obrtnost je bila v romanskem Primorju in na jugu, stoječem pod grškim vplivom, razvita po mestih, kjer so bili obrtniki prav tako kakor trgovci po večini Nesrbi; po notranjosti pa je obrtnost cvetela po vaseh.

---

19. Bosna in Hrvatska v XV. stoletju.

Bosna. Kralj Tvrtko je zapustil sicer razmeroma veliko, ali v vsakem oziru preslabo urejeno državo. Dasi je imel dva sinova, zakonskega Tvrtka in nezakonskega Ostoja, vendar mu je sledil po senijoratnem pravu mlajši brat Štefan Dabiša (1391—1395), ki je bil neodločen, nesamostojen vladar. Ni čuda, da so za njegove vlade bosanski velikaši dejansko imeli vso oblast v rokah, zlasti ker je bila Tvrtkova vlada prekratka, da bi mogla v ravnokar združenih državnih delih ustvariti krepkejšo zavest skupnosti.

V tem času so hrvatski velikaši še vedno nadaljevali boj zoper kralja Sigmunda. Na njihovi strani je stala tudi Bosna. Dabiša je uvidel, da se ne bo mogel ustavljati Sigmundu, katerega moč je stalno naraščala, in hkrati čuvati deželo pred Turki, ki so pričeli pritiskati na Bosno. Zato se je sestal z Luksemburžanom v Djakovu in sklenil l. 1393. z njim pogodbo, po kateri Dabiši ostane Bosna, mora pa priznati ogrsko nadoblast in se zavezati, da pripade Bosna po njegovi smrti Sigmundu. Vrh tega je Dabiša bržkone že takrat Ogrski vrnil Hrvatsko in Dalmacijo.

Ta dogovor pa ni bil všeč bosanskim velikašem. Zvezali so se s hrvatskimi knezi, ki so še

vedno nadaljevali borbo zoper Sigmunda. Slednji pa je z močno vojsko pridrl na jug, zmagal z Dabiševo pomočjo nasprotnike ter ujeta voditelja hrvatskih upornikov, mogočna brata Horvata ostro kaznoval (1394).

Toda Bosanci po Dabiševi smrti vendarle niso priznali Sigmunda za svojega vladarja, temveč je zavladala Dabiševa žena Jelena (1395—1398). Sigmund se je ravno pripravljal na vojsko zoper Turke, zato ni mogel dovolj energično poseči v bosanske razmere. Jelenina vlada je bila samo navidezna, zakaj vso oblast so imeli v rokah mogočni velikaši, ki so vladali popolnoma nezavisno v svojih pokrajinah; najimenitnejši med njimi so bili Hrvoje Vukčić, gospodar Dolenjih krajev, to je Vrbasovega porečja od Jajca do Banjeluke, Sandalj Hranić in Pavel Radenović. Prav tako je ostalo tudi potem, ko so posadili na prestol Štefana Ostojo (1398—1404). Dokler je bil Sigmundov nasprotnik, so ga velikaši podpirali; ko pa se Ostoja ni mogel več upirati zmagovitemu ogrskemu kralju, so se dvignili zoper njega, ga vrgli s prestola ter posadili nanj Tvrtka II., sina kralja Tvrtka I. Ali tudi Tvrtko II. (1404 do 1408) je ostal igrača v rokah vsemogočnega plemstva.

Bosanske zmede te dobe so v najožji zvezi s hrvatskimi razmerami. Ko se je Sigmund v bitki pri Varni s težavo rešil na ladjo ter je njegovo potovanje čez Carigrad in dalje po morju zelo dolgo trajalo, se doma dolgo ni prav nič vedelo, kaj se je zgodilo z njim in če je sploh še živ. Nastala je stranka, na čelu ji Štefan Lacković od Čakovca, bivši ban in palatin, ki je vnovič oklicala

za kralja — Ladislava, že l. 1386. kot pretendenta postavljenega anžuvinskega princa iz Neaplja. Sigmund, ki se je med tem srečno vrnil preko Dalmacije, je sklical svoje nasprotnike na zborovanje v Križevce v svrho sporazumljenja. Tu pa so njegovi pristaši Lackovića kratkomalo posekali (1397). Glas o tem dogodku pa je povzročil na Hrvatskem tako ogorčenje, da je nastal splošen upor zoper Sigmunda. Upornikom se je pridružila tudi Bosna, na čelu jim Hrvoje Vukčić. Vojska, ki jo je začel Sigmund zoper nasprotnike, ni imela uspeha, celo mnogi ogrski velikaši so se pridružili Hrvatom in Bosancem, ki so nato pozvali Ladislava Neapeljskega, naj pride v deželo. Ta je res prišel, zanašajoč se največ na vojvodo Hrvoja; l. 1403. so ga v Zadru slovesno kronali za kralja. Toda brž nato se je zopet vrnil v Neapelj, na Hrvatskem ter v Dalmaciji pa je imenoval za namestnika vojvodo Hrvoja, kateremu je dal naslov herceg spljetski.

Tako je postal vojvoda Hrvoje Vukčić gotovo najmogočnejši mož na Hrvatskem in v Bosni; on je bil tudi voditelj plemstva, ki je vrglo Štefana Ostojo s prestola.

Med tem je bil Sigmund sklenil, da obvlada na vsak način nasprotnike na jugu, predvsem pa da si osvoji Bosno. V letih 1405—1407 so poskušale tri njegove vojske zapored ukloniti deželo, pa brezuspešno. Tedaj si je pomagal na način, ki je bil v tisti dobi še vedno uspešen: proglasil je vojno zoper Bosno kot verski boj zoper bogomile ter pozval na pomoč papeža in vso krščansko zapadno Evropo. Tako je bila res proti Bosancem proglašena križarska vojska. S pomočjo križarjev

je Sigmund l. 1408. prodrl globoko v Bosno ter vjel celo kralja Tvrtka II. in 170 bosanskih velikašev. Tvrtka je odpeljal kakor sužnja s seboj v Budim, velikaše pa je dal vse na neusmiljen način usmrtiti. Sedaj šele je bila Bosna ukročena; tudi vojvoda Hrvoje se ni mogel več ustavljati ter se je poklonil Sigmundu.

S tem pa je bila odločena tudi usoda Ladislava Neapeljskega in njegovih aspiracij na ogrsko krono. L. 1409. je kratkomalo prodal svoje pravice do dalmatinske obale beneški republiki; Benečani so se polastili Dalmacije ter jo obdržali do konca samostojnosti beneške republike l. 1797. Zaman je Sigmund poskušal v dveh vojskah, da bi jim zopet iztrgal deželo; Benečani so osvojili celo še ostalo obalo, tako da se je nahajalo odslej vse hrvatsko obrežje razen otoka Krka, Senja ter Omiša v beneški oblasti.

Kljub zmagi l. 1408. Sigmund le še ni popolnoma obvladal Bosne. Zakaj velikaši so vnovič izvolili Štefana Ostojo (1408—1418) za kralja. Vneli so se novi dolgotrajni boji, ki so se končali (1411) s tem, da je Sigmund priznal Ostojo kot bosanskega kralja — pod ogrsko nadoblastjo — toda pustil mu je samo južni del države — pravo Bosno in Humsko zemljo — druge dele države pa je podelil raznim svojim velikašem in zaveznikom.

Sedaj bi se Sigmund rad iznebil tudi Hrvoja, ki se mu je zdel premogočen in je bil tudi bogomil, katerega pa so vrh tega črtili hrvatski in bosanski velikaši sami. Spor, ki ga je imel Hrvoje z južnobosanskim velikašem Sandaljem, so izrabili, da ga strmoglavijo. L. 1413. je Sigmund proglasil Hrvoja

lca in upornika, mu vzel vsa posestva ter vse ostale velikaše, da se dvignejo zoper Hrvoje je bil obdan od vseh strani od sovražnikov. Umaknil se je v Dolenje kraje zapadne Bosne, v močno utrjeno Jajce, ki ga je sam ustanovil. Malo nato pa se je zvezal s Turki ter jih pozval na pomoč. L. 1415. je prišlo blizu Doboja do težke bitke med Sigmundovo vojsko ter Turki in Hervojevimi četami; Ogri so bili popolnoma premagani. Po tej zmagi so turške čete udarile dalje ter ropale in plenile po Hrvatski in slovenskih pokrajinah do Celja. Tako se je Hervoje obdržal kot samostojen gospodar, a je umrl že naslednje leto. Ostala Bosna je morala po večini priznavati turško nadoblast, s čimer se je obenem nehal ogrski vpliv v deželi.

Za Ostojo je zavladal v Bosni njegov sin Štefan Ostojič (1418—1421), ki pa ga je s pomočjo najmogočnejšega bosanskega velikaša Sandalja vrgel s prestola Tvrtko II. Tvrtkovič (1421—1443). Ker so Turki napadali Bosno, se je začel Tvrtko nagibati na ogrsko stran, priznal je ogrsko nadoblast ter celo imenoval za svojega naslednika Sigmundovega tasta Hermana Celjskega. Toda Sigmund je bil zapleten v husitske vojske in ni mogel nastopati učinkovito zoper Turke, zato je bil Tvrtko primoran pomiriti se z njimi ter priznati sultanovo nadoblast.

Celjski grofje so zavzemali takrat med ogrskimi velikaši gotovo prvo mesto. Herman Celjski je bil ban Slavonije ter nasprotnik Frankopanov, ki so si bili med tem pridobili velik ugled. Nikola Frankopan je bil ban Hrvatske. Vendar pa so Bosanci po Tvrtkovi smrti izvolili za kralja Ste-

fana Tomaža (1443—1461), nezakonskega sina Štefana Ostoje. Kakor istodobno srbski despoti, tako so bili tudi bosanski kralji v težavnem položaju med Turčijo in Ogrsko, zraven pa jim je neprestano nasprotovalo vsemogočno plemstvo. Pod vtisom zmag Janka Sibinjanina se je Tomaž nagibal na ogrsko stran, pobotal se s papežem ter prestopil v katoličanstvo, dočim so se bogomilski plemiči naslanjali na Turke, zlasti ko jih je začel Tomaž krepko preganjati. Mnogo bogomilov se je umaknilo k srbskemu despotu, pa tudi v Humsko zemljo, kjer je gospodoval mogočni vojvoda Štefan Vukčić, drugi pa so se zatekli k sosednjim turškim poveljnikom iskat zaščite in pozivljajoč jih na boj zoper bosanskega kralja. Poleg tega pa se je Tomaž ponovno zapletel v boj s sosedi, zlasti s Štefanom Vukčičem in s srbskim despotom; še vedno ni bilo pravilnega spoznanja, da je vsem skupaj glavni sovražnik — Turek.

L. 1460. so pridrli Turki z večjo vojsko v Bosno in prisilili kralja, da jim je moral dovoliti prost prehod v hrvatsko-ogrske zemlje onstran Save.

Po Tomaževi smrti je zavladal njegov sin Štefan Tomašević (1461—1463), bivši srbski despot. Stanje, v katerem se je nahajala država, je bilo popolnoma nevzdržno. Bosna je bila na znotraj razrovana, razdvojena po državljanskih, verskih bojih, na zunaj pa je imel Štefan hudega nasprotnika zlasti v Matiji Korvinu, kateri mu je očital Smederevsko kapitulacijo, trdeč, da je bila povzročena le po izdajstvu Bosancev. Glavni nasprotnik pa so bili Turki, katerih napadom je bila Bosna izpostavljena brez obrambe. Smatrajoč jih za najnevarnejšega nasprotnika, se je Štefan hotel

pomiriti z vsemi ostalimi nasprotniki. Spravil se je tedaj z velikaši, predvsem z mogočnim vojvodom Štefanom Vukčićem, ki je bil sam v vedno večji stiski pred Turki. Iskal je tudi pomoči pri papežu Piju II., ki ga je na njegovo prošnjo dal po svojem odposlancu kronati za kralja bosanskega. Ogrskega kralja Matijo, ki je proti temu protestiral, pa je znal papež potolažiti; oba kralja je nagovarjal na skupno borbo zoper Turke.

Kmalu nato je kralj Štefan Turkom odrekel davek. Obrnil se je na vse strani po pomoč, ali ostal je popolnoma osamljen. Turki so se bili odločili zavzeti Bosno. Spomladi l. 1463. je udarila velika vojska v deželo pod vodstvom sultana samega; po večini brez boja so se mu udajala bosanska mesta drugo za drugim. Kralj Štefan se je zatekel, bežeč iz Jajca, svoje stolice, v močno utrjeni Ključ, kjer so ga Turki oblegali. Udal se je, ko so mu Turki obljubili, da ga svobodno izpuste, ali na sultanovo zapoved so ga vendarle usmrtili (1463). Tako je končal zadnji bosanski kralj; Bosna je bila spremenjena v turško provinco.

Padec Hercegovine. Bosanski velikaš Sandalj Hranić si je po smrti kralja Tvrtka I. pridobil skoro neomejeno oblast v Zahumlju; pozneje je svojo oblast še razširil ter je vladal že za časa Tvrtka II. skoro v vsem Zahumlju ter Trebinju kot samostojen vladar. Sledil mu je nečak Štefan Vukčić (1435—1466), ki je še nadalje razširil meje svoje oblasti ter si v znak svoje popolne nezavisnosti l. 1448. nadel naslov „herceg sv. Save“, ker je imel v oblasti samostan Mileševo z grobom sv. Save. Po njem je deželi ostalo ime „Hercegovina“ do danes. Štefan

Vukčić je bil bogomil; naslanjal se je na Turke, boril se veliko z Dubrovnikom ter bosanskim kraljem Tomažem, v zadnji dobi pa celo z lastnim sinom Vladislavom, ki se mu je večkrat uprl. Po padcu Bosne se je zapletel v boj s Turki ter se pri tem zvezal z ogrskim kraljem Matijo Korvinom; posrečilo se jima je celo, da sta si zopet osvojila velik del Bosne. Matija Korvin se je polastil severnega dela dežele z Jajcem ter ga preuredil v ogrski banat. Jajce je ostalo do l. 1528. važna ogrska obmejna trdnjava, ki naj bi ščitila Hrvatsko. V severovzhodni Bosni pa je iz Turkom iztrganega ozemlja ustanovil srebreniško banovino, ki je padla Turkom v roke šele okrog l. 1520. Toda dočim so Ogri na severu uspešno odbijali Turke, pa se jim herceg Štefan na jugu ni mogel upirati; ob svoji smrti je imel v oblasti le še majhen del dežele. Tu sta mu sledila sinova Vladislav in Vlatko, ki sta se držala v turški odvisnosti do l. 1482., ko so si Turki tudi njiju ozemlje popolnoma podvrgli. Turki so se popolnoma utrdili v Bosni. Njihov pokrajinski poglavar je stoloval v stari Vrhbosni (lat. Verbossania, turško Bosna Serai). Neovirano so Turki odslej delali roparske napade iz Bosne v sosedne dežele, v Dalmacijo, Hrvatsko, pa tudi na Kranjsko, Koroško, Štajersko, Goriško i. t. d.

Padec Zete. Črna gora. Kakor smo čuli, so v Zeti kmalu po Dušanovi smrti zagospodovali Balšići (Baošići), najmogočnejši velikaši v deželi. Pozneje, za časa neprestane borbe srbstva s Turki, je tudi Zeta trpela pod turškimi napadi, vrh tega pa so bili Balšići neprestano zapleteni v boj z Benečani, ki so hoteli razširiti svojo oblast nad

deželo, kar se jim je v znatni meri res tudi posrečilo. Zadnji rodovine Balšićev, Balša III. je l. 1421. svojo deželo zapustil despotu Štefanu Lazareviću, za katerim je tudi Jurij Branković gospodoval Zeti. Ko pa je ta izgubil despotovino, so si Benečani osvojili domala vso Zeto, predvsem dolenjo Zeto, to je nižjo pokrajino v kotlini Skadarskega jezera ter ob morju. V gorenji Zeti, to je v goratem severnem delu današnje Črne gore, pa si je pridobil največjo oblast velikaš vojvoda Štefan Crnojević, ki je priznal benečansko vrhovno gospostvo. Temu je l. 1465. sledil sin Ivan. Ko so Turki Benečanom vzeli zetsko ozemlje s Skadrom vred, so navalili tudi nanj, tako da je moral iskati zavetja onstran morja v Italiji (1479). Ko pa so v Turčiji nastale notranje zmede, si je Ivan Crnojević l. 1481. zopet osvojil gorenjo Zeto, za katero je od te dobe začelo prevladovati ime Crna gora, toda priznaval je odslej turško nadoblast. Svojo prestolico je imel odslej na Cetinju, kjer je zgradil samostan sv. Bogorodice, kamor se je preselil tudi zetski metropolit iz Boke Kotorske (1485). Po Ivanovi smrti (1490) sta sledila brata Štefan in Jurij (Djuradj), toda nista se vzdržala dolgo na vladi; l. 1499. so Turki Zeto spremenili v svojo provinco, združivši jo s skadrskim sandžakom. S tem je prešla poslednja srbska pokrajina v turško oblast.

Hrvatska. Videli smo, da Sigmundova vlada za hrvatske zemlje ni bila ugodna; turška sila se je primikala vedno bližje k meji in turške roparske čete so vedno pogosteje udarjale preko nje, pleneč, požigajoč in odvajajoč zajete prebivalce v sužnost. V zadnji dobi, ko se je Sigmund

napram Turkom omejil na obrambo, je v deželi organiziral proti njim vojaška taborišča iz domače vojske, ki so v gotovi meri predhodnik poznejše vojne krajine.

Ko je nenadoma umrl Habsburžan Albreht (1438—1439), ki so ga velikaši po Sigmundovi smrti izvolili za kralja, so nastale vnovič zmede in notranji boji zaradi nasledstva. Večina velikašev je postavila poljskega kralja Vladislava (1440 do 1444) za kralja, manjšina, med temi Celjski grofje, pa Albrehtovega sina Ladislava Postuma, ki je bil rojen po očetovi smrti. V meščanski vojni, ki se je vnela zaradi tega, je Hrvatska mnogo trpela, zlasti pa Zagreb, pod napadi Ulrika Celjskega; zmagala pa je Vladislavova stranka. Med temi boji so si bosanski vojvode prisvojili mnoge hrvatske predele na vzhodni meji.

Ko je Vladislav našel smrt v težki bitki pri Varni (1444), so velikaši priznali mladoletnega Ladislava za kralja, za varuha in državnega upravitelja pa so postavili najpopularnejšega moža v deželi, Ivana Hunjadija (Janka Sibinjanina). O njegovih neštevilnih bojih s Turki je bil že govor; trajnih koristi za državo kljub mnogim uspehom vendarle niso imeli. Teh bojev so se udeleževali seveda tudi hrvaški velikaši, imeli pa so ravnotako med seboj prav ljute boje in enako tudi z Bosanci. Celjska grofa Friderik in Ulrik, ki sta imela takrat bansko mesto v Slavoniji, sta se vedla zelo oblastno in nasilno napram hrvatski gospodi, tako da ju je slednjič sam Hunjadi z oboroženo silo prisilil k drugačnemu nastopanju; boji so se pri tem vršili tudi po Štajerski.

Leta 1457. je umrl kralj Ladislav, že prejšnje leto pa je smrt dohitela tudi Ivana Hunjadija; sedaj so izvolili Matijo Korvina, sinu poslednjega, za kralja (1458—1490). Ta je predvsem dvignil zopet kraljevski ugled, zlasti tudi na Hrvatskem, kjer so se bosanski kralj Štefan Tomaž, herceg Štefan Vukčić in Benečani bojevali za posamezne dele. Čuli smo, kako si je Korvin zopet osvojil severne dele Bosne, ko so Turki napravili konec njeni samostojnosti, in iz njih uredil dve banovini, Jajce in Srebrenik, ki naj bi branili Turkom prehod na Hrvatsko in Ogrsko. Toda kljub temu so Turki, odkar je padla Bosna, neprestano vpadali v Hrvatsko ter prihajali tudi dalje v slovenske pokrajine; zlasti je trpela Lika s Krbavo in današnja severna Dalmacija. Turki so odvajali s seboj na tisoče zajetih, ki so jih ali prodajali dalje v Orijent ali pa jih naseljevali na svojih posestvih kot „rajo". V tem času so se Frankopanski knezi vzpričo turške nevarnosti začeli naslanjati na Benečane, zakaj Korvin se je preveč zapletel v češke zadeve in je zanemarjal zaščito južne meje. Vendar pa je neposlušnemu Frankopanu hitro dal čutiti svojo moč; vzel mu je Primorje s Senjem, ki je postal sedaj kraljevsko mesto, dočim so si Benečani osvojili frankopanski Krk (1480), s čimer je Hrvatska izgubila svoj zadnji otok. V teh homatijah je Matija Hrvatom podelil pravico, da si izvolijo na saboru posebnega deželnega vojnega poglavarja poleg bana.

Matija Korvin je še enkrat poskusil, da si osvoji celo Bosno. V ta namen je dal oklicati in kronati ogrsko-slavonskega velikaša N i k o l o I l o č k e g a (Ilok v Sremu) za bosanskega kralja

(1472—1477). Iločki je bil poleg tega tudi ban v Slavoniji ter Hrvatski; njegova oblast je tedaj obsegala domala vse zemlje, v katerih so bivali Hrvati. Toda namena, osvojiti Bosno, Korvin s tem ni dosegel, dasi se je pozneje še mnogo bojeval s Turki in je začasno celo zavzel Sarajevo (Vrhbosno). Matija je bil med kmetskim prebivalstvom in nižjim plemstvom zelo popularen; tema dvema stanovoma je bil zaščitnik proti samopašnim težnjam velikašev.

Po Matijevi smrti so na Ogrskem in Hrvatskem izvolili za vladarja češkega kralja Vladislava II. Jagelonca (1490—1516), ki je bil slaboten, neodločen vladar. Takrat so vdrli Turki pod vodstvom bosanskega paše Jakuba z veliko vojsko na Hrvatsko in odtod dalje na Kranjsko in Koroško. Hrvatski ban Emerik Derenčin (Derencsényi, Madžar) se je ravno bojeval s Frankopani za Senj; na glas o turškem vpadu sta se nasprotni vojski sporijaznili ter združili in skupaj počakali Turke na Krbavskem polju pod Krbavo (danes Udbina). Ko so se Turki vračali, je prišlo 9. septembra 1493 do ljute bitke, v kateri je bila hrvatska plemenitaška vojska popolnoma premagana ter povečini ali pobita ali ujeta; sam ban Derenčin je bil ujet. S porazom na Krbavskem polju se začne skoro neprestana borba Hrvatov s Turki; ta važna bitka je zapustila tudi v narodni pesmi sledove.

Kralju Vladislavu je sledil mladoletni sin Ludovik II. (1516—1526), dočim je v Turčiji zavladal malo nato znameniti sultan Sulejman II. (1520—1566), za katerega je Turčija dosegla višek svoje moči. Novi sultan je l. 1521. zavzel Belgrad, ključ do Ogrske in mnoge druge važne obmejne

kraje ter je udaril l. 1526. s silno vojsko čez Dravo, kjer je bila ogrska vojska v bitki pri Mohaču popolnoma premagana; sam kralj Ludovik je našel smrt na begu.

Z bitko pri Mohaču se za Ogrsko in Hrvatsko začne nova doba. Za izpraznjeni prestol se je vnel težak boj med dvema strankama; ena je hotela v smislu obstoječih dednih pogodb iskati rešitve pred Turki v naslonitvi na Habsburžane in je zato izvolila Ferdinanda za kralja. Druga, narodna stranka pa je hotela na vsak način domačina za vladarja ter je izvolila Ivana Zapoljskega za vladarja. Vnela se je dolgotrajna trdovratna borba med obema; nje posledica pa je bila, da so se Turki polastili vseh osrednjih, ravnih delov Ogrske in vse južnovzhodne polovice Hrvatske. Habsburžani so si mogli obdržati le zapadni del Ogrske in Hrvatske, dočim je vladal Zapoljski z nasledniki na Sibinjskem in severovzhodni Ogrski. Hrvatske in slovenske dežele so imele odslej slično usodo. Ves jugoslovanski svet se je delil le na dva dela, na večjega, ki je bil pod turško vlado, in na manjšega, ki je neprestano trepetal pred turškimi napadi ter se boril s Turki za obstanek.

*
* *

N o t r a n j e r a z m e r e v H r v a t s k i v d o b i 1102—1526. Opazovali smo, kako se je Hrvatsko kraljestvo pod ogrsko vlado teritorijalno razcepilo na tri dele: 1) na S l a v o n i j o, to je pokrajino med Dravo in Kapelo ter porečjem dolenje Une, Vrbasa in Bosne; 2) na D a l m a c i j o, ki je obsegala primorska mesta in otoke, v zadnji dobi tudi take, ki so bili hrvatskega izvora kakor na pr. Šibenik,

Nin ali otoki Brač, Hvar. Pod beneško vlado pa se je obseg Dalmacije še dalje širil na škodo 3) Hrvatske; obseg slednje kot politične enote je bil vsled tega z obeh strani bistveno zožen. Ko pa se je pod turškim pritiskom jelo plemstvo in tudi ostalo ljudstvo seliti z juga proti severu, se je širilo tudi hrvatsko zemljepisno-politično ime preko Gvozda proti Kolpi, Savi in Uni.

Glede narodnosti prebivalstva je bil že govor o tem, da so se v XIII. stoletju v mestih pričeli naseljevati Nemci predvsem kot obrtniki, v Slavonijo pa madžarski plemiči, dočim so ostali v dalmatinskih mestih Romani (Latinci), ki so se pa pod beneško vlado začeli poitalijančevati. Izmed tujerodcev so bili najštevilnejši Vlahi (Valachi, po noši tudi Maurovlachi, Morlachi imenovani, Čiči), po pokolenju Romani ali poromanjeni Ilirci. Bili so pastirji, živinorejci, ki so se pomikali vedno bolj proti severu; zlasti v XV. stoletju jih je bilo izredno veliko po vsej Hrvatski od Neretve pa do kvarnerskega zaliva. Toda v novi domovini so polagoma opuščali svoj prvotni jezik ter se popolnoma poslovanili.

Družabne razmere se v tej dobi niso bistveno spremenile; omenjeno je bilo že, da se je plemenska ureditev umaknila fevdalnemu sistemu, zlasti v Slavoniji. V zvezi s tem je postajalo tudi razmerje kmetskega prebivalstva do plemstva slično stanju v ostali osrednji Evropi.

V cerkvenem oziru je pripadala primorska Hrvatska s svojimi škofijami pod splјetsko nadškofijo, dočim je bila nadškofija za Slavonijo — torej tudi za zagrebško škofijo — in Bosno v Kaloči na Ogrskem. Staroslovanska služba božja

z glagolico se je obdržala v senjski, krški in krbavski škofiji.

Ogrskega kralja je na Hrvatskem spočetka nadomeščal poseben v o j v o d a, običajno kak član kraljevske rodbine. Pozneje so deželo upravljali le bani, eden Slavonijo, drugi Hrvatsko z Dalmacijo; vsak ban si je na saboru imenoval namestnika, b a n o v c a (vicebanus) iz domačega plemstva. Ko je bila izgubljena Dalmacija z južno Hrvatsko, je bil imenovan navadno le en ban za celo deželo; ime hrvatsko-dalmatinsko-slavonski ban pa se mu je ohranilo do naše dobe. Bani, oziroma vojvode so sklicevali s a b o r e, na katere so prihajali vsi cerkveni in posvetni velikaši, nižje plemstvo in zastopniki mest. Na ogrske državne zbore Hrvatje spočetka niso hodili, vendar je slavonski sabor v XV. stoletju pričel pošiljati odposlance tjakaj.

Hrvatska se je delila na županije, katerim niso vladali več plemenski župani, temveč so jih ogrski kralji podeljevali velikašem v gospostvo kot fevde; tudi se je naziv županov vedno bolj umikal naslovu knezov in grofov. Enako je tudi pri sestavi vojske prevladal fevdalni sistem. Mesta v Dalmaciji so imela, kakor doslej, avtonomijo po beneškem vzorcu, v Slavoniji pa so bila urejena po nemškem sistemu kot kraljevska svobodna mesta (Zagreb, Varaždin, Križevci i. dr.).

20. Dubrovnik.

Kakor razvidno že iz mnogih mest, se je posrečilo Dubrovniku, enemu izmed starodalmatinskih mest, ohraniti si samostojnost. Ko so Sloveni razrušili stari Epidaurus, (današnji Cavtat), so si zgradili begunci iz razdrtega mesta (ob morju 10 km proč) novo mesto Ragusium, ki so ga Sloveni imenovali Dubrovnik.

Kakor ostala dalmatinska mesta se je nahajal tudi Dubrovnik še dolgo pod vrhovno oblastjo Bizantincev; sicer pa so imele v mestu Benetke velik vpliv. Toda bizantinska oblast je bila le formalna, dejansko je uživalo mesto popolno avtonomijo. Dubrovnik je bil prvovrstno trgovsko mesto. Posredoval je trgovino med višje razvito Italijo ter Srbijo in sploh Balkanom. Na polotok so Dubrovničani uvažali obrtne izdelke in južne sadeže, sol i. t. d., dočim so izvažali surovine. Njihovi trgovci so prihajali v vse večje srbske, bosanske, pa tudi bolgarske, ogrske kraje. A trgovali so tudi preko morja po vzhodnih obalah Sredozemskega morja in jugozapadne Evrope. Najbolj se je razvila dubrovniška trgovina v 14. in 15. stoletju.

Ko je padlo bizantinsko cesarstvo l. 1204., je prišel Dubrovnik pod vrhovno oblast Benečanov

(1205—1358), ne da bi se na znotraj razmere s tem kaj spremenile. Kot namestnik beneške republike je stoloval v mestu knez, ki je stal na čelu mestni upravi; sicer pa je imelo mesto napram Benetkam iste obveznosti kakor doslej napram Bizantincem; v slučaju potrebe jim je moralo nuditi pomoč. Dobrovničani so smeli svobodno trgovati po vseh beneških pokrajinah, kar je mestno blagostanje močno povzdignilo.

Ko je ogrski kralj Ludovik prisilil Benečane, da so se morali l. 1358. odreči vsej vzhodni jadranski obali do Drača, so se podali Dubrovničani pod ogrsko zaščito. Dejansko Ogri te svoje nadoblasti skoro da niso izvrševali, tako da je postal Dubrovnik zares popolnoma samostojna republika. — Z naraščanjem turške moči je postal tudi položaj Dubrovnika težavnejši. Ko so se turške čete utrdile po albanskih, srbskih ter bosanskih zemljah, so tudi napadi na dubrovniško ozemlje postajali vedno pogostnejši. To stanje se je spremenilo šele, ko se je Dubrovnik po mohački katastrofi podal pod vrhovno oblast turškega sultana.

Kolikor bolj je rastlo blagostanje republike, toliko bolj se je mesto večalo tudi v teritorijalnem oziru. Do 13. stoletja se je mestna oblast končavala že ob mestnem obzidju; mestni vinogradi na pr. so ležali že na ozemlju Trebinja ter Zahumlja in Dubrovnik je moral zanje plačevati mejašem poseben davek. Od srede 13. sloletja do srede 15. stoletja pa se je mestna oblast širila na okolico ter se raztegnila na jug do Boke Kotorske, na sever skoro do Neretve ter na otoka Mljet in Lastovo.

Notranja ureditev Dubrovnika je bila slična oni drugih dalmatinskih mest; predvsem je bila seveda posneta po beneški. Državo so vladale plemiške rodovine, patriciji. Ti so tvorili sedemčlanski mali svet, sestoječ iz starešin najimenitnejših patricijskih rodovin, dalje iz senata, v katerem je sedel mestni knez. ki so si ga meščani po l. 1358. sami volili iz svoje srede, člani malega sveta ter sodniki, skupaj okrog 40 oseb. Največjo oblast pa je imel veliki svet, katerega so sestavljali vsi plemiči, ki so dovršili 18. leto. Veliki svet je volil kneza, člane malega sveta in višje uradnike, odločeval o miru in vojni, izdajal zakone in določal davek in carino.

Prvotno prebivalstvo je bilo tudi v Dubrovniku romansko; pozneje pa so se doseljevali slovanski okoličani. Vsled trgovine s slovanskim ozadjem so meščani sploh morali obvladati zlasti slovanski jezik. Sicer pa so živeli v kulturnem oziru v ozkem stiku z Italijo, in ko je ta dežela ob koncu srednjega veka doživela velik duševni preporod, humanizem in renesanso, so močni odmevi te sijajne dobe segali tudi v Dubrovnik, o čemer bo govor v drugem delu.

21. Slovenske pokrajine v XIV. in XV. stoletju.

Po zgodnji smrti Rudolfa IV. (1365) sta gospodovala v habsburških pokrajinah njegova brata Leopold III. in Albreht III., ki sta spočetka vladala skupno. L. 1374. je izumrla istrska vrsta goriških grofov (poleg te je obstojala še druga, prava goriška vrsta, ki je imela v oblasti razen Goriške tudi Pustriško dolino na Tirolskem). Že Rudolf IV. je bil sklenil z njimi dedno pogodbo; po njej sta Habsburžana sedaj podedovala Istrsko grofijo, Pivko ter Metliko; vse te pokrajine sta priklopila Kranjski.

Leopold III. in Albreht III. se nista razumela, zato sta si razdelila l. 1379. habsburško posest, tako da je dobil Leopold III. vse dežele razen Avstrijske pod in nad Anižo, ki je pripadla Albrehtu, torej tudi vse slovenske pokrajine. Leopold je imel le eno skrb, kako bi še povečal svojo posest. Trst, razmeroma še majhno mesto, je bil dotlej še samostojen; nahajal se je prvotno pod vlado tamošnjega škofa, pozneje pa mestnih patricijev, ki so bili deloma še potomci starih romanskih rodovin, dasi so se že takrat doseljevali v mesto številni slovenski okoličani. Mesto seveda ni moglo imeti posebne moči, zato ni čuda, da

so se v njegove zadeve vtikali goriški grofje in oglejski patrijarhi, najbolj pa mogočna beneška republika. Da bi se vzdržali zlasti pred beneškimi osvojevalnimi težnjami, so se zatekli po pomoč k Habsburžanom. Priznali so habsburško oblast (l. 1382.), a ohranili so seveda samoupravo; dobili so le posebnega habsburškega poglavarja v mesto.

Leopold III. je padel v bitki s Švicarji l. 1386. Izmed njegovih sinov sta preostala najmlajša dva, Ernest „Železni“ in Friderik, ki sta si slednjič razdelila dedščino tako, da je drugi dobil Tirolsko in posestva v Švici, dočim je prvi postal gospodar ostalih pokrajin, ki so se začele imenovati skupaj Notranja Avstrija; vse slovenske pokrajine so spadale semkaj (1411). Za našo domačo zgodovino je ta Habsburžan zato znamenitejši, ker je bil, kakor že navedeno, on zadnji koroški vojvoda, ki se je dal po starem obredu vmestiti na Gosposvetskem polju. Po smrti Ernesta (1411—1424) je slednjič zavladal njegov nezmožni sin Friderik III. (do l. 1493.) in za tem Maksimiljan (1493—1519), kateremu je l. 1500., ko so izumrli goriški grofje, pripadlo po starih dednih pogodbah njihovo ozemlje, to je razen tirolske Pustriške doline grofija Goriška z Gradiščansko in Idrija, kjer so bili l. 1497. odkrili živo srebro.

Vse notranje razmere slovenskih dežel nosijo to dobo iste znake kakor doslej, le da se je stanje za naše ljudstvo še poslabšalo. Bilo je potisnjeno popolnoma v pasivnost; odkar so se ostanki domačega plemstva — kolikor jih je pač bilo — popolnoma ponemčili, je vladala v naših deželah le nemška gospoda. Ker je takrat le plem-

stvo predstavljalo narod in odločalo njegovo usodo, zato je težko govoriti o naši zgodovini te dobe.

Med mnogoštevilnimi tujerodnimi ali potujčenimi velikaškimi rodovinami na našem ozemlju so za nas važnejši koroški Ortenburžani. Imeli so na Slovenskem zelo veliko posestev. Med njimi spada med najvažnejše ribniško gospostvo, segajoče od Čušperka do Kolpe. Ta svet je bil še zelo redko naseljen, pust, gozdnat, zato so Ortenburžani klicali od drugod naselnike na svoje posestvo. Tako so prišli l. 1330. semkaj prvi kolonisti, in sicer kmetje z Ortenburških severnokoroških posestev, seveda Nemci. Malo nato je Karl IV., nemški cesar in češki kralj, premagal svojega nasprotnika Güntherja in njegove frankovsko-turinške zaveznike. Za kazen so ti kmečki uporniki izgubili prostost in postali podložni Karlu IV. Ta je podaril več sto frankovskih in turinških kmetov z ženami in otroci Ortenburžanom, ki so jih poslali v gozdnate kraje svojega ribniškega gospostva (1350). Ti nemški priselniki so predniki naših Kočevcev, katerih ime je slovenskega izvora; vse novo okrožje so namreč okoliški Slovenci imenovali „Koče", v „Kočah". Ker pa je svet, na katerem so se naselili „Kočevci", zelo pust, pretežno hribovita, skalovita kraška tla, so se novi prebivalci koj spočetka pečali predvsem s trgovino, krošnjarstvom.

Vso ogromno posest, sestoječo iz neštevilnih gradov, mest in trgov, so po Ortenburžanih, ko je l. 1418. umrl zadnji član te rodovine, podedovali Celjski grofje. Celjski grofje, imenovani po Celju, kjer je bilo njih središče, so bili pač poleg Habsburžanov najimenitnejša, najmogočnejša

rodbina na slovenskem ozemlju. Njih ugled se je povzdignil zlasti za vlade Sigmunda (1387—1437), ki je bil ogrski kralj, pozneje pa obenem tudi nemški cesar in vsaj po imenu tudi češki kralj. Kakor je bil že zgoraj govor, so si pridobili Celjani ogromna posestva tudi na Hrvatskem in Ogrskem ter so igrali na ogrskem dvoru prvo vlogo. Imeli pa so zlasti tudi na Hrvatskem in v Bosni velik vpliv, ki je segal celo v Srbijo; bili so v sorodstvu z ogrskim in poljskim kraljem i. t. d. Tako so Celjani pod svojo oblastjo spajali nele razne slovenske dežele, ampak so jo razširili tudi po drugih jugoslovanskih pokrajinah. Opravljali so bansko mesto v Slavoniji; l. 1427. pa je bosanski kralj Tvrtko II. določil Celjana Hermana II. za svojega naslednika-kralja v Bosni. Ta načrt se, kakor vemo, sicer ni uresničil, vendar pa so ostale mnoge ozke vezi s hrvatskimi in srbskimi mogočniki, saj se je Hermanov vnuk grof Ulrik oženil s Katarino, hčerjo srbskega despota Jurija Brankovića.

Razumljivo je, da velikaši s takšnimi zvezami in načrti niso mogli ostati kot avstrijski grofje vazali Habsburžanov. Zato niso odjenjali preje, da jih ni njihov zaščitnik cesar Sigmund Luksemburški l. 1436. imenoval za državne kneze ter povzdignil njihovo grofijo v državno grofijo, s čimer so postali enakopravni Habsburžanom, njih posest pa samostojna država poleg habsburške. Jasno je, da Habsburžani s tem niso bili zadovoljni, saj se jim je bilo bati, da se razvije na ta način na jugu samostojna država ter da izgube komaj pridobljene dežele. Zato je prišlo med obema rodovinama do težkih bojev, v katerih so naše pokrajine hudo

trpele. V teh bojih so Habsburžanom pomagali zlasti hrvatski knezi Frankopani, ki so se nahajali vedno v hudih sporih s Celjani in v tesnih prijateljskih zvezah s Habsburžani; dva Frankopana sta bila v tej dobi celo zapored kranjska deželna glavarja.

Celjani pa so si nakopali tudi drugod sovražnikov. Mogočni grof Ulrik se je podjetno vtikal zlasti v zmedene ogrske zadeve; sploh je bilo težišče njegovega delovanja na Ogrskem, kjer je postal celo — kraljev namestnik. Toda ravno vsled tega mu je postala silno nasprotna mogočna rodovina Hunjadijeva, posebno njen vodja Ladislav, sin Ivana Hunjadija ter brat Matija Korvina. L. 1456. je privedlo strašno sovraštvo med mogočnima možema do izbruha; v Belgradu je Ladislav s svojimi pristaši posekal Ulrika, zadnjega grofa celjskega rodu.

Rodovina celjskih grofov je s tem izumrla; Ulrikova žena Katarina je sicer imela več otrok, ali vsi so zgodaj pomrli. Ogromno celjsko dedščino, ki je obstojala iz neštevilnih posestev po Štajerskem, Koroškem, Kranjskem, Hrvatskem i. t. d., si je hotel prilastiti pred vsem avstrijski vladar Friderik III., ki je bil 1440—1493 obenem nemški cesar; potegovalo pa se je zanjo še nebroj drugih mogočnikov. Vdova Katarina sama pa si je hotela obdržati, če ne vse, pa vsaj znatne dele, pri čemer je našla v ogrskem kralju Ladislavu, Ulrikovem prijatelju, glavnega zaščitnika, dočim je imela v Čehu Janu Vitovcu imenitnega vojaškega poveljnika. Orožje je imelo seveda odločiti. Začel se je dolgotrajen boj med Friderikovimi pristaši in Vitovčevimi četami. Po tedanjih običajih pa je vojsko-

vanje obstojalo predvsem v tem, da so sovražniki drug drugemu pustošili, plenili in požigali posestva, mesto da bi poskusili razpor odločiti v bitki. Slovenske pokrajine so pri tem hudo trpele; mnogo gradov ter mest in vasi je bilo požganih, kakor so po drugi strani stroški za boje zahtevali vedno večjih davkov. Ko pa je l. 1457. umrl ogrski kralj Ladislav, sta Katarina in Vitovec izgubila glavno oporo in morala sta se kmalu pogoditi s Friderikom. Habsburžani so dobili skoro vso celjsko dedščino, katere glavni del so pridržali sami, nekaj pa so razdelili med svoje pristaše in prijatelje. Katarina in Vitovec sta se zadovoljila z nekaterimi gradovi kot odškodnino.

O Celjanih se čuje in piše, kakor da bi bili imeli nekake jugoslovanske težnje, da so delali na to, da z razširjanjem svoje oblasti po slovenskih, hrvatskih in srbskih zemljah ustvarijo močno jugoslovansko državo. Kako nam je presojati takšno mnenje?

Predvsem je gotovo, da Celjanov ni k takšnemu stremljenju, ako je res obstojalo, gnalo nikako narodno razpoloženje, ne le zato ne, ker so bili Nemci, marveč zato ne, ker kako narodno mišljenje sploh obstojati ni moglo. Doba ga ni poznala, enako tudi posamezniki ne, naj so bili domačini ali tujci. Celjani so imeli kratkomalo le stremljenje, razširiti svojo posest, svojo moč — po tistih pokrajinah, po katerih je šlo najlažje. Iz zgorajšnjega popisa je razvidno, da je bil položaj v tem oziru ravno v hrvatskih deželah ter v Bosni ugoden; semkaj pa ga je poleg tega gnala tudi ozka zveza z ogrskim kraljem Sig-

mundom, katerega politika je imela v prvi dobi svoje težišče ravno na — slovanskem jugu.

Toda moment zavestnega narodnega stremljenja bi sploh ne bil odločilen. Ako bi se Celjanom posrečilo, makar kot Nemcem, brez vsakršnih narodnih nagibov, združiti jugoslovanska ozemlja v eno državo, ki bi se obdržala, bi storili s tem eminentno nacijonalno delo. Zakaj država bi postala sama po sebi narodna tvorba, vladarska rodovina sama bi ponarodela — sličnih vzgledov nam kaže zgodovina dovolj. Enako nam je ocenjevati vsa plemiška partikularistična stremljenja te dobe, pa naj se nam pojavljajo kjerkoli, v kakršnikoli obliki.

Slednjič pa je odločilno naslednje: Dejstvo, da so umrli Celjani, za nas ne znači nikakršne zamujene prilike v narodnem oziru. Zakaj ako tudi bi ne bili izumrli, ako bi se jim celo posrečilo, nadaljevati započeto ustanavljanje „jugoslovanske države“, do zgoraj naznačenega pozitivnega uspeha bi to prav gotovo ne privedlo. Zato je bil namreč čas kar najbolj mogoče neprimeren. Zmagovita turška moč se je pomikala vedno bolj proti severozapadu, podlegle so ji, kakor smo videli, tudi še vse bolj mogočne južnoslovanske državne formacije, kakor je bilo Celjsko gospostvo. Vrh tega pa bi morala prestati še življenjsko borbo z ogrskimi vladarji in s Habsburžani, ki bi porabili vso energijo, da zatro nevarno državo na jugu. In slednjič, kako težko bi Celjani zlomili odpor mogočnega plemstva na Hrvatskem ter v Bosni, kaže že njihovo napeto razmerje na pr. s Frankopani. Skratka: nastanku jugoslovanske države pod Celjani nasprotujoči činitelji so bili tako številni in tako mogočni,

da lahko s popolno gotovostjo izrečemo trditev: Celjani bi je gotovo ne mogli udejstviti, ako bi tudi ne bili izumrli.

Sicer pa nas zgodbe nemških velikašev na naši zemlji ne zanimajo. Vladali so našemu ljudstvu, ki je takrat sestojalo le iz kmetskega sloja, ali njih zgodovina zato še ni naša zgodovina. Njih dejstvovanje je seveda mnogokrat zanimivo ali celo važno za lokalno zgodovino posameznih krajev, trgov ter mest, ali — mnogo več ne.

V 13. in 14. stoletju so se, kakor drugod, tudi na slovenskem ozemlju začela razvijati mesta. Nastajala so z malimi izjemami popolnoma na novo, bodisi na posestvih deželnih vladarjev, plemiških velikašev ali cerkvenih dostojanstvenikov. Vanje so se doseljevali domačini in tujci, od severa Nemci, od zapada Italijani. V zvezi s plemstvom so dajali priseljeni Nemci značaj našim mestom, tako da je bilo meščanstvo po naših pokrajinah ali nemško ali ponemčeno ter imelo vse uredbe po nemškem uzorcu. Kakor drugod, se je tudi pri nas pečalo predvsem s trgovino in obrtnostjo; vsa naša mesta pa so ostala le majhna. V Ljubljani, največjem izmed njih, je bila l. 1416. ustanovljena škofija.

Tudi duhovski stan so pri nas tvorili tujci; višja duhovščina je bila vsa nemška (na zapadu deloma italijanska), vrhtega plemskega rodu. Tudi pri nižji duhovščini je pripadal velik del, navadno pa celo večina, tujerodcem. Edini stan, ki je bil res slovenski, je bil kmetski.

Kmetje so postajali v tej dobi vedno bolj odvisni od zemljiške gospode, njihov socijalni položaj se je vedno bolj slabšal. V pogostnih dru-

žinskih sporih med Habsburžani v XIV. in XV. stoletju se je okrepilo plemstvo na račun ugleda deželnih vladarjev, kar pa je bilo podložnim kmetom le v škodo. Kakor drugod, so bili navezani na grudo ter so morali dajati davščine v pridelkih ter hoditi zemljiškemu gospodu na tlako.

Prav močno pa se je še poslabšal kmetski položaj, ko so se začeli turški napadi v naše pokrajine. Po Sigmundovem porazu pri Nikopolju l. 1396. so turške čete preko Slavonije prvikrat prodrle na slovensko ozemlje ter strašno opustošile Ptuj in okolico. Večji napadi pa so se začeli v XV. stoletju. Prvi večji naval se je zvršil l. 1415., ko so Turki kot zavezniki vojvode Hrvoja vdrli v Bosno, odtod pa dalje preko Hrvatske na slovensko ozemlje. Čez Kočevje in Ribnico so drli na Ljubljano, ki je takrat prvikrat videla Turke pod svojim obzidjem.

Po l. 1415. so imele naše pokrajine dobrih 50 let mir pred Turki. Ko pa so ti Srbijo in Bosno spremenili v svoje province ter so v njih zavladali turški paše s pomočjo turških posadk in velikašev, se je za naše pokrajine začela prava doba turških vojska. Turški oblastniki iz Bosne in Srbije so pošiljali k nam manjše vojaške oddelke, ki so imeli le namen, nabrati kolikor mogoče veliko plena ter ujetnikov, ne pa morda si osvajati pokrajine. Od l. 1469. dalje so turške čete prihajale res skoro vsako leto v naše kraje, ropale, morile in požigale, zlasti pa odvajale ljudi v sužnost.

Naše pokrajine so bile v tem oziru skoroda na slabšem kakor tiste dežele, kjer so Turki zares vladali, ker tam nad vladanimi iz mnogih vzrokov niso postopali tako izkoriščevalno. Glavno krivdo

na težkem položaju naših pokrajin pa so nosili Habsburžani, ker so bili prenezmožni, da bi bili zavarovali in ščitili svoje dežele. V drugi vrsti je bilo krivo plemstvo, ki je skrbelo le za lastno varnost, za varstvo kmetskega podložnika pa se je veliko premalo pobrigalo. Prav isto velja za cerkveno gospodo kakor tudi za meščanstvo. Samo po sebi je umljivo, da se je vsled tega tudi socijalno-gospodarski položaj našega kmeta v XV. stoletju silno poslabšal. O posledicah, ki so se kmalu pokazale, bo govor pri kmetskih uporih v XVI. stoletju.

Umljivo je, da je naš kmet z zadoščenjem in z na novo oživljenim upanjem poslušal vesti o krščanskih zmagah nad Turki. Zato morda je postal najpopularnejši junak našega ljudstva — ogrski kralj Matija(ž) Korvin (1457—1490), ki se je tako uspešno vojskoval s Turki. Vendar naše pripovedke o kralju Matjažu še niso dovolj pojasnjene. Ta kralj je bil na Ogrskem ter Hrvatskem pri tamošnjem plemstvu zelo nepriljubljen, ker je proti njega samopašnosti podpiral male plemiče in kmete, ki so mu bili zato zelo hvaležni. Ta znameniti kralj se je vojskoval tudi s Friderikom III., enim najnezmožnejših Habsburžanov, kar jih je kdaj sedelo na prestolu, in mu vzel poleg Avstrije tudi velik del Štajerske in Koroške, kjer si je osvojil mnogo gradov in utrjenih krajev. Res da govore poročila, da se njegove čete niso obnašale nič boljše kakor turški roparji, vendar pa bi bilo soditi, da je znal tudi našim kmetom pokazati dobrodejno stran svoje notranje vlade. Ali nam je v kralju Matjažu iskati kratkomalo poosebitev vsega boljšega, česar si je naš človek v teh težkih časih želel?

V narodnostnem oziru so se pri nas v XIV. in XV. stoletju razmere v glavnem nekako ustalile. Po gorenji Koroški, gorenji in srednji Štajerski ter ostalih severno odtod ležečih pokrajinah je slovenski živelj popolnoma izginil; vse navedeno ozemlje kaže že strnjeno nemško prebivalstvo. Germanizacija se je ustavila na jugu nekako na črti, ki je ostala kot narodnostna meja v bistvu nespremenjena do sredine XIX. stoletja. V pokrajine južno od tod se Nemci v tej dobi niso več doseljevali. Kočevci so bili menda zadnji poljedelski naseljenci, ki so prišli v naše kraje. Odslej so Nemci (deloma tudi Italijani) prihajali v naše kraje le še kot rudarji, rokodelci in trgovci ter tvorili v vseh večjih naših seliščih večji ali manjši odstotek prebivalstva. Teritorijalna izguba slovenskega ozemlja se od konca srednjega veka do srede XIX. stoletja ni več spreminjala.

Tekom prvih dveh stoletij habsburške oblasti so se v glavnem ustalile dežele Koroška, Štajerska, Kranjska in Goriška, v katere je bilo razcepljeno slovensko ozemlje. Poleg prvih dveh je v XIV. stoletju tudi za Kranjsko prevladal naslov vojvodina. V njih si je zlasti v XV. stoletju veliko moč pridobilo deželno plemstvo, takoimenovani deželni stanovi, iz katerih srede so jemali Habsburžani svojega deželnega namestnika, deželnega glavarja.

V kulturnem oziru je vladala pri nas ta čas še vedno popolna pasivnost. Ne v cerkvi, ne pri oblasti, ne v šoli, sploh nikjer v javnem življenju se ni pojavljal naš jezik; bil je le občevalno sredstvo pri najnižjih socijalnih slojih.

SKLEP.

Spremljali smo zgodovino južnih Slovanov tekom srednjega veka. Videli smo, kako so nastajale prve plemenske državice na novoposedenem ozemlju Balkanskega polotoka. Videli smo nadalje, kako so se najkrepkejše med njimi razrastle v večje države, si priključile sosedne manjše, slabotnejše tvorbe. Po tej naravni izbiri, soodvisni od mnogovrstnih činiteljev, so se izobličile med južnimi Slovani tri večje državne tvorbe: bolgarska na vzhodu z jedrom med Donavo in Balkanom, srbska na zapadu z jedrom v Črni gori in Stari Srbiji ter Hrvatska z jedrom v primorskem Krasu severne Dalmacije in južne banovine. Plemensko-politična imena bolgarsko, srbsko, hrvatsko so se polagoma prenesla tudi na one državice in politično-teritorijalne drobce, ki so bile pridružene k navedenim jedrom; postajala pa so njih neločljivi atribut toliko bolj, čim trdnejša, čim trajnejša je bila medsebojna zveza. Tako so se razširila imena hrvatsko, srbsko in bolgarsko tudi na sosedne pokrajine, katerih prebivalstvo se je prvotno nazivalo s svojimi posebnimi plemenskimi ali političnimi nazivi. Hkrati pa so postajale vsem

v skupni državi organiziranim plemenom skupne mnogotere lastnosti, mnogotere etnografske posebnosti. Tako so se tvorile polagoma etnične skupnosti, etnične posebnosti okrog navedenih jeder, tako so nastajali južnoslovanski narodi.

Med temi etnično-političnimi jedri pa smo opazovali tudi ozemlja, katerih prebivalstvo je bilo priključeno zdaj eni, zdaj drugi politični skupini, ali pa je prehodno tvorilo celo samostojno politično tvorbo. K prvi vrsti spada na pr. današnja vzhodna Srbija ter zapadna Bolgarska, med Moravo in Iskrom, enako Macedonija s porečjem Strume vred. V prvi dobi srednjeveške zgodovine je tod prevladovala ekspanzivna sila bolgarskega političnega jedra, zato se je bolgarsko ime preneslo na te pokrajine, saj so se Belgrad, Prizren, Ohrid i. t. d. imenovala bolgarska mesta. Ko se je pod Nemanjići razširila srbska država iz svojega jedra do Vidina, do pred Sofijo, čez Velbužd-Custendil, dalje čez celo Macedonijo s Strumsko dolino vred, se je tudi srbsko ime preneslo na prebivalstvo teh pokrajin in mnogotere medsebojne vezi so pletle iz vseh teh periferičnih delov srbsko narodno enoto, zlasti še, ko so bile plemenske, jezikovne značilnosti tega prebivalstva od vsega početka mnogo bližje čistejšemu srbskemu jedru kakor pa z Mongoli pomešanemu bolgarskemu. Turška osvojitev je raztrgala politično skupnost navedenih pokrajin, zato se je tudi etnično nastajanje prekinilo in porušilo. Večstoletna turška vlada je tedaj povzročila, da je spomin na staro zvezo v tem obmejnem pasu vedno bolj bledel, in da je prebivalstvo prehodnega pasu obtičalo nekako na sredi med srbskim in

bolgarskim politično-etničnim jedrom, kakor je pokazala doba narodnega preporoda na Balkanu.

Na drugi strani pa smo opazovali politično-prehodni položaj Bosne. Nahajala se je sredi območja hrvatskega in srbskega političnega jedra, zato je bila pritegnjena zdaj na eno, zdaj na drugo stran. Ojačila se je, ko je Hrvatska izgubila samostojnost; bila pa je kmalu sama pritegnjena v območje tujerodne Ogrske. Ohranila si je vendar toliko samostojnosti, da je mogla slednjič narasti v močno politično enoto. Obdržati pa se ni mogla zaradi lege med Ogrsko in Srbijo ter naposled Turčijo, zlasti pa, ker je bila vsled verske razcepljenosti na znotraj v razdoru, na zunaj pa izpostavljena ofenzivi agresivnega pravovernega katoličanstva. Vrh tega je bila njena življenska doba prekratka, tako da ni mogla zapustiti pozitivnih etničnih posledic; bosanski narod ni imel časa nastati. Pač pa je imela politična ter verska izolacija negativni uspeh; prebivalstvo se je ločilo od Srbov in Hrvatov in se je v novi dobi narodnostno grupiralo po odgovarjajočih konfesijah.

Imamo pa slednjič ozemlja, ki so bila zgodaj izločena iz območja domačih političnih organizacij. Pri njih se plemensko ime ne le ni moglo razviti in razširiti, temveč nasprotno je celo propadlo in izginilo. Zato pa se je ohranilo staro splošno ime Slovenov, ki je značilo še celo skupino, brez ozira na plemensko sestavo, ker je to ime vladajočim, deloma v deželi naseljenim tujerodcem najbolj točno označilo drugojezično prebivalstvo. Tako smo mi Slovenci obdržali staro ime Slovenov, tako se je isto ohranilo tudi v zemljepisno-političnem nazivu Slavonije (Sclavonia, Sclavenia), v

tistem delu Hrvatske, ki je bila najbolj ozko zvezana z Ogrsko. Enako pa se je splošno slovensko ime ohranilo tudi v južni Dalmaciji, zlasti v Dubrovniku, o katerem smo čuli, kako je bil nevtralen z ozirom na plemenske slovenske grupacije. Slovanski pisatelji dubrovniški ob začetku novega veka so se imenovali slovenske.

To je bil uspeh srednjeveške južnoslovanske zgodovine z ozirom na nastajanje južnoslovanskih narodov. Turška doba je prekinila naš narodnopolitični razvoj, prekinila je tudi narodno nastajanje ter ga zavlekla do srede XIX. stoletja. Nasilno nedovršeni razvoji pa so ustvarili narodnostne probleme naše dobe ter pogoje za težke razpore polpreteklega časa. Tako kaže tudi južnoslovanska zgodovina popolno kontinuiteto socijalnih razvojev, katerih najzanimivejši in najvažnejši je razvoj nastajanja narodov.

VSEBINA.